A-PDF Image To PDF Demo. Purchase from www.A-PDF.com to remove the watermark

Слово ПРОСВІТИ

ГАЗЕТА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЖОВТЕНЬ, Ч.10 (52) 1998 РОКУ

Дмитро ПАВЛИЧКО:

— Я писав на злобу дня і, мабуть, ще писатиму. Книжечка «За Нас» -- це про боротьбу чеченського народу за свою державу; поеми «Петрик» і «Петро Могила» -- це про нашу сьогоднішню політичну ситуацію. «Все, що потрібне для розп'яття», -- вірші про найактуальніші, злободенні питання нашого духовного життя. Можливо, я помиляюсь, можливо, відстав од літературної моди чи, вірніше, від сьогоднішньої «високофілософської» художньої писемності, але не вважав і не вважаю, що справжня література можлива за межами того, що сьогодні переживає народ, що саме сьогодні найбільше болить і що нині є завданням душі.

Я прикипів, приріс, до своєї доби, і допоки вона тривожитиме розуми майбутніх українців, я буду тут як письменник! Я помилявся, вірячи, що можемо через розв'язання соціальних проблем дійти до національної свободи. Мої «комуністичні» поезії будувалися на щирій вірі в те, що соціальна справедливість понад усе. Це йшло до мене і від наших класиків. Я довго марудився в тому, доки не збагнув, що комунізм був маскою російського шовінізму. Тепер я переконаний в тому, що тільки в національній державі, в незалежній Україні, можливе вирішення всіх найболючіших соціальних проблем, тобто забезпечення добробуту для всіх, хто працює. Практика показує, що це дуже нелегко зробити. Нові багатії, що постали з колишніх номенклатурників, нові правителі всіх рівнів у нашій державі позбавлені, як правило, національної свідомості. Вони живуть і збагачуються для себе, як звичайні злодії. Це головна біда наша тепер, але в своїй державі завжди знайдуться люди, які наведуть порядок. Я вірю в соціальний лад України, який відповідатиме національній ідеї, сформульованій коротко: «Без хлопа й без пана!».

Роман ІВАНИЧУК:

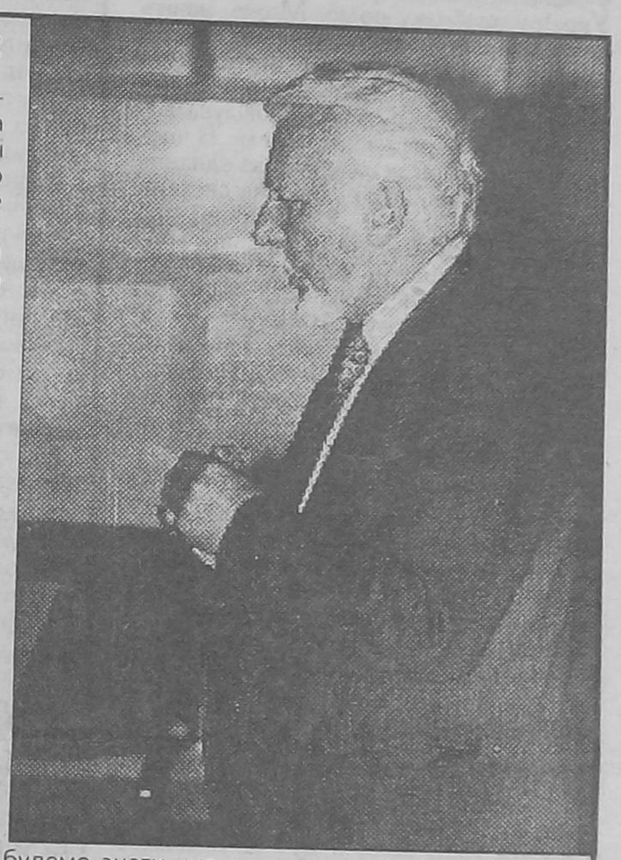

-- Тепер стрімкого бігу вперед нема. Тепер коням треба впрягатись у плуг, у борону і тягти того воза, наладованого словом ***незалежність***. Треба те слово наповнювати! Якщо духовно ми не наповнимо ті міхи порожні або напівпорожні, то ми ніколи не матимемо досконалої незалежності. Я знаю, що коли я був депутатом Верховної Ради XII скликання, то завжди вискакував на трибуну, коли йшлося про духовну культуру, мову і т. д. Мої однодумці, яких я щиро люблю, казали: «Романе, є важливіші справи, ніж культура!». А я відповідав: «Нема важливіших справ, ніж культура!» Бо з культури формується людина -- ми ж не твар Божа, яка може знайти пасовисько добре і бути ситою і задоволеною. Ми є люди, і ми мусимо передусім зберегти, мати культуру. Бо хліб не вродив нині -- вродить на другий рік. Завод закрився -- на другий рік відкриється. А те, що втрачене культурою, -- ми навіть не будемо знати, що ми втратили, уже потім, коли прийдемо у кращі часи, у наступне тисячоліття, в якому, я переконаний, Україна буде багатою і щасливою. Але втрат ми понесли уже дуже багато -- за час нашої незалежності... Через неувагу, через нашу апатію, через нашу ігнорацію справжньої войовничої, заангажованої національної літератури.

«УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ДЕРЖАВНА В УКРАЇНІ» —

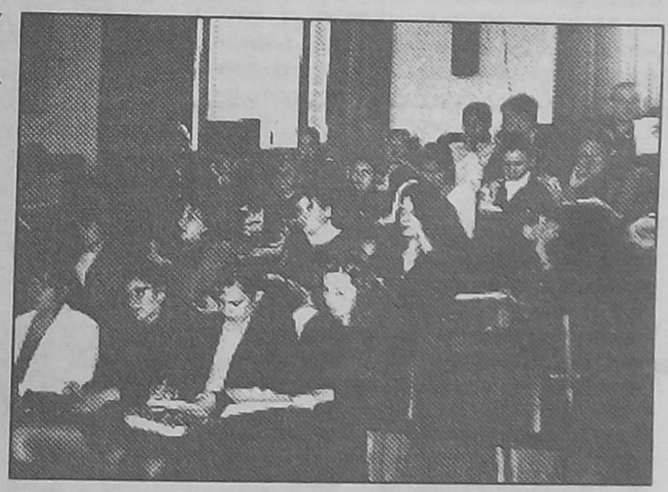

так називалася Всеукраїнська науково-практична конференція, яку зорганізувала і провела «Просвіта» разом з Національною академією наук України, Інститутом Української мови НАН України та Держкомнацміграції України. Конференція відбулася в рамках акції «Передаймо нащадкам наш скарб — рідну мову», її відкрив віце-прем'єр-міністр України, академік Валерій Смолій.

З доповідями виступили Василь Німчук, директор Інституту української мови НАН України Олександр Трибушний, заступник голови Державного комітету у справах національностей та міграції, народний депутат Павло Мовчан, голова ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

Серед виступаючих — члени Центрального правління: відповідальний секретар Микола Нестерчук, професор Анатолій Погрібний, професор Іван Ющук, кандидат педагогічних наук Юрій Гнаткевич, відомі мовознавці України. Доробок Всеукраїнської науково-практичної конференції ми представимо на сторінках «Слова Просвіти» в подальших випусках газети.

З БЛАЖЕННИХ НАМІРІВ ЩОБ ВІН ГОРЛАВ -- «ГАНЬБА»

28 вересня нинішнього року Дмитро Васильович Павличко відсвяткував свій перед'ювілейний день народження. Рівно через рік -- хай буде при здоров'ї -- Україна відзначить його сімдесятиліття, ювілей, у якому для кожної людини -- відповіді на всі життєві запитання, що будь-коли поставали перед нею. Павличко-поет задавав чимало питань у своїх віршах, і я заледве втрималася від спокуси: виписати ті цитати-запитання і просити автора відповісти на них. Ефект був би неабиякий, якщо б Дмитро Васильович згодився відповісти, скажімо, на такі свої рядки-запитання, як-от: «Та доки пута ми носили б, доки, Якби їх Вересень не розв'язав?». Одначе я не належу до тих журналістів, які перебирають на себе прокурорську роль, інквізиторське ремесло і завжди «над»: над часом, над людьми, над талантом чи й просто -- над досвідом та знаннями.

Дмитро Павличко -- постать, інтерес до якої тільки зростатиме з роками. Вляжеться і заросте болото, вітер знесе піну, і не бузинова порожнина висвистуватиме вслід поетові, не дика амбіційна, а все ж -- сіра заздрість: «Ти глянь, він завжди на плаву!», -- та партійно-кастова ненависть кидатиме в нього кавалки багнюки, -- з'являться інші поціновувачі і хтось, молодий і розумний, читатиме його вірші, як долю: син «простого лісоруба», підліток, якого неабияк поламали події, що потрясли Західну Україну -- від «золотого Вересня» до післявоєнних змагань, у яких гинули свої серед чужих і чужі серед своїх; розіп'ята на страхові душа довго металася між ними, інстинкт виживання та меткий селянський розум диктували втечу; втеча була перетіканням в обставини, в намагання зжитися з маскою; маска не приростала до обличчя, розум шукав не просто знань -- знання. Все життя він жадібно вчився. Його інтелект заслуговує образу Роденівського мислителя, але й гуцульська тайстра чи біла торба жнив'яного хлопчика міцно приросла до плеча. У ній сховане те, що вело: у тридцять три, вже визнаний і прийнятий, у вірші «Кожному (і собі) читачеві Лесі Українки» він напише: «Собі ім'я свого народу Навіки, як вона, візьми». Власне, йому не треба було брати ім'я українця. Воно проростало крізь нього, як трава крізь асфальт. Перло, наче пирій, хоч як не виполювали його і перша вчителька «тонка дочка майора», і пильні попасувачі, і добрі захисники: «навіщо ж Ви так, Дмитрику», і власна обережність, що іноді -- назавжди -- могла б перерости в мімікрію і мали б нарешті правдешнього хохла, благонадійного «украинца». Ім'я народу -- родова українність проростала то «Лелеченьками», то «Двома кольорами», то «Молитвою до Шевченка», то... самі згадайте, -- він-бо ставав справжнім гранословом і роки не витлумлювали пристрасті, притаманної справжнім талантам. Либонь, пристрасть є і була його найбільшим Божим даром і тавром: навіть у свої агітки, заангажовані «нетлєнки», Павличко вкладав стільки вогню, що їх важко забути, а отже, й вибачити. Депутати-комуністи охоче їх цитують, допікаючи жовто-блакитному колезі і таємно ридаючи за втраченим партійним глашатаєм; правовірні націоналісти й безталанні писаки нового і старого літпризову цитують ті самі рядки, забуваючи про власну кон'юнктуру -- стару і нову. Його можна любити і можна ненавидіти. Іноді -- водночас. Але з ним неможливо не рахуватися. В будь-якій стіні -- літературній, політичній, дипломатичній, побутовій, святковій -- Він випирає, наче цвях. Якщо, остерігшись, не наткнешся на нього плечем чи спиною, то не уникнеш очима. Милуєшся ти ним чи волів би вік не бачити, -- а забути не зможеш. Він приречений на публічність, на відомість, на політичність, на перші ролі. Навіть коли ці ролі різко негативні чи всуціль позитивні. Навіть коли його ноги в болоті -- будьте певні -- він не побоїться обібрати окрушини і підкинути їх до неба. Над його головою багно перетвориться на окрушини зірок...

Будь-хто з читачів нашої газети в загальному знає біографію і творчість Дмитра Павличка. Тому не буду перераховувати його книги, його нагороди, його славу. Найголовніше: удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1977). Створив ряд кіносценаріїв, що принесли славу українському кіно, і пісень, які десятиліттями співають люди. За кількістю статей і публіцистики не має рівних. Переклав цілу бібліотеку світової поезії, найпомітніші томи: «Світовий сонет» (1983), «Сонети» В. Шекспіра (1998), «Антологія словацької поезії XX ст.». В його перекладі окремими книжками вийшли твори Хосе Марті, Христо Ботєва, Мірдзи Кемпе, Тамаза Чіладзе, твори Шарля Бодлера, Николи Вапцарова, за його участю вийшли «Антологія польської поезії» та багато інших книжок. Депутат Верховної Ради.

Д. Павличко -- один з авторів Акта проголошення незалежності України 24.08.91 р. Голова Товариства української мови ім. Тараса Шевченка (1988--1990).

Завжди -- поет, назавжди -- Павличко.

Я вдячна, що Дмитро Васильович Павличко погодився відповісти на мої запитання напередодні свого найновішого поетичного вечора в Українському домі, що відбудеться 13 жовтня ц. р. у циклі просвітянських літературних вечорів.

Любов ГОЛОТА

Дмитро Павличко: У передмові до запитань Ви пишете: «Якщо б Дмитро Васильович згодився відповісти, скажімо, на такі свої рядки-запитання, як-от: «Та доки пута ми носили б, доки, Якби їх Вересень не розв'язав?». Мабуть, Ви подумали, що я не згоджуся відповісти на це запитання, яке справді колись поставив. Так от, скажу Вам, що не боюся відповідати на свої давні запитання, не думаю, що ефект од моїх відповідей самому собі чи Вам буде особливим чи «неабияким», як Ви кажете.

Я оспівував Вересень 1939 року як возз'єднання українських земель в єдиній, як писалося тоді, «українській радянській державі». Я й сьогодні вважаю, що процес возз'єднання Західної та Східної України, хоч проводився він сталінським режимом не в інтересах українського народу, об'єктивно відіграв у нашій історії і в боротьбі за самостійну Україну неабияку ролю. Може, навіть найголовнішу ролю! Звичайно, Вересень розірвати наші пута не зміг, але суть моєї поезії, з якої взяте наведене Вами запитання, в тому, що там проповідувалась ідея єдності українських земель. В численних своїх віршах на тему возз'єднання я тримався ідеї, яку радянська система забороняла. А саме -- я говорив про єднання в Українській радянській державі, а офіційна пропаганда говорила про «приєднання Західної України до Радянського Союзу». Я писав:

В одній землі, возз'єднаній, державній,
Шляхи Шевченка і шляхи Франка...

Звичайно, я добре знаю, через які страждання пройшла Галичина під кормигою комуністичної влади. Але я також знаю, скільки здобуто галичанами знань та високих позицій у житті нашого народу за часів тієї ж влади. Я належав до тих, які за найтяжчих обставин намагалися працювати для затримання при житті української мови та української культури. Я належав до неорганізованої, але існуючої опозиції щодо політики Москви в Україні, тобто до гурту таких людей, як Андрій Малишко, Олесь Гончар, Максим Рильський, Микола Бажан, Борис Тен, Володимир Сосюра, Микита Шумило, Микола Лукаш. Усіх не назвеш. Комуністична партія України тоді, коли я був її членом, і раніше, і завжди ділилася на вірних прислужників Москви і тих, що були в опорі, не піддавалися, чинили що тільки могли задля того, щоб зберегти слово і душу України. Якби не було серед українських комуністів людей з глибокою національною свідомістю, події, що передували розвалу імперії, і сам її розпад були б неможливими. Сьогодні в комуністах наших залишилися ті, хто не уявляє собі України без Росії, тобто це -- п'ята колона, приречена на ганьбу і національну зраду. Зовсім інакше поводяться тепер колишні комуністи в європейських країнах. Вони й раніше були націонал-комуністами, а сьогодні -- це люди, що сповідують соціал-демократичні та національні ідеали.

Л. Г.: *Дмитре Васильовичу, не втримаюсь, аби не розпочати з цитати: «Якби могла прийти до мене цеї миті Та дівчинка...», то чи могли б Ви нині -- з її допомогою прояснити «від почувань теменне, Від боротьби трудне й палаюче єство, В якому дух життя справляє торжество» нинішнього поета Павличка (Л. Г. -- Цитований вірш написаний 1977 року) нинішнім його шанувальникам?*

Д. П.: Я вдячний, що Ви згадали саме цей вірш. І хоч добре, що та дівчина вже не прийде до мене, все ж таки мені жаль, що вона не дала того супокою, яким був обікритий діамант її душі. Я був завжди занадто відкритий...

Кожна людина в молодості має бажання бути схожою на певну особистість. Від тієї особистості переймає деякі прикмети, вчиться жити за її правилами. Серед моїх ідеалів були жінки, власне, дівчата. І не були це якісь надлюди, а звичайні, непомітні для багатьох особи, що робили на мене сильне враження. Про це написаний той вірш. Що тут ще пояснювати? В моїй душі багато неясностей, я можу сказати, що бунтуючий ангел з поламаними і відмороженими крильми -- це був би приблизний портрет мого духу.

Л. Г.: *Ви належите до тих поетів, які багато пишуть і друкують усе або майже все, що написали. Чи не виникло у Вас бажання «ревізувати» власну творчість, скласти «Вибране», яке б канонізувало поета Дмитра Павличка? І, даруйте, чи не почуваєте іноді себе творцем гуцульських дерев'яних орлів-сувенірів, хоч, як майстер першої руки, здатні творити найдосконалішу різьбу? Я про вірші «на злобу дня»...*

Д. П.: Я писав на злобу дня і, мабуть, ще писатиму. Книжечка «За Нас» -- це про боротьбу чеченського народу за свою державу; поеми «Петрик» і «Петро Могила» -- це про нашу сьогоднішню політичну ситуацію. «Все, що потрібне для розп'яття», -- вірші про найактуальніші, злободенні питання нашого духовного життя. Можливо, я помиляюсь, можливо, відстав од літературної моди чи, вірніше, від сьогоднішньої «високофілософської» художньої писемності, але не вважав і не вважаю, що справжня література можлива за межами того, що сьогодні переживає народ, що саме сьогодні найбільше болить і що нині є завданням душі.

Стривайте, я чудово розумію Ваше питання. Але якщо моєму читачеві кортить знати, що я думаю про так звані остаточні, вічні питання, хай він розгорне «Покаянні псалми».

Хотілося б, звісно, видати все найкраще, відкинути сміття, «канонізуватися», як Ви кажете. Але поки що нема на це часу, ані грошей. З другого боку, думаю, що не сховаюся за «Вибране». Все, що колись писалося моєю рукою, має вийти на суд, якщо справді воно притягатиме нащадків.

Я прикипів, приріс до своєї доби, і допоки вона тривожитиме розуми майбутніх українців, я буду тут як письменник! Я помилявся, вірячи, що можемо через розв'язання соціальних проблем дійти до національної свободи. Мої «комуністичні» поезії будувалися на щирій вірі в те, що соціальна справедливість понад усе. Це йшло до мене і від наших класиків. Я довго марудився в тому, доки не збагнув, що комунізм був маскою російського шовінізму. Тепер я переконаний в тому, що тільки в національній державі, в незалежній Україні, можливе вирішення всіх найболючіших соціальних проблем, тобто забезпечення добробуту для всіх, хто працює. Практика показує, що це дуже нелегко зробити. Нові багатії, що постали з колишніх номенклатурників, нові правителі всіх рівнів у нашій державі позбавлені, як правило, національної свідомості. Вони живуть і збагачуються для себе, як звичайні злодії. Це головна біда наша тепер, але в своїй державі завжди знайдуться люди, які наведуть порядок. Я вірю в соціальний лад України, який відповідатиме національній ідеї, сформульованій коротко: «Без хлопа й без пана!».

Л. Г.: *Колись, добрих двадцять років тому, Ваша маленька за обсягом книжка «Таємниця твого обличчя» потрясла*

РОБИВ Я ДЗВІН ДОБРА, АБО КРИЧАВ -- «УРА»

читачів високою любовною лірикою: це були вірші зрілого чоловіка і поета. Моє покоління (та й не лише моє) знало її всю напам'ять. Нинішнього березня ви опублікували в газеті «Молодь України» цикл «Золоте ябко», який можна назвати еротичною лірикою. Це -- данина сьогоднішній супервідвертості, оголеності стосунків двох, реалізація колись забороненої теми, врешті, -- чоловічі найпотаємніші спогади?

Д. П.: Моя книжка «Золоте ябко» -- не спогади, а зрілість моя, як ви кажете, чоловіча. Є там щось і еротичне, але є там речі, далекі від оголеності взаємин: то -- образ жіночого єства, вічно притягального, звабливого, багатоликого і цнотливого. Я не дозволив собі жодного слова з того лексикону, який вживає в своїй вульгарній творчості сучасна витончена графоманія. Зрештою, ця книжка лише продовжує й розвиває «Таємницю твого обличчя». Хотів би зазначити, що в моїх любовних поезіях є речі, де змальовано під образом жінки Україну. Наприклад, «Не знаю, хто зробив мене орлом» і т. д.

Л. Г.: *Як відомо, Ви -- літературний хрещений батько багатьох поетів-вісімдесятників, автор рекомендацій до Спілки письменників тим, хто нині активно заперечує доцільність її існування. Ваше ставлення до новостворених літературних груп, асоціацій, які літературні імена Вам небайдужі? До речі, -- хто з Ваших літературних учнів підтримав Вас чи підтримує нині у громадській чи політичній діяльності? Від кого з них чули чи читали відгуки на ваші публікації останніх років?*

Д. П.: Мене дивує це запитання. Адже Ви знаєте, що ніхто в нас не признається до якогось учнівства. Всі -- самородки-генії. Я не наважуся називати тих, хто справді трохи навчався в мене, зрештою, це було б не тактовно. Коли несправедливо і болісно я вдарений був у газеті «Правда», мене обороняв мужньо й доказово Роман Лубківський у газеті «Літературна Україна».

На презентації «Калевали» (я відредагував ґрунтовно переклад Тимченка і написав передмову до цієї епічної поеми світового значення), «Антології словацької поезії XX ст.», «Сонетів» Шекспіра приходили письменники різного віку, серед них і ті, кому я колись давав рекомендації.

Я одержав десятки листів з просьбою надіслати свої книжки «Покаянні псалми», «Ностальгію», «Золоте ябко». Це переважно вчителі пишуть до мене.

Мою громадську діяльність у Русі, на посаді голови Демократичного об'єднання «Україна», у Верховній Раді підтримували і підтримують сотні людей. Серед них є й молоді письменники.

Я закликав листом, який був опублікований в «Літературній Україні», на жаль, після з'їзду Спілки письменників України, не валити Спілки. Але я переконався, що літературна молодь не хоче мати нічого спільного з тією організацією. Тут нічого не зробиш. Треба прислухатися до думки тих, кому належить завтрашній день.

Софія Майданська, Леонід Череватенко, Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Микола Рябчук, Василь Герасим'юк, Ігор Римарук, Петро Засенко, Марія Габлевич, Михайло Москаленко, Галина Тарасюк -- це ті люди, з котрими я був і хотів би бути в духовному контакті. Мені з молодими, хоч як би вони не оцінювали мою творчість, цікавіше, ніж з прив'ялими і нудними метрами.

Л. Г.: *Поет і влада, влада і поет. Кому, як не Вам, знати, що це таке. У своєму виступі на святі 1100-річчя міста Галича Ви закликали Президента «виправдати свій не тільки владний, президентський, але й іменний зв'язок з Данилом...». Це жест, який свідчить про Ваше наближення до влади, байдужої до проблем національної культури, освіти, соціального становища народу чи «вищий політес», дипломатичні метафори? Але ж наш час вимагає відкритих голосів, прямої мови... Словом, нині не до метафор, до того ж, Президент скоро цілком може бути Олександровичем, Миколайовичем, навіть Михайлівною... Хто ж тоді постане на «іменному зв'язку»: Архистратиг Михаїл, Микола-Чудотворець, Олександр Македонський чи Іван-Побиван?*

Д. П.: Дивна річ, Ви підкреслюєте в моєму виступі не головне, а другорядне. То був критичний виступ щодо нинішньої влади. Без метафор і поклонів. Якщо ж забавлятися в тому, що Ви помітили, то справді будуть у нас президенти й Олександровичі, й Михайловичі, і, хто знає, можуть бути й Михайлівни. І якщо Ви догадуєтеся (а я в це вірю!), що ім'я та по батькові має певний вплив на людину, яка носить те або те ім'я і те або те по батькові, то нічого нема несподіваного в тому, що Данилович мав би відчувати певне зобов'язання перед іменем батька.

Л. Г.: *Дмитре Васильовичу, на мою думку, одна з причин мимовільної зухвалості в запитаннях є Ваша юнацька заповзятість, з якою Ви щоразу кидаєтеся в бій -- навіть молоді політики не можуть похвалитися такою безоглядністю. Можливо, це тому, що поет і політик у Вашому єстві нероздільні? У віршах -- забагато політики, в політиці -- забагато поетичної атрибутики?*

Д. П.: Мені помітна Ваша зухвалість, але саме вона змусила мене відповідати. Мені подобаються ваші запитання, продиктовані, м'яко кажучи, любов'ю з нелюбові.

Можливо, в моїх віршах забагато політики. Це не мені судити. Але щодо моїх політичних виступів, щодо політичної моєї діяльності взагалі, то там, даруйте, жодної поетичної атрибутики нема. Я писав деякі резолюції на І з'їзді Руху, багато постанов Верховної Ради, зокрема «Декларацію прав національних меншостей України». Я написав немало статей політичного змісту, своїх передвиборчих програм і т. д. -- і все це мова політичної логіки, суха і заклична, але без красивостей, що її полюбляють поети.

Л. Г.: *Поет завжди розмовляє з Богом. Ваші стосунки?*

Д. П.: Читайте «Покаянні псалми». Там є такі рядки:

Я каюся. Але ж і Ти, мій Пане,
Подумай, де взялись мої кайдани,
Хто під подушечку в мою колиску
Підклав оте залізо, повне блиску,
Чи то не янгол зніс мені згори
Тобою приготовані дари?

Л. Г.: *Чи не здається Вам, що нинішня українська література стає все більше провінційною в результаті відірваності від масиву як світового літературного процесу, так і від літератур, які ми ще донедавна називали братніми? Адже саме Ви чимало переклали прибалтійців, вірмен, грузинів.*

Д. П.: Українська література нічого не втрачає від того, що має можливість сьогодні виступати не з-поза плеча російської літератури на світовій арені, як це було за часів Союзу. Навпаки, вона мусить самостійно нав'язувати себе європейському читачеві, як це робили і роблять польська, чеська чи німецька літератури. Стаємо більше провінціалами тому, що слабо володіємо набутками сучасної світової літератури, але разом з тим стаємо все більше своєрідними в художній манері. Наші молоді письменники поволі доходять до розуміння того, що треба знати європейські мови, аби мати зв'язок з літературним процесом світу. Тобто ми повинні бути не лиш письменниками, але й читачами. І. Франко, О. Кобилянська, Леся Українка, В. Стефаник, М. Коцюбинський володіли багатьма європейськими мовами. Німецькою та польською володів Т. Шевченко. Самі розумієте, що з цього випливає.

Колись ми цікавились так званими братніми літературами, бо знали, що й там іде процес національного усвідомлення і підготовка до створення власних держав. Я перекладав немало литовців, латишів, вірменів, грузинів і т. д., але майже всі мої контакти з письменниками інших колишніх республік будувалися на національній солідарності. Було й так, що наші графомани перекладали їхніх графоманів або й класиків -- це була спекуляція і заробіток. Та сьогодні слід поновлювати письменницькі зв'язки як зі Сходом, так і з Заходом, і власне це мало б бути головним завданням Спілки письменників України.

Хоч ми продукуємо переважно цинічно-іронічну літературну продукцію, яка не творить, а тільки знищує, все ж маємо і прекрасні книжки. Як приклад згадаю збірку віршів Андрія Бондаря. Світовий рівень. І таких речей у нас немало.

Ми нарешті стаємо собою.

Л. Г.: *Як відомо, Кабмін запропонував створити державне акціонерне «Українське видавничо-поліграфічне об'єднання». Як на мій погляд, це звучить цинічно. Русифікація досягла небачених масштабів, книговидання зруйноване, поліграфічна база працює виключно на ширпотреб типу «Бульвар», «Трик», і т. д., які ніяк не можна назвати українськими. Що скажете, Поете-Депутате? Де вийде Ваше «Вибране», чиїм коштом?*

Д. П.: Про своє «Вибране» я вже сказав. Нема коштів для нього. Щодо пропозицій Кабміну -- треба все це вивчити і добре розрахувати. Я став депутатом наново дуже недавно. Думаю, Комітет у справах культури у Верховній Раді під орудою Л. Танюка й при допомозі депутатів-письменників має негайно зайнятися питанням українських видань. У Росії видавництва звільнені від податків. Нам треба конче домогтися такого звільнення для видавництв, які видають українські книжки.

Україна тотально русифікується. Тепер цей процес очолює не партія, а грошова мафіозія. Гидко мені й називати такі газетки, як «Бульвар», де, між іншим, приклеївся один з найбільших негідників, які будь-коли були народжені в Києві.

Боротьба за українізацію України -- це сьогодні найголовніше. Тут має що робити «Просвіта», яка починалася організацією Товариства української мови десять років тому.

У Верховній Раді (сьогодні) ще тяжче стало боронити права української мови і української книжки. Та й прийшов я туди не лише і, мабуть, зовсім не як поет, а як депутат, що має зобов'язання думати про «Все», а не тільки про «Своє». Але все ж болить мені найбільше українська книжка, що в своїй державі не має підтримки. Доки так буде, ця держава не може називатися нашою, рідною і т. д.

Л. Г.: *У чому вбачаєте пріоритети виборчої Президентської кампанії та участі в ній національних сил і Вашої особистої? Ваші політичні симпатії та антипатії? Чи могли б Ви особисто покликати до єдності дрібні політичні партії, що проголосили себе демократичними?*

Д. П.: Я вже накликався до єдності. Мало вірю в неї. Вважаю, що від усіх національно-демократичних сил мала б бути висунута єдина кандидатура. Такою особистістю, за моїм переконанням, є Юрій Костенко.

Л. Г.: *Чи не здається Вам реальним прихід комуністичних сил до влади? Якщо так, то -- хто?! Ваша громадянська позиція в цьому разі?*

Д. П.: Життя під комуністичною владою не хочу. Нажився. Якби дійшло до такого, робитиму те, що робив весною 1945 року в УПА.

Л. Г.: *У кожної людини бувають у житті моменти, які вкарбовуються в її пам'ять назавжди -- незалежно від того, соромно, радісно чи гірко їх згадувати. Може, це і є моменти істини? Скажіть, коли можете, про них.*

Д. П.: Мої моменти істини -- це творчі хвилини, коли лягає на папір те, що будить у мені захоплення. Але найвищим моментом мого життя була та хвилина, коли я приніс Леонідові Кравчуку відредагований текст Акта проголошення незалежності України 24.08.91 р. Там були й мої речення. Я сказав Голові Верховної Ради: «Читай!». Він очікував. Я повторив: «Читай!». Леонід Макарович сказав: «А може, відкладем до понеділка?». Я сказав: «Читай!». Він сказав: «А може, хай читає Левко Лук'яненко?». Я сказав: «Я задушу тебе! Читай!».

Він ждав команди від групи 239. Він боявся, а якщо не проголосують? Але прочитав.

Тоді, добігши до свого місця, проголосувавши, я подумав: «Ось пора мені вмерти!».

Моменти істини -- це моменти, які дорівнюють життю або смерті. Я живу. Але знаю, вищого часу в моєму житті, як та субота 24.08.91 р., не буде.

Колись мій батько слухав разом зі мною «Два кольори». Була ніч. Ми йшли Стопчатовом додому. Десь із радіо пролунали знайомі слова. Батько сказав: «Давай послухаємо. Ця пісня мені подобається». Він не знав, що я автор слів. А я не мав сміливості сказати йому про це. Ось Вам ще одна хвилина істини. Моє мовчання в сльозах.

Та пережив я немало гірких моментів істини. Коли приходило розуміння, що я -- помилився. Написав таке, за що соромно. Я тяжко жив. І мої правди далеко не всі радісні. Та все ж, та все ж -- не скаржуся ні на кого.

МИ ПЕВНІ, ЩО

ВІХИ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ

На східноукраїнських землях культурно-просвітницька діяльність стала можливою лише після революції 1905--1907 рр. У цей час на Сході України почали створюватися національно-культурні товариства, які отримали назву «Просвіта» на зразок західноукраїнських організацій.

Попередником «Просвіти» в Миколаєві можна вважати український гурток, створений у вересні 1906 р. Часопис «Рідний край» (число 43, жовтень 1906 р.), що видавався в Полтаві, повідомляв про його мету: «... підняти хоч трохи національну самосвідомість тутешнього... доволі численного українського суспільства через живе слово».

Члени гуртка підготували виставу «На громадській роботі» Бориса Грінченка, яку жителі Миколаєва переглянули 15 жовтня в залі «Товариства тверезості». Наступне, 45-е число «Рідного краю» повідомляло про виставу «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, організаторами якої були Ю. Литвин і М. Пітушенко. Вони незабаром стали дійсними членами Миколаївської «Просвіти».

Найбільша заслуга у створенні в Миколаєві українського Товариства «Просвіта» належить видатному громадському діячеві, авторові опери «Катерина» на Шевченківський сюжет та популярної «Історії України-Русі» Миколі Миколайовичу Аркасу, який скористався досвідом просвітян із сусідньої Одеси. Про свої враження від поїздки до Одеської «Просвіти» він розповів у 46-му числі (грудень 1906 р.) часопису «Рідний край».

16 лютого 1907 р. на засіданні Миколаївського Присутствія під головуванням градоначальника контр-адмірала В. Зацаренного було розглянуто подання статського радника М. Аркаса, міщанина М. Местергазі та інших осіб про створення українського Товариства «Просвіта» в Миколаєві. Затверджено Статут і занесено до реєстру Присутствія під № 2 його текст російською мовою.

25 лютого 1907 р. після панахиди по Т. Г. Шевченку, напередодні дня його смерті, відбулися організаційні збори, на яких з промовою, присвяченою завданням розвитку української культури, виступив М. Аркас. Було оприлюднено Статут. У ньому, зокрема, вказувалося, що «Товариство має на меті допомогти розвоєві української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Миколаєві».

Збори обрали головою Товариства М. Аркаса. Його однодумцями, а пізніше активними членами «Просвіти» були: І. Лобко, П. Каракаєв, Ю. Маковський, Д. Іваненко, П. Скляр, Г. Литвиненко, К. Черниш, Г. Манілов, П. Дюмін, П. Біляновський, І. Сопенко, П. Андріященко, Ю. Литвин, Г. Науменко, Л. Ківшик, С. Гайдученко.

Про початок функціонування Українського товариства «Просвіта» в Миколаєві повідомила місцева преса. Зокрема, «Николаевская газета» (27.02.1907 р.) писала: «Возникшее общество по своему уставу чуждо всяких политических целей, преследует одну цель — развитие украинской культуры на его родном языке». Започаткування діяльності Миколаївської «Просвіти» дало змогу просвітянам оголосити себе виконавцями «Заповіту» Тараса Шевченка і підтвердило рішучість працювати над тим, як зазначав Микола Аркас, щоб «розворушити самосвідомість в земляках своїх, розбудити щиру любов до рідного краю».

У своїй роботі організатори «Просвіти» використали досвід перших просвітницьких товариств Львова, Одеси, Києва, Кам'янця, Катеринослава, Катеринодара. У складі Товариства працювали чотири відділи: літературно-науковий (очолював М. Аркас), артистично-музичний (Б. Кузнецов), книгарні і книгозбірні (П. Андріященко), господарський (П. Дюмін, М. Заполенко). Архів «Просвіти» зберігає накази ради, які розкривають мету та зміст її діяльності. До ради Товариства, окрім М. Аркаса, увійшли також товариш голови А. Крижанівський, писар Ю. Литвин, скарбник П. Скляр, члени ради С. Гайдученко, Ю. Маковський, кандидати в раду П. Дюмін, М. Местергазі, К. Овчаренко. Було обрано ревізійну комісію.

Наприкінці 1907 р. Миколаївська «Просвіта» налічувала близько 180 членів.

В умовах спаду революції та післяреволюційної реакції просвітяни готували літературно-музичні вечори, вистави.

Щорічно ця громадська організація відзначала спектаклями, літературно-музичними концертами Шевченкові роковини. Широкого розголосу і позитивної оцінки набув проведений «Просвітою» 18 березня 1907 р. у театрі Шеффера вечір пам'яті Т. Шевченка, про який повідомляли всі миколаївські газети.

Чільне місце в діяльності Миколаївської «Просвіти» займала лекційна пропаганда. Просвітяни читали реферати: «Українські церковні братства і сучасні «Просвіти», «Мета просвітніх товариств на Україні», «Історія українського театру», «Хто ми і чого нам треба», «Індивідуальні риси української культури», «Україна»...

Було підготовлено лекції про життя та діяльність І. Котляревського, М. Заньковецької, П. Ніщинського, І. Карпенка- Карого, Б. Хмельницького.

Перед кожною виставою опери «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського М. Аркас виступав з лекцією про Задунайську Січ. Завершивши роботу над рукописом «Історії України-Русі», він прочитав на цю тему курс із 14 лекцій. Протягом 1907—1908 рр. газети друкували щономера анотовані оголошення з повідомленням теми лекції, детальний план та час проведення. Зокрема, «Николаевская газета» подавала таку інформацію: «... в приміщенні «Просвіти» головою ради М. Аркасом будуть продовжуватись читання з курсу історії України» (11 жовтня, 18 листопада, 16 грудня 1907 р.). Також «Просвіта» запрошувала лекторів із інших міст.

По суботах проводилися літературно-музичні, членські сімейні, літературно-наукові вечори з танцями, на яких із успіхом виступали місцеві аматори-поети, музиканти. Щорічними були концерти-звіти «Просвіти». Влітку проводилися народні гуляння з лотереями, організовувались ярмарки. На запрошення Товариства у вечорах брали участь співаки з різних театрів Росії. Ставили п'єси М. Кропивницького, А. Чехова, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Карпенка-Карого, Т. Шевченка і, звичайно ж, ставили оперу самого М. Аркаса «Катерина».

Були в «Просвіті» постійні платні режисери, керівники хору, оркестр. Про всі заходи «Просвіти» писала тодішня миколаївська преса: «Николаевский курьер», «Николаевская газета», «Трудовая копейка».

Велику роботу здійснював відділ книгарні та книгозбірні: зібрали літературу українських авторів та організували видачу книжок населенню з 17 до 20 години тричі на тиждень; на кошти «Просвіти» передплатили газети та журнали «Рада», «Рідний край», «Слово», «Громадський голос», «Україна», «Літературно-науковий вісник», «Село».

Товариство проводило культурно-просвітницьку роботу не лише в Миколаєві, але й у Вознесенську, Олешках, Херсоні.

«Чутка про нашу «Просвіту», -- зазначав М. Аркас у промові на роковини Товариства в 1908 р., -- пішла і на село. І звідусіль, з-понад Бугу й Інгулу, за багато верств приїздять селяни подивитись, послухати, що в нас тут робиться. Усі вони повертались додому зачаровані і задоволені».

Рада Товариства «Просвіта» в перші дні її діяльності повідомила про створення у Миколаєві «Просвіти», ще раніше було утворено подібні організації у Львові, Києві, Полтаві, Чернігові, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Катеринославі, Катеринодарі й інших містах. У листах до їхніх керівників М. Аркас від імені ради просив не відмовляти в допомозі та пораді, «... бо всі ми маємо одну мету — добробут рідної неньки-України, освіту і розбудження самосвідомості і поважання серед нашого люду; праця для досягнення цієї святої мети повинна бути спільна. В єдності сила... Силою цією хотілося б бачити усі Товариства «Просвіти», що існують та існуватимуть на широкій Україні нашій». З цими та іншими «Просвітами» зав'язалося листування. Уже 15 березня 1907 р. Одеська «Просвіта» у своєму привітанні приєднується до ідеї миколаївських просвітян «... про єднання зусиль... для просвіти рідного краю».

Надіслало своє привітання 28 березня 1907 р. і Катеринославське літературно-артистичне українське Товариство «Просвіта». В листі сказано: «...Вітаємо нову сестру — Миколаївську «Просвіту» і якнайщиріше бажаємо їй розвинути широку, рідну і спільну усім «Просвітам» діяльність над розбурханням нашого народу од тої літаргії, що й досі тримає в своїх обіймах... Ми певні, що майбутнє за нами. Хай же ця певність та любов до рідного краю додадуть завзятості в боротьбі з тернами на рідному полі, бо тих терній дуже багато. Щасти тобі, сестро, розвиватися та входити в силу на втіху усій сім'ї».

Розголос про добрі справи миколаївських просвітян на користь українського народу доходив до багатьох міст України. У фонді М. Аркаса зберігаються листи до нього жителів Кременчука, Крюкова, робітників крюківських майстерень. Вони просили розповісти про Миколаївську «Просвіту». Писали, що «щиро люблять Україну і хочуть жити на український лад, щоб була і література, і мова українська, все своє, а не чуже». Відповідаючи на листа, М. Аркас запросив їх приїхати до Миколаєва, побувати на вечорах «Просвіти», які відбуваються щосуботи, пообіцяв посильну допомогу.

Листувались і зі львівською «Просвітою». Так, рада Львівської «Просвіти» інформувала, що 12 лютого 1909 р. у Львові відбудеться Перший Всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес, де працюватимуть чотири секції: просвітньо-організаційна, гігієнічно-гуманітарна, аграрно-економічна та кооперативно-економічна. На засіданнях секцій будуть прочитані фахові реферати. Це одна з тих можливостей, зазначалось у листі, коли сили всього народу зможуть разом зійтися, ближче себе пізнати, обговорити багато спільних питань та порозумітися, як діяти далі, щоб прискорити просвітній та економічний розвиток...

Навіть короткий аналіз листування Миколаївської «Просвіти» з іншими товариствами свідчить про спільність мети: відродження національної самосвідомості. Велич М. Аркаса в тому, що він зрозумів, яким лихом для українського народу є національна несвідомість, що бере початок від незнання історії рідного краю, народу.

М. Аркас, рада «Просвіти» виступали на захист української мови, за впровадження її в гімназіях та університетах. Архів «Просвіти» зберігає документи, які засвідчують, що особливо активно це питання ставилося в 1908 р. Так, рада Товариства звернулася до члена Державної Думи професора І. В. Лучицького з проханням домагатися відкриття курсів українознавства по учительських і духовних семінаріях, по чоловічих гімназіях та університетах. «Бо тільки здобувши освіту рідною мовою, український народ зможе стати поруч з усіма цивілізованими народами».

З аналогічними проханнями поставити проблему українізації школи на з'їзді вчителів звертається М. Аркас та рада «Просвіти» до петербурзької Української громади і до Празького Всеслов'янського студентського з'їзду.

На кошти М. Аркаса у селах Богданівка і Христофорівка працювали чотирирічні школи з українською мовою викладання. Часопис «Рідний край» розповідає про українську сільську школу, яку М. Аркас утримував на власні кошти. «Всі діти, які вступили до школи Аркаса, навчаються рідною мовою по українському букварю д. Нордця, виданому в Києві».

Просвітяни заснували спеціальну стипендію Шевченка і ради Товариства. Вони були призначені учням середнього механіко-технічного, залізничного училищ, чоловічої класичної гімназії, реального училища, акушерсько-фельдшерської школи. Зокрема, в 1910--1911 навчальному році стипендії отримували 12 осіб. Крім того, «Просвіта» оплачувала за проживання в гуртожитку окремим учням залізничного училища. Було виділено кошти для утворення фонду позичково-допоміжної каси безробітним українцям, переважно членам Товариства. Ось такими добрими справами залишила по собі пам'ять Аркасівська «Просвіта».

Тяжкою втратою для миколаївських просвітян і громадськості стала передчасна смерть М. Аркаса 13 березня 1909 р. Смерть і поховання М. Аркаса набули широкого резонансу в періодичній пресі. «Николаевский голос» від 17 березня 1909 р. писав: «Умер Н. Н. Аркас. Умер внезапно, неожиданно... Все шли к нему со своими горестями и печалями, и редко кто уходил от него неудовлетворенным... Все приходили поклониться телу покойного».

«Николаевская газета» від 21 квітня 1909 р. умістила публікацію до сороковин від дня смерті М. Аркаса, де повідомлялося про панахиду «по славетному українському письменнику, композитору М. М. Аркасові».

У подальші роки «Просвіта» працювала під керівництвом голови ради, що обирався щорічно. І щороку, з номера в номер ішли повідомлення про добрі справи Аркасівської «Просвіти».

Слід зазначити, що діяльність Миколаївської «Просвіти» в дореволюційний час була досить активною, хоча в період між революціями їй довелося працювати в надзвичайних умовах. Місцева влада вкрай неприхильно ставилася до «Просвіти». В Миколаївському державному архіві зберігаються звернення на ім'я градоначальника з проханням дати дозвіл провести літературно-музичний вечір. Такі ж звернення були і щодо народних гулянь. Сценарії програм цензурувалися. Миколаївському градоначальнику повідомляли про загальні збори Товариства, їх порядок денний, про те, як проходило його обговорення. На програмах та афішах ставився штамп «Разрешено».

Архівні документи, газетні публікації підтверджують, що в 1910 р. проведено 16 літературно-концертних вечорів, поставлено 65 п'єс. У 1911 р., крім народного гуляння, проведено 18 літературно-музичних вечорів, зіграно 50 п'єс. Миколаївські просвітяни служили панахиду по М. Аркасу, проводили вечори пам'яті.

Активно діяло Товариство й у роки Першої світової війни. Архівні документи свідчать, що досить великі гроші жертвувалися на користь військових госпіталів та діючої армії. Також кошти надсилалися до відомих на той час благодійницьких організацій у Росії та Миколаєві. Окремо «Просвіта» спонсорувала Тетянинський комітет допомоги зруйнованим війною територіям краю.

Про благодійницьку діяльність Товариства неодноразово писала газета «Степова

МАЙБУТНЄ ЗА НАМИ

«ПРОСВІТИ» (1907 -- 1924)

Україна». Зокрема, у числі від 19 вересня 1917 р. уміщено листа, підписаного 36 пораненими, які високо оцінили увагу Товариства до солдатів: «Уже третий раз выступает «Просвита» со своим хором, оркестром и артистами, внося немало светлых минут в нашу лазаретную жизнь... Спасибо вам, друзья, кто жертвует своим трудом и временем, чтобы доставить нам эту маленькую радость...» Тільки в 1916 р. було проведено 20 концертів та вистав у міських госпіталях для хворих і поранених.

Про доброчинні справи просвітян знали далеко за межами Миколаївщини, і пошта 1917 р. приносила листи-прохання: виступити з концертом, допомогти матеріально. Цікаво, що з діючої армії найчастіше просили надіслати «...українськомовну літературу... потрібну для роботи українських гуртків безпосередньо на фронті» (діюча армія, штаб 400-го Хортицького полку, Д. Якименко).

Після Лютневої революції 1917 р., завдяки зусиллям української інтелігенції, почалося поширення національно-культурних організацій «Просвіта». Їх діяльність була особливо активною серед сільського населення. Виникають нові товариства, в роботі яких брали участь усі верстви населення. Такі товариства на Миколаївщині з'явились у селищах Сухий Єланець, Снігурівка, Лиса Гора, Новогригоріївка, Євгеніївка, Софіївка, Маріївка та інших.

Слід відзначити здебільшого політичний напрямок просвітницкого руху на хвилі революційного піднесення народних мас.

Миколаївські просвітяни підтримують Українську Центральну Раду. Про це свідчать, зокрема, рішення загальних зборів «Просвіти» від 7, 10, 21 червня 1917 р.:

-- своїм Тимчасовим Урядом на Україні вважати тільки Центральну Раду;

-- її виконавчому органу -- Генеральному Секретареві -- цілком довіряємо керувати нашим краєм;

-- просити Центральну Раду установити зв'язки з такими ж організаціями інших народів і країн, що теж домагаються автономії.

Рада «Просвіти» ставить питання про українізацію освіти, обрання представників від Товариства на з'їзд «Просвіт» у Києві та ін.

У 1917 р. просвітяни активно працюють серед сільського населення, впорядковують народні читальні, організовують співочі гуртки, що беруть участь у заходах політичного спрямування, сприяють українізації навчальних закладів міста. Рада Товариства звертається до Херсонського повітового земства щодо українізації Миколаївського учительського інституту, в якому навчалося понад 70 відсотків українців. Відзначалося, що вони досить активно працюють у «Просвітах» і в усіх українських організаціях. Питання українізації активно захищав у міській Думі член ради «Просвіти» М. Лагута -- викладач інституту.

З пропозицією об'єднати свої зусилля для вирішення спільної справи звернулися до ради Миколаївської «Просвіти» представники Висуньської, Широківської, Березнігуватської, Новобузької та інших «Просвіт». На з'їзді «Просвіт» Миколаївської округи 8--11 вересня 1917 р. були представники від двадцяти товариств. І вони створили «Спілку українських культурно-просвітніх товариств Миколаївської округи». Було прийнято Статут. У раду «Спілки» обрано по одному представникові від кожного товариства і три представники від Миколаївської «Просві-ти». Головою «Спілки» обрано Б. Бро- яківського, голову ради Миколаївської «Просвіти».

Товариство «Просвіта» продовжувало пропагувати українську національну справу й у тяжкі роки громадянської війни. В Миколаєві на Московській вулиці рада Товариства орендувала приміщення, в якому у 1918--1919 рр. було поставлено 72 вистави і прочитано 63 безплатні лекції. П'єси ставились і для жителів села Пересадівки. Видано на кошти Товариства брошуру викладача Миколаївського вчительського інституту В. Герасименка «Поезія України». «Просвіта» мала єдину в Миколаєві українську бібліотеку, яка нараховувала до тисячі примірників. Літературою з бібліотеки користувались учні шкіл, робітники миколаївських заводів, солдати військових частин, службовці установ.

ЦК КП(б)У, місцеві більшовицькі комітети, враховуючи авторитет «Просвіт», особливо серед сільського населення, використовували їх для проведення політичних компаній, пропаганди ідеології правлячої партії. У липні 1920 р. було вироблено новий примірний Статут «Просвіти», який визначив комуністичний характер діяльності. Новий Статут ухвалено на загальних зборах членів «Просвіти» 13 червня 1920 р. у Миколаєві. Однак повністю перебудувати діяльність «Просвіт» виявилося неможливим і більшовики пішли на їх знищення і закриття, мотивуючи це тим, що вони були нібито осередком українського буржуазного націоналізму.

Останні документи «Просвіти», що збереглися, датовані березнем 1924 р. Тоді разом із культурно-освітніми установами «Просвіта» провела вечір пам'яті в день 63-х роковин смерті Т. Шевченка. За радянських часів «Просвіта» брала участь у відкритті клубів, дитячих садків, музеїв, організувала народний хор, влаштовувала виставки картин, літератури, проводила вечори.

Донести правду про їх благородну працю, спрямовану на захист історії українського народу, збереження української мови, звичаїв, традицій, —одне з головних завдань нинішнього покоління. Назвемо прізвища тих, хто в різні часи очолював раду Товариста. Після смерті М. Аркаса 13 березня 1909 р. головою ради Миколаївської «Просвіти» таємним голосуванням обрано його дружину Ольгу Іванівну. Загалом раду очолювали В. Дейнека, М. Василенко, М. Загоруйченко, О. Савченко-Осмоловський, Б. Брояківський, М. Лагута, О. Зіма, К. Христаченко.

Лідія ЦИМБАЛ,
кандидат історичних наук,
доцент Миколаївського державного педагогічного інституту, лауреат премії ім. Миколи Аркаса

«ЛЕБЕДІЯ» ЗІ СЛАВНОГО ЛЕБЕДИНА

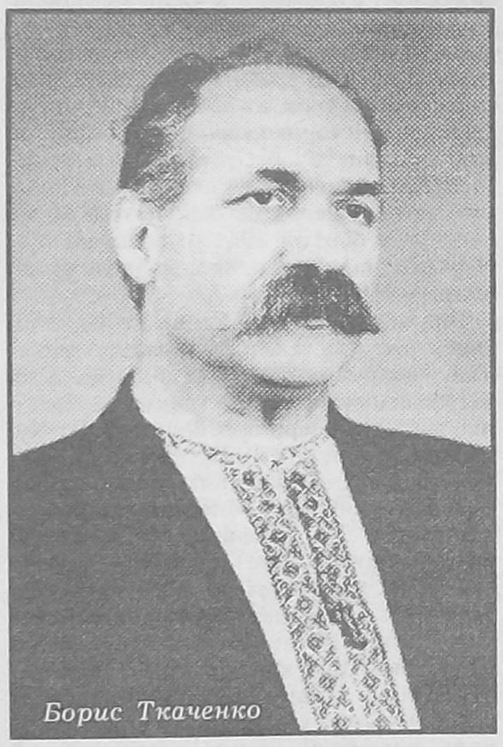

Борис Ткаченко

Я познайомився з Борисом Ткаченком десь у середині 60-х, у квартирі-музеї Івана Макаровича Гончара. Він із першої зустрічі уразив мене своєю відданістю українській національній ідеї.

Борис, як і я, кохався в народній пісні, вишивці, іконі, архітектурі, тож запросив мене до Лебедина в гості, відвідати його власний краєзнавчий музей. Я пообіцяв приїхати, але не встиг -- саме почалися арешти української інтелігенції. Мене «замели» в Києві й відвезли до Тернопільського слідчого ізолятора КДБ поповнювати свій кобзарський репертуар тюремним фольклором.

Через кілька років ми зустрілись із Борисом знову, але не в Києві чи Лебедині -- у Сумському музичному училищі, в якому «вихователі» з КДБ дозволили мені викладати бандуру і куди Борис привіз на прослуховування свою донюбандуристку. Бориса за те, що їздив селами збирати експонати до свого музею, записував «никому не нужные отжившие украинские песни» й обмірював підмурівки знищених більшовицькими варварами церков, уже встигли виключити з партії. А згодом, згадавши, що ще студентом Сумського педінституту він вимагав викладання предметів української мовою, звільнили з посади завідуючого відділом сільського господарства Лебединської районної газети. А коли влаштувався завгаром у місцеву «Сільгосптехніку», вигнали й звідти. Які тільки професії він (студент-заочник історичного факультету Київського університету) не перепробував у ті прокляті роки! Був і зварником, і слюсарем-мідником, і трактористом, і пасічником, і шофером. І всюди його били й плакати, як кажуть, не давали. А він лише відповідав:

«Нічого, за битого козака десять небитих дають».

Знали б «хрещені батьки» Бориса, що його друкарська машинка впродовж безсонних ночей невтомно виклацує, вони б йому, напевне, автокатастрофу «с летальним исходом» влаштували, у кращому випадку -- відправили б етапом до «білих ведмедів». Лише коли почали з'являтися на сторінках республіканських газет і журналів ґрунтовні статті-дослідження про те, як рубали під корінь нашу духовність, як занапащували рідну землю та записували до розряду «безперспективних сіл» пів-України, «органи» забили на сполох. Почалися обшуки, допити, тотальне стеження, провокації. Чи можна в таких умовах творити? Можна, коли в тебе в серці Україна, над головою -- рідне небо, а за плечима надійний тил -- вірна любляча і кохана дружина та готові піти за батьком у вогонь і воду сини-соколи і донька-красуня. Крім численних публікацій у пресі, Борис Ткаченко є автором книжок «Совість», «Поле без гербіцидів, душа без погонича», «Під чорним тавром».

Остання книга -- вирок тоталітарному режимові. Борис Ткаченко творив свій меморіал про більшовицький мор 1932--1933 рр. у ті часи, коли за одну лише письмову згадку про нього можна було загриміти в «психушку» чи на Сибір...

У цій надзвичайній книзі подано не лише спогади чудом уцілілих жертв. Автор (історик за фахом) зібрав і вмістив у ній із відповідними коментарями унікальні світлини й документи тієї проклятої доби. Сьогодні «власть імущі» закликають нас до прощення та злагоди. Ні, відповідає їм Борис Ткаченко на сторінках цієї незвичайної книги, жахливі злочини комуністичної партії стосовно українського та інших народів мають бути кримінально покарані. Бо лише тоді впокоїться душа мешканки села Смілого Недригайлівського району Сумської області Маври Антонівни Вихторової. Вона страхітливого 1933-го зверталася до голови уряду товариша Петровського «як до рідного батька, вищого властителя нашої матері-України»: *«...За невиконання непосильно нарахованих на моє господарство податків Смілянська сільрада забрала у нас майно і ледь не в одних сорочках вигнала із хати. Навіть 80-ти років старика, нашого батька хворого, стягли з печі й викинули надвір напівголого, хворого, який через тиждень помер у чужій хаті... Таке ставлення до громадян Української Радянської Соціалістичної Республіки я вважаю невірним й незгодна з цим...*

А тому щиро, зі сльозами на очах, прохаю вас, батьку нашої України, захистити нас, нещастям і горем убитих, зняти наше господарство з твердого завдання і повернути нам хоч хату, щоб ми не спотикались по вулицях голодні й обездолені...»

«Рідний батько» відіслав сей «крик волаючого в пустелі» голові Смілянської сільської ради з вимогою «розібратись і доповісти». І голова не забарився з відповіддю: *«...як господарство куркульське* (Вихторова мала 4 гектари землі на 7 душ їдців. -- *М. Л.*), *яке підлягає ліквідації, та за невиконання плану хлібозаготівлі таке дійсно ліквідоване, а тому ця скарга не підлягає ніякому задоволенню».*

Що невзабарі сталося з Маврою Вихторовою, її чоловіком і чотирма дочками, а також мільйонами подібних українських Мавр та їхніх дітей, розповідає батько автора книги «Під чорним тавром» Іван Давидович Ткаченко:

«...Від голоду врятував Донбас. Я там при шахті столярував. Сяка-така, але їдальня була.

А лихо було справді велике. Харківщину та Полтавщину прямо викосило голодним мором. Я на власні очі те бачив. Під Харковом на зупинках матері у вікна вкидали діток у вагони. «Озьміть, люди добрі, хто хоче -- за сина, хто хоче -- за дочку. Вони й слухняні, вони й здоровенькі. Одна біда -- хлібець давно бачили. Все на бур'яні та на бур'яні. Озьміть, бо вдома все одно помруть з голоду. Як не хочете за синочка, то нехай хоч до Харкова доїдуть. Може, в столиці власті на них зглянуться».

...А в Харкові... Біля вокзалу, біля ринку -- трупи, трупи, трупи. А ще трупний сморід. Привезені в столицю і кинуті напризволяще діти жили цілими поселеннями. Дивишся: дівчатко років семи-восьми зняло з себе благеньке пальтечко, простелило і поклало на ньому спати меншеньку сестричку. Ще одну крихітку заховало грітися під кохтину -- тільки вихудлі, як палички, ніжки з-під кохтини стирчать.

«Де твоя мама, дитино? -- питаю. «Мама померла і її сміттєвозка забрала. Тепер сестричка уже мене мамою називає». І так у вічі заглянуло, так подивилося. Глибоко-глибоко. І попросило: «Дядечку, дайте хлібця. Хоч крихітку. Ось цьому, найменшенькому. Бо помре, а на мені гріх Божий буде».

Дав я дівчинці грудочку цукру, вона й посунула крихітці в ротик. А тоді на мене очі розгублені підвела і губенята тремтять: «Дядю, ой Божечко, а братик уже мертвий»...

Національно-патріотичні сили Сумщини в 1996 р. висунули книгу Бориса Ткаченка «Під чорним тавром» на здобуття Державної премії ім. Тараса Шевченка. Та Шевченківський комітет відреагував на це висунення... мовчанням.

Нині Борис Іванович на заслуженому відпочинку. Але не відклав свого духовного меча. Він -- голова Лебединської районної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, чи не найактивніший рухівець у районі. Це стараннями Бориса Ткаченка та його побратимів поновлено в Лебедині Могилу гетьманців, страчених у лютих муках Петровими посіпаками однодумців гетьмана Івана Мазепи. Це він був ініціатором встановлення Хреста пам'яті лебединців, що померли від голоду в 1933 р.

А в одному з харківських видавництв чекає зеленої вулиці рукопис його нової книжки зі зворушливо-поетичною назвою: «Лебедія». Тобто земля лебединська, історія її від найдавніших часів і дотепер.

Микола ЛИТВИН

СЕЛО, «ПРОСВІТОЮ» СЛАВНЕ

Народ любовно називав «Просвіту» матір'ю всіх західноукраїнських організацій. Відгомін діяльності товариства «Просвіта» на Львівщині, в усій Галичині долинув до нашого краю в 20-х роках.

Першим почав поширювати ідеї Товариства в нашому селі Уїздці Мізоцької гміни Дубнівського повіту (тепер Здолбунівського району Рівненської області) священик Котюк -- настоятель церкви Святого Великомученика Дмитрія. Він був високоосвіченою людиною з неабиякими організаторськими здібностями, мав високий авторитет серед парафіян та місцевої інтелігенції.

У своєму будинку сім'я Котюків виділила одну кімнату, в якій збиралися юнаки та дівчата, щоб обговорити політичні та соціальні проблеми. Все це сприяло створенню в нашому селі 1928 р. низового осередку Товариства «Просвіта», який очолили священик Котюк, його сини та найбільш освічені селяни П. Кухарчук, М. Шеретюк, С. Герасимчук.

Спочатку організація нараховувала близько 30-ти освічених юнаків та дівчат віком від 17 до 25 років.

За ініціативою Товариства щонеділі в садибі старости села Романа Охрімчука, а згодом і в будинку братів Герасимчуків збиралося чимало людей: точилися розмови на актуальні теми, порушувалися проблеми селян, обговорювалися міжнародні події; читали газети...

Просвітяни виступили організаторами й учасниками хору, драматичного і танцювального гуртків, спортивних ігор.

Від 1930 р. по 1940 р. на сцені орендованого приміщення (трактир чеха Марека) ставилися п'єси багатьох українських драматургів.

Особлива увага в діяльності аматорських колективів приділялася відзначенню визначних дат, ювілеїв Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Івана Котляревського...

Чільне місце в діяльності місцевих просвітян посідала читальня. Для її потреб надав приміщення житель села Максим Кухарчук. Цей будинок зберігся дотепер. Для організації читальні, закупівлі книжок використовувалися кошти добровільних пожертв селян від проведення колядок на Різдвяні свята та нагромаджені кошти від оплати за користування книжками (по 10 грошів за кожну видану книжку дорослим читачам). Діти читали книжки безплатно. Вже 1936 р. у читальні нараховувалося близько 600 примірників книжок, якими користувалося понад 200 постійних читачів. Касиром читальні був М. Шеретюк. Тут обговорювалися прочитані книги, надавалася допомога тим, хто працював над підвищенням самоосвіти.

Після приходу більшовиків у вересні 1939 р. треба було врятувати книжки. Їх закопали в землю. Та спроба згодом відшукати їх виявилась марною.

Не залишився поза увагою Товариства розвиток фізичної культури. У центрі старого села, на хуторах Дубнівський шлях, Підберезина були влаштовані волейбольні та ігрові майданчики, де молодь проводила своє дозвілля.

Товариство мало позитивний вплив на все життя села, особливо на розвиток його культури і побуту. Так, осучаснювалися різні свята, обряди набували яскравого національного забарвлення. Перед Різдвом молодь вивчала колядки і щедрівки, організовувала вертеп. На Великдень і Трійцю проводилися народні забави, ігри, зокрема: «Хрещик», «Хустинка» та інші, відбувалися вечорниці.

Багато молодих людей прагнуло розмовляти літературною мовою. У громадських місцях, на зібраннях, де брали участь члени Товариства, ніхто не лихословив, не палив, не з'являвся в нетверезому стані.

Окреслилися позитивні зміни в культурі одягу, передусім святкового. Як згадують найстарші жителі, в селі не було жодної дівчини, яка б не мала повного набору українського народного одягу: віночка зі стрічками, намиста, вишитої сорочки і спідниці, запаски, крайки, чобіток. Навіть найбідніші юнаки до однієї білої сорочки мали по кілька змінних вишитих манішок і манжетів.

Товариство «Просвіта» постійно надавало допомогу добровільному протипожежному товариству та сільськогосподарському кооперативу. Останній відіграв важливу роль у поширенні сучасних методів господарювання. Тут щорічно створювався страховий насіннєвий фонд, за допомогою якого заможні селяни купували сільськогосподарський реманент, машини: плуги з двома лемехами, жатки, сінокосилки, макотерки та інші. Кооператив брав участь у виставках великої рогатої худоби, коней. Після комісації земель у 1913--1914 рр. розпочалася хутірська забудова села. Все це сприяло економічному та культурному його розвитку.

Фотолітопис

Яскравого політичного забарвлення набула діяльність Товариства у зв'язку з участю в його роботі членів ОУН. Одним із них був П. Павлюк -- людина, яка присвятила себе героїчній боротьбі за визволення України, колишній в'язень Берези Картузької, а від 1940 р. в'язень Соловків.

Про велику популярність Товариства свідчить той факт, що кількість його членів наприкінці 30-х рр. зросла більш як утричі. До керівництва прийшли люди нового покоління, які вже мали освіту, були вмілими організаторами, володіли новими формами і методами політичної і просвітницької роботи. Серед них — Ф. Кухарчук, О. Кухарчук, В. Коренюк, П. Тимощук, Д. Шеретюк, Ф. Шеретюк, Г. Кухарчук та інші.

Глибокий слід у діяльності Товариства залишили Друга світова війна, фашистська окупація та комуністичний режим. Але, незважаючи на всі лихоліття, традиції Товариства жили. У 1940 р. діяли драматичний, хоровий, танцювальний гуртки та оркестр народних інструментів, які об'єднували понад 80 осіб.

Під час війни, коли не працювала школа, в будинку Г. Кухарчука дітей учили української мови, арифметики, гри на народних інструментах. Навчання проводив його брат Ф. Кухарчук -- один із найактивніших керівників Товариства, він же був диригентом і художнім керівником великого сільського хору.

Діяльність членів «Просвіти», починаючи з 1940 р., переходить у нове русло, тісно переплітається з діяльністю ОУН і УПА.

У 1941--1942 рр. просвітяни брали активну участь у спорудженні на перехрестях доріг хрестів (фігур), для освячення яких влаштовувались походи селян із хоругвами і жовто-блакитними прапорами. Після молебня проходили масові політичні мітинги, на яких оратори закликали до рішучої боротьби за нашу незалежність. На завершення мітингів виконувався гімн України.

У приміщенні школи часто організовувалися сходи селян, де виступали доповідачі з питань української національної боротьби, міжнародного становища. З цією метою часто запрошували високоосвічених людей із Рівного, Львівщини, Івано-Франківщини, організовували зустрічі з керівним складом ОУН і УПА. Весною та влітку 1942 р. працювали курси вивчення матеріальної частини гвинтівок різних держав, іншої зброї та військової техніки, часто у вечірній час проводилася військова підготовка молоді, вивчалися маршові пісні. І над вечірніми Уїздцями лунали закличні слова маршу:

Ми хлопці оуністи,
славні козаки!
Ми б'єм ляхів, комуну,
мадярів, німаків.
Ой слава, слава...

Визначною подією в житті села стало проведення великого театралізованого дійства у вересні 1942 р. під назвою «Обжинки».

Про вплив Товариства «Просвіта» на формування свідомості односельців, особливо молоді, свідчать і такі факти: усі організатори просвітянської роботи згодом увійшли до керівного складу різних рівнів організацій УПА і ОУН у нашому краї, майже всі просвітяни стали активними учасниками опору супроти фашистських і більшовицьких поневолювачів. Серед жителів села 30--40-х рр. майже немає такої родини, яка б у той чи інший спосіб не брала участі у цьому нерівному, але героїчному протистоянні тим силам, які жорстоко нищили найменші паростки волі. Про це переконливо свідчать і такі факти: 62 молодих людей із нашого села загинули в лавах ОУН і УПА, 67 -- довгі роки знемагали в катівнях НКВС, 35 -- були виселені до Сибіру, абсолютній більшості наших односельців були начіплені ярлики «бандпособників».

І навіть у довгі, безпросвітні роки мороку комуністичної ідеології, коли будь-який організований спосіб захисту самобутньої української національної культури був неможливий, відгомін діяльності Товариства «Просвіта» 20-х--30-х рр. долинав до нових поколінь.

На Різдвяні свята 1953 р. за участю просвітян старшого покоління і тогочасної молоді в сільському клубі поставили п'єсу М. Кропивницького «Невольник». Ця подія не пройшла повз увагу Мізецького районного КП(б)У. І відповідним чином відреагував особисто його перший секретар М. Печений на цю подію.

Знову на сцені сільського клубу пройшли найвизначніші п'єси української класичної драматургії. У 60-ті рр. в селі діють великий хор, духовий оркестр, створюються вокальний та інструментальний ансамблі.

Учасниками всіх політичних акцій, які наближали день незалежності України, були члени «Просвіти». Вони разом із ветеранами ОУН і УПА, сільською інтелігенцією, виконкомом Уїздецької сільської ради народних депутатів і тепер забезпечують відповідний рівень відзначення всіх урочистих свят молодої держави, формують здоровий соціально-політичний і психологічний клімат села. Тож і немає в нас міжконфесійного протистояння: парафіяни Уїздецької Свято-Троїцької церкви одностайно стали на бік Української православної церкви Київського Патріархату. Службу в церкві правлять українською мовою. І завжди після її закінчення під склепіння Божого храму злітають слова «Боже великий, єдиний, нам Україну храни»...

В останні роки, коли заклади культури, серед них і Уїздецький будинок культури та бібліотека, переживають фінансову скруту і ніяк не можуть вийти з тупика колишніх ідеологічних лабіринтів, члени «Просвіти», що відновила свою діяльність на початку 90-х рр., шукають більш прийнятні форми культурно-освітянської роботи. Передусім робиться ставка на молодь, її патріотичне виховання. У цій роботі бере активну участь учнівська організація «Молода Просвіта», яку очолює учитель Уїздецької середньої школи А. Парфенюк. Члени цієї організації брали участь у вечорі-реквіємі «От де, люди, наша слава», присвяченому героям Крут, годині скорботи «Як страшний сон, Чорнобиль», святі матері, Шевченківському вечорі. Уже стали традиційними конкурси козацької, повстанської пісні, колядок, щедрівок, виставки пасхальних кошиків. Учні відроджують давні українські звичаї і традиції. Серед них і вечорниці на Андрія, свято Івана Купала та інші.

Товариство разом із педагогічним колективом Уїздецької середньої школи, при сприянні колективного сільськогосподарського підприємства «Волинь», за останні 4 роки організувало туристичні поїздки автобусом, а в більшості на кінних упряжках історико-героїчними місцями Рівненщини.

Школярі з великою любов'ю доглядають могилу невідомого воїна УПА, що загинув у березні 1944 р. на краю лісу Здовбиччина, вступивши в бій з цілим загоном НКВС.

Характерною особливістю просвітянського руху села є його спадкоємність. Так, наприкінці 20-х рр. біля колиски «Просвіти» стояв Н. Кухарчук; у 30-ті -- очолювали Товариство його син О. Кухарчук, племінник Ф. Кухарчук та Г. Кухарчук, сьогодні активним організатором усіх просвітянських заходів є син Г. Кухарчука -- М. Кухарчук. А з нагоди святкування 80-річчя Товариства «Просвіта» сина останнього -- В. Кухарчука, десятикласника, нагороджено грамотою правління Рівненського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» з врученням бібліотечки за активну участь в національно-патріотичному вихованні молоді. Відзначено й «Молоду Просвіту» школи.

У 1977 р. всі мешканці села Уїздці та сусіднього села Коршів широко й урочисто відзначили 500-річчя першої документальної згадки про них. Апогей святкування припав на 17 червня. За спогадами ветеранів «Просвіти» було відтворено сценарій вистави «Обжинки», поставленої на лісовій поляні 1942 р.

Іще чимало корисних справ на рахунку наших просвітян, а скільки ще -- в планах.

Тож нехай із новою силою освітлює всіх незгасиме світло «Просвіти».

Василь КУХАРЧУК,
голова осередку «Молодої Просвіти»
Уїздецької загальноосвітньої
школи Здолбунівського
району Рівненської
області, учень 11 класу

На світлині: *Просвітяни 30-х років Здолбунівського району*

Молитвою за батька було слово Асі Сергіївни, широко знаного серед філологів професора-славіста Мічиганського університету, яка разом із сестрою прибула із Сполучених Штатів Америки на урочисте відкриття у Харкові меморіальної дошки своєму батькові, українському письменникові та громадському діячеві Сергієві Володимировичу Пилипенкові. Він народився 22 липня 1891 року і в розквіті своїх сил на 43-му році життя загинув у кривавих сталінських катівнях.

«Я ТОБІ СВОЮ ПАМ'ЯТЬ НЕСУ»

Талановитий письменник, журналіст, літературознавець, автор першої збірки байок в українській літературі XX сторіччя, численних оповідань, публіцистичних статей, літературних досліджень, головний редактор Державного видавництва України (ДВУ) та багатьох періодичних видань, директор Науково-дослідного інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка -- ось далеко не повний перелік творчого багажу та відповідальних посад Сергія Пилипенка на терені культурного відродження України.

Неоціненною була робота Сергія Володимировича над створенням музею Тараса Шевченка та увічненням його пам'яті. Він на шпальтах газет та журналів закликав до збору коштів на пам'ятник великому Кобзареві. Саме завдяки С. Пилипенку в Україну з далекого Казахстану повернулися шедеври, що вийшли з-під пензля Т. Шевченка. Це вісім невеликих картин з колекції Надії Іраклїївни Смоляк, дочки коменданта Новопетрівського форту (Іраклія Олександровича Ускова) -- останнього місця заслання поета. Ці картини поклали початок Шевченковому музею в Харкові, тодішній столиці України, а потім увійшли до експозиції Київського музею Кобзаря.

Особливої вдячності заслуговує самовіддана й титанічна діяльність Сергія Пилипенка як фундатора та беззмінного керівника Спілки селянських письменників «Плуг», першої письменницької організації в Україні. «Плуг» був колискою для багатьох молодих письменників, що стали окрасою української літератури. Звідси вийшли А. Головко, В. Сосюра, П. Панч, І. Сенченко, О. Копиленко, В. Минко, Л. Первомайський, П. Усенко, Н. Забіла та багато інших.

Дуже влучно, з щирим захопленням схарактеризував організаторський хист С. Пилипенка у своїх спогадах В. Сосюра: «Пам'ятаю літературні вечори в Селянському будинку в Харкові. Як пахли вони юністю і весною... І всі вони пов'язані для мене з образом чорновусого, з мармуровим обличчям, високого і стрункого красеня Сергія Володимировича Пилипенка... він наче зійшов з українських фресок, син великої України, який віддав своє життя зорям прийдешнього. Такої могутньої популярности серед літературної молоді України не мав ніхто й ніколи з організаторів літературного процесу».

Саме на фасаді бувшого «Селянського будинку», де збиралися плужани, творча громадськість міста, при підтримці державної адміністрації, вирішила встановити меморіальну дошку «лицареві доби» українського відродження.

На урочистому відкритті дошки виступали харків'яни та гості з Києва -- міський голова Харкова М. Пилипчук, члени Спілки письменників (Р. Іванченко, А. Перерва, Д. Перепеляк), доцент кафедри журналістики КНУ О. Мукомела та інші. Вітальне слово на честь увічнення пам'яті С. Пилипенка надіслали Голова держадміністрації Харківської області О. Дьомін та академік НАН України М. Жулинський, який керує нині, як С. Пилипенко 70 років тому, Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Серед присутніх на урочистостях були люди, які особисто знали і пам'ятали Сергія Володимировича, його молоду дружину, красуню Тетяну Михайлівну, двох його доньок.

Покривало, що запинало меморіальну дошку, знято, і до неї лягають квіти, багато квітів... величні троянди, урочисті гвоздики, скромні волошки. Це світла пам'ять і покаяння... Перед учасниками урочистостей постав карбований профіль Сергія Пилипенка, який створила молодша дочка письменника, відомий скульптор і поет Міртала Сергіївна. Портрет ніби складено з численних уламків, на які жорстокий молох радянського тоталітаризму розбив життя цієї чудової людини. Завершують композицію унікальної дошки рядки з вірша, присвяченого поетесою своєму батькові:

Хай проб'ється голос мій
крізь час, землю й море,
я тобі свою пам'ять несу,
і любов, і тугу, і горе.

Роксолана КАРДИНАЛОВСЬКА

На світлині: *Останнє фото подружжя -- Сергія Володимировича і Тетяни Михайлівни Пилипенків. Харків, 1932 рік*

Тривожний сигнал

СОРОК П'ЯТА, СТОЛИЧНА

Якою є школа, де вчиться мій син, і досі сповна не збагну. Російською? Українською?... Скоріше ні те, ні се. За часів Брежнєва—Щербицького вона, звісно, була російською. На самому початку синового навчання школа визначалась як українська, відтак знову трансформувалась у російську. Вірніше, клас перепрофілювали у російський. Мотив -- немає українських підручників.

Я написав заяву, щоби хлопця перевели в український клас, та її тоді зігнорували. Зі здобуттям Україною незалежності школа начебто зовсім стала українською. Але хіба що у списку освітянських чиновників. Насправді в ній усі -- від вахтера до директора, не кажучи вже про самих учнів, -- просторікують київським діалектом загальновживаного суржика. Столичного.

Тож у школі № 45, зробив я висновок, викладають як кому заманеться, а то й зовсім ніяк, покладаючись на отой виданий колись підручник з переважно усталеною від застійних часів лексикою і тематикою, подеколи навіть і союзним гімном. Аби діти вчились і ми не забували, що «союз нерушимый республик свободных сплотила навеки великая Русь»...

До речі, на уроках співів учнів навчають пісень, уже відспіваних історією: «Я шагаю по Москве», «Хотят ли русские войны», «Песня про Алешу», «Березовый сок»... Ліпшого репертуару не придумаєш. Причому жодної пісні -- українською мовою.

Та, окрім дітвори, ніхто з того не дивується. Освітянські чиновники старого гарту, вочевидь, вбачають добру для себе ознаку: не сьогодні-завтра усе повернеться на круги своя, тож навіщо щось змінювати, реформувати. Більшість зі шкільних підручників такі старезні, що просто розсипаються від одного дотику.

Підручники з фізики та хімії на початку навчального року видали у класі українською мовою, а з другої четверті син приніс російськомовні. На моє запитання, чому така раптова зміна, хлопець тільки здвигнув плечима, мовляв, нам не пояснили.

Отже, якою мовою викладають предмети? А хто якою хоче..

Відчуття краси рідної мови, як відомо, оберігає кожного від вживання слів-паразитів, отого нищого жаргону злочинного світу. Та подібних слів можна почути й назбирати в коридорах 45-ї столичної повнісінький лантух.

Клас, де навчається мій син, у школі найнеблагонадійніший. Та й ставлення до нього відповідне. Пояснення самого класного керівника зводяться до самостійного читання підручника. Сама вона воліє бути відсутньою при цьому, мовляв, упораються самі. Та й не така вже й велика біда, коли на якихось кільканадцятеро двійок поважчає класний журнал.

Наведу один курйозний випадок із самостійної роботи мого сина. Треба було деякі слова перекласти з української мови на російську. Син доволі швидко упорався з цією роботою, спіткнувшись лише на одному: як перекласти слово «вивірка». Перепитав у мене. Я відповів --«бєлка». Другого дня, повернувшись зі школи, хлопець мав до мене претензію, що слово перекладене мною неправильно, вчителька за це знизила оцінку. Вона сказала, що «вивірка» перекладається на російську не «бєлка», а «виварка». Коментарі, як мовиться, зайві.

Та мене це аж ніяк не здивувало, більше вразили ті маленькі хитрощі, до яких повсякчас вдаються педагоги 45-ї столичної. Досить часто декотрі з них пояснювали матеріал нашвидкоруч або й зовсім не пояснювали. Для тих, хто все-таки хоче щось знати, існують позашкільні заняття, платні, по три долари за годину. На них усе пояснюється дохідливо, без поспіху. Вкладають до свідомості школяра усе як годиться на традиційному сумлінному уроці.

Дивуєшся тільки, яких грандіозних перетворень сягнуло в нас за час «найвищого піднесення соціалістичної моральності» викладацьке високоінтелектуальне середовище. Чи це й справді ті, кого в нас ще донедавна називали «сіячами розумного, доброго, вічного»? Хіба не стали вони зовсім байдужими до підростаючого покоління. І що то будуть за сходи, засіяні ними, -- страшно й подумати. Вони вже стали скрізь проростати реп'яхом-чортополохом. Цілі зграї підлітків, пройшовши такий курс наук у 45-й столичній, день і ніч бешкетують на вулицях. Роздолля їм тепер, довкола жодного охоронця порядку, зате горілки й вина -- хоч залийся; процвітають усі алкогольні комерційні будки, цілодобово торгуючи отруйним зіллям.

Однак полишмо чисту науку на совісті викладачів. Окрім науки, є ще дещо, що опановується в повсякденних стосунках при споглядані довкілля. Це етика й естетика навколишнього середовища. Чи наповнюватиме душу школяра оте повсякденне споглядання нехлюйства, того понурого запустіння усередині, а ще більше, навколо 45-ї столичної школи. Усередині -- посиротілі майстерні без верстатів, кабінети без мікроскопів та інших навчальних технічних засобів. У коридорах, особливо поблизу туалетів, можна пройти хіба що в протигазах.

Подихати чистим повітрям дітям навіть під час великої перерви забороняється. Мотив заборони: діти курять, вживають алкоголь, наркотики... Той, хто поруч проживає, тепер не може навіть забігти додому поїсти. До шкільного буфету багатьох школяриків не тягне через оту саму антисанітарію і неїстівний вигляд страв. Але хіба це педагогічно чи виправдано валеологією чи якимись санітарно-гігієнічними нормами, щоб дитина, котра розвивається, обходилася без їжі 7--8 годин поспіль.

Тепер запрошую на шкільний двір 45-ї, що розташований позаду. Стадіон, або те, що лишилося. Колись тут росла запашна трава, довкола була зведена огорожа, на біговій доріжці тренувалися і діти, й дорослі. Тепер огорожа зруйнована, повно сміття. От і вигулюють тут собак, миють автомобілі... Розташовані поблизу стадіону приміщення теплиць, квітників -- як після погрому.

Можна, звісно, нарікати, що немає коштів, бракує того чи сього. А чи хоч раз педколектив звернувся за допомогою до батьків чи до якихось шефів, аби допомогти навести лад у храмі освіти. Адже школа здавна була храмом, поріг якого переступали шанобливо. Куди ж воно все поділося? І кого освітяни в тому бедламі винуватять, колишню чи теперішню владу? А можливо, вся справа в нас самих, бо ніяка влада, ніяке середовище не зможе перекреслити в людському серці ніжність і любов, чуйність і порядність, співчуття до ближнього і непогамовну прихильність до дитячої відкритої душі.

Отака вона 45-а школа, розташована в одному з куточків української столиці. Стоїть, здавалося, у чудовому природному заповіднику: з одного боку духмяні садки, з другого -- барвисті квітники, неподалік -- Сирецький гай. І земля тут така, що навмання ввіткнута вербова чи березова галузка миттєво проростає запашним деревом. Але...

Але понатикали скрізь іржавих неоковирних коробок-гаражів, запаскудили шкільний зелен-двір собачим послідом, перетворили земний рай у смітник — побутовий і духовний. Немає вже тут краси і ніколи не буде. Бо керують усім цим особи, позбавлені потягу до прекрасного, до естетичного сприйняття світу в усіх його барвах, нездатні зрозуміти дитячу раниму душу. А звідси і черствість, брутальність, які заполонюють внутрішнє чуття дитини. Вона стає глухою й байдужою до пізнання великої таїни природи і світу.

Ігор РУСАНІВСЬКИЙ

ПРЕЗИДЕНТУ УКРАЇНИ
п. Л. КУЧМІ

ГОЛОВІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
п. О. ТКАЧЕНКУ

МІНІСТРОВІ ОСВІТИ УКРАЇНИ
п. М. ЗГУРОВСЬКОМУ

Тернопільське міське об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка обурене затвердженням народними депутатами України у першому читанні законопроекту про середню освіту в Україні з вилученням у ньому статті про обов'язкове вивчення державної української мови в усіх закладах середньої освіти України.

Маємо повну підставу бути переконаними в тому, що депутати, які проголосували за таке рішення, не відповідають статусу народних обранців, а є агресивними шовіністами чужоземної країни, які слугують не своєму народові, а догоджають правителям іншої держави. Вважаємо їхній вчинок антидержавним, принизливим і непідним, який передбачає повне зросійщення громадян України.

Керівники жодної країни світу подібного антидержавного блюзнірства не допускають. Тому ще більше дивують (щоб не сказати відвертіше) Ваші необґрунтовані байдужість і безпорадність, пане Президент і пане Голово, у вирішенні питання про державну українську мову ще й у час відзначення 7-х роковин незалежності України. Чому і доки має терпіти народ незалежної України залежність від чужої держави?! І доки парламентарі України будуть виголошувати виступи на засіданнях Верховної Ради України іноземною мовою?

Вимагаємо під час другого читання у Верховній Раді України вказаного вище законопроекту відновити в ньому статтю про ОБОВ'ЯЗКОВЕ вивчення державної української мови в усіх закладах середньої освіти України. Наше категоричне «НІ!» антидержавникові на теренах України! Потрібно мати за честь знати досконало державну українську мову, вірно і повсякчас служити незалежній Україні!

Д. ЧУБАТА,
голова правління,
депутат обласної ради

P. S. Перше читання законопроекту про середню освіту в Україні і вилучення в ньому статті про обов'язкове вивчення державної української мови обурило громадськість. Редакція газети отримала десятки листів від своїх читачів, передала їх депутатам Верховної Ради.

«ЗЕРНО, КИНУТЕ В ЗЕМЛЮ» —

так називався вечір, що відбувся 29 вересня у Будинку вчителя з нагоди виходу в світ книжки Анатолія Русначенка «Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950 — початок 1990 років». Автор побудував дослідження на матеріалах судових справ політв'язнів, на документах КДБ і ЦК КПУ.

Практично вперше маємо цілісні нариси про діяльність низки організацій: групи «Об'єднання» (1956—59), Українського національного комітету (1956—61), Української національної партії (1961—67), Ходорівської групи (1958—62), Української Робітничо-Селянської Спілки (1959—61), Українського національного фронту (1963—67), про робітничий рух. Суттєво доповнює книга знання щодо формування багатопартійної системи.

Особлива цінність книги Анатолія Русначенка — опублікування 134 документів цевівських, кадебістських, самвидавних і тих, що власне самвидавом не стали, бо були заарештовані.

Книга, що побачила світ у видавництві ім. Олени Теліги, переконливо доводить, що здобуття незалежності стало результатом неперервної і цілеспрямованої національно-визвольної боротьби тисяч хоробрих чоловіків і жінок, які засвідчили незламний дух української нації.

У розмові взяли участь відомі вчені, політики, учасники національно-визвольної боротьби, як-от Василь Лісовий, Василь Овсієнко, Микола Плав'юк, Євген Сверстюк.

РОМАН ІВАНИЧУК: НА НЕБІ — БОГ, НА ЗЕМЛІ — УКРАЇНА!

Малий Роман з родиною

Любов Голота: *Романе Івановичу, я так само, як і читачі «Слова Просвіти», мріяла про зустріч із Вами на сторінках нашої газети. І боялася цієї зустрічі: коли людина створила півсотні книг, коли так багато зробила як політик, коли саме під Вашою рукою у Львові було створено Товариство української мови і саме у Львові виникла ідея реорганізувати його у Товариство «Просвіта», -- то кожна, мною названа Ваша іпостась могла б стати темою окремого інтерв'ю, окремої розмови. Але день сьогоднішній вносить корективи, і щойно ми з Вами удвох прослухали виступ Геннадія Селезньова у Верховній Раді, чули, як половина залу аплодувала ідеї вступу України до «славянского братского союза», а половина з вигуками «Провокатор!» покидала зал... І мені пригадалася фраза, якою Ви розпочинаєте свою книгу «Благослови, душе моя, Господа...»: «Живемо в добрі, коли політики або нічого не знають і не можуть передбачити майбутнє, або суть безсилі коригувати хід історії...».*

Що б Ви сьогодні записали до свого щоденника?

Роман Іваничук: Я закінчив другу й третю книгу цих спогадів і залишаю ворота відкритими -- думаю, що буду продовжувати ті спогади, якщо мені вистачить життя і часу... В кожному разі, я ті теми, які розпочав у першій книзі, розвинув у другій і третій, вони набрали актуального звучання -- тобто тогоденного. Моє ставлення до нинішнього політичного життя не змінилося.

Одне, що мушу сказати. Я залишився оптимістом, я вважаю себе завзятим чи, як іноді жартівливо говорю, -- телячим оптимістом і повторюю: «Благослови, душе моя, Господа за те, що ми діждалися і вибороли незалежність України». Все, що відбувається зараз у політиці і що ми чули із зали Верховної Ради, звичайно, прикро. Але я не сказав би, що дуже небезпечно. Небезпеки тут великої нема: ніщо вже не поверне Україну в страшне імперське лоно. Але ми ще будемо переходити великі 'бар'єри, тому що люди наші, народ наш ще не усвідомив, що таке незалежність. Не усвідомив, що незалежність це є найнормальніший стан людини, найнормальніший стан народу. І якісь невигоди, бідність і нестачі ще не значать, що в усьому винна Україна нинішня, яку ми проголосили сім років тому. В цьому винна система совєцька, яка знищила -- по-перше, господаря, знищила українську ідеологію, пригнобила українську національну ідею; і народ ще не доріс до того, щоб на виборах назавжди відректися від страшного явища, яке здратувало XX сторіччя, -- це комунізм і фашизм. І доки народ, нове покоління не дозріє до того, що треба вибирати у парламент національні сили, а не комуністів, не п'яту колону, яничарів, які й не сплять, а мріють повернути колишню владу, -- доки народ не візьме владу в свої руки, доти ми будемо шкутильгати. Але я при цьому залишаюся оптимістом, тому що вважаю -- оцей стан речей, яким він є, він є нормальним після війни. Слава Богу, безкровна, але відбулася війна, в якій завалилася найстрашніша імперія, яка існувала в світі. На руїнах її постає нове життя і воно не може йти так гладенько, -- адже відбулася деструкція душ людей, деструкція мислення; заважають лінивство, безгосподарність, невміння... Та, зрештою, яку ми освіту діставали?! У вузах половину часу витрачали на лженауки -- історію партії, марксизм-ленінізм і всілякі псевдофілософії. Зараз я бачу цілком інше явище серед молоді. Молодь у нас прекрасна -- я викладаю у Львівському університеті ось уже п'ятий рік, щодня стикаюся з молоддю, з її запитами, її вмінням і її бажаннями. І сімдесят відсотків тих, хто слухає лекції, хочуть мати ґрунтовні знання, знати мови, справжню філософію, світову літературу, -- і вони починають знати. І тому це нове покоління буде ґрунтовніше підготовленим і освіченішим, ніж ми були.

Коли буде освіта, коли буде культура, а культури нема «взагалі культури» -- є національна, то витвориться новий тип людини. І та нова людина прийде в той же парламент, в державні структури. До керівництва всіма ланками держави прийдуть люди, які уболівають за державу. Так що я оптимістично настроєний і буду писати правду, -- як завжди писав правду у всі часи. Не можна людей обманювати, що нам добре жити. Але нам добре тому, що ми живемо у своїй державі.

Л. Г.: *Ви оптиміст, і я думаю, що Ви не одинокий у своєму оптимізмі. Але як тоді пояснити ту соціальну апатію, яка в державі панує? Чи не від того, що ми -- маю передусім на увазі і просвітян -- називаємо найважливіші суспільні категорії, скажімо «державна ідеологія», «державний інформаційний простір», «українська державна мова», а зробити вдається мало...*

Р. І.: Ні, нам дуже вдалося багато зробити тоді, коли ще соціальної апатії не було. Коли ми боролися проти існуючої на той час большевицької системи, апатії не було. Так склалося в історії нашого народу, що ми навчилися воювати за нашу незалежність. А коли здобували її, то втрачали через заспокоєння, через те, що лідери, які вели нас на боротьбу, самі тон збавляли, самі заспокоювалися і починали робити між собою всілякі «розборки»: хто більший патріот і на тому багато втрачали. І цим користувався наш ворог, який навчився бути дисциплінованим, який має школу комунізму-тоталітаризму -- ось як він дружно плеще, коли виступає з антиукраїнською промовою Геннадій Селезньов...

Л. Г.: *Тобто ці люди впевнені, що вони не пропадуть...*

Р. І.: Не пропадуть, бо прийшла демократична влада, ніхто нікого не притягає до відповідальності за антидержавну діяльність, антиукраїнські висловлювання і вони при владі. Народ добре бачить, хто стоїть при владі: не Рух! «Просвіта» пішла на маргінес, партії порозколювалися, владу зайняли ті, хто мав її й раніше, тільки під новою геральдикою, під новою символікою, використовуючи її для своєї чорної діяльності. Народ зневірюється. І якби література, яка проносила національну ідею в імперії протягом століть і до нинішнього дня, якби вона мала ту саму функцію і ту саму опінію в людей, то ми би стояли на тому самому рівні. Але коли культура в людей відсунута на другий план...

Л. Г.: *Зараз припадає 17 копійок на душу населення витрат на культуру...*

Р. І.: А маскультура -- чужа для нас -- іде повним ходом, коли молоді творці, які є порядними і талановитими, я їх добре знаю, -- але вони зневірюються у перспективі нашого життя державного і йдуть на копіювання матриць чужих, що не відповідають нашому національному духові, або шукають виходу у якихось ситуаціях, які віддаляють їх від найпекучіших проблем дня і йдуть у вигадані ситуації, яких у нашому житті не існувало. І таку літературу нам подають -- вона перестає бути носієм національної ідеї. Можливо, що я тут перегинаю вправо чи вліво, але певен того, що література передусім повинна бути естетичною категорією. Ми багато дуже втратили на тому, що заангажували літературу політично, але у нас іншого виходу не було. Тепер новим творцям здається, що ми маємо творіти тільки цінності естетичні, які не мають жодного відношення до життя політичного, матеріального, тільки пошуки якихось псевдобарокових форм. Це є. Тому література перестала бути тою матерією, яка несе національну ідею. Можливо, прийде той час, коли вона не муситиме цього робити, але вона завжди буде національно заангажованою! Тому не можна понижувати той заданий тон національної, заангажованої, політичної літератури, доки висить над нами загроза національній ідеї. Я не за те, щоби всі кричали «Слава Україні!» і носили вишивані сорочки; я не за те, аби всі в кожному рядку повторювали патріотичні інвективи чи фрази, але поминати, вимина-ти це зараз не можна. По-друге. Навіть ця література, яка у певних вимірах є досконалою, не доходить до людей, тому що книжка дорога, не видається, пропадає в рукописах, тому що видавці шукають спонсорів для літератури, яка має попит на дешевому ринку.

І від цього теж апатія: читач звик читати літературу цікаву, яка кличе до чогось. А зараз бере цю літературу і каже: що ж це таке? Ми ще не маємо повноцінної держави, не маємо матеріального достатку, маємо обвал гривні і т. д., а вони пишуть про щось таке, що треба розшифровувати, або те, що взагалі не стосується нашого національного життя. Література перестала бути чинником політичним, чинником національним. І тому люди втікають від літератури, не читають книжок -- не мають за що ті книжки купувати. Люди не мають за що дотягнути від зарплати до зарплати (якщо та зарплата ще є) і починають виголошувати найгірший абсурд: «Мені такої держави не треба!». Я в такому випадку питаю: «А що тобі треба?! Польської держави?! Московської, турецької держави? Ти можеш мати тільки одну державу: Україну на Україні. І маєш таку державу, то розбудовуй її, витягай її, працюй на неї. Бо не матимеш ніякої -- будеш ніхто, залишишся у вакуумі або будеш рабою Москви чи іншого якого сусіди, які колись покуштували українського меду і забути смаку його не можуть». Ми мусимо зараз бути войовничими митцями, мусимо мати войовничу культуру, мусимо боротися так, як боролися наші попередники. Пригадайте собі, з чого починалася ця остання Українська революція? З літератури. Самвидав виготовляли, читали, переписували, сідали за нього в тюрму, виганяли зі Спілки, з роботи, -- але творилася боротьба, відбувалася боротьба. Тепер все це відпало. А ворог той, який прийшов, який повернувся, -- дуже легко з цього користається.

Л. Г.: І, до речі, повною мірою використовує те, від чого наші митці відмовилися. Подивіться, як наші газети, особливо російськомовні, охоче друкують дріб'язкові історії з життя чи інтерв'ю з другорядними російськими артистами, які нецікаві навіть росіянам; погляньте на виголошені ними постулати про єдину культуру... Тобто нинішні, навіть дуже талановиті митці не є речниками і оборонцями національного...

Р. І.: Мало того, вони соромляться навіть бути речниками національного відродження. Вони вважають, що це щось таке, що принижує їх, робить їх смішними і т. д. Це сталося ось буквально на наших очах...

Л. Г.: Саме тому я хочу й спитати Вас, -- чому так багато нинішніх письменників, коли йдеться про Україну, вдаються до іронічного тону. Чому? Вам завжди вдавалося уникнути кон'юнктури, Ви ж не належали до тих письменників, які писали два «виробничих» на один історичний твір або, скажімо, Ви завжди знаходили отой волосинний місточок, по якому проходили... Це було відчуттям правди, струни, якоїсь відповідальності і відповідності своєму генетичному коду, своєму родові, своєму талантові... Що зараз відбувається? Я думаю, що не лише я задаю це запитання.

Р. І.: Я вважаю -- трішки буду заперечувати тому, що сам щойно сказав, -- що літературний процес

СПРАВЖНІЙ ПИСЬМЕННИК -- ШЛЯХУ ДО ВЕРХОВИН

Є в тривимірному людському світі особистості, яким дано зазирнути за обрій четвертого виміру: вони ж бо наділені унікальною якістю -- Духовного Зору; їм бо відкритий дар спілкування з самим серцем Всесвіту, основою основ якого є любов. Художники, письменники, поети -- і то не всі, лише вибрані з вибраних -- належать до цієї категорії.

Справжній письменник -- факел Божий на шляху до верховин людського духа. Вони ведуть лиш горніми шляхами.

Саме до таких людей належить і наш славетний романіст, письменник од Бога, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1985), почесний просвітянин Роман Іваничук.

«Ми тепер якраз наближаємося до Митниці, де стоять молоді Митники. Вони ревізуватимуть нас, не пропускатимуть нами створеного. Та я хотів би на тій митниці передати хоч дещицю зі своїх трудів, аби було кому. Наступне тисячоліття витворить нову цивілізацію, в якій матимуть місце елементи антикультури. Якщо ж ці Митники не пропускатимуть краще з напрацьованого нами, ми проноситимемо свій набуток контрабандою». Такі сумні думи хвилюють кращого з кращих трударів нашого красного письменства Романа Іваничука. Ними він і поділився з гостями свого творчого вечора, що відбувся 29 вересня у Кобзарській світлиці столичного Палацу мистецтв «Український дім» під назвою, співзвучною із назвою однієї з книг письменника «Благослови, душе моя, Господа». Захід цей продовжив цикл традиційних уже зустрічей письменників-просвітян з українською громадськістю з нагоди 130-річного ювілею «Просвіти». Люб'язно надана просвітянам затишна зала, скажу принагідно, ледь умістила усіх бажаючих почути мудре слово сивочолого письменника із зовнішністю пророка.

Гості письменника, гадаю, розвіяли сумніви його щодо прискіпливих Митників: несе ж бо він у майбутнє щире золото слів, важку ношу надбав для грядущого -- п'ятнадцять романів, щирозлотну новелістику, мудре публіцистичне слово-думу... Чи й здолають хоча б підняти, не те що понести цей дорогоцінний багаж уперед новоявлені торговці у Храмі письменства? Та їм і не слід братися: на високу зорю романіста вдумливий читач (а такий, сподіваюсь, у нас довіку не переведеться) ітиме до високих небозводів, а не на її тінь у калюжах каламуті вічних міняйлів.

Належу до тих читачів, що прочитали майже все, написане й опубліковане письменником. А роман «Манускрипт з вулиці Руської» перечитую вже вкотре -- нічого захопливішого в нашій українській прозі не зустрічав. Тут і інтригуюча фабула, і достовірний факт, правда і вимисел творять справжнє диво; тут і еротика, й демонологія, і містика, й елементи трилера, інтрига і фарс, і багато чого іншого, що нині ледь

розвивається і йде. Нинішні письменники хочуть себе розшнурувати -- вони були в мундирах...

Л. Г.: Але, як виявилося, «розшнурувати» нічого цікавого не вдалося... Ви в сорок років мали за собою «Мальви» і мали біографію. Я нинішню ситуацію в літературі навіть не назвала б «війною батьків і дітей» -- у нинішніх сорокарічних немає таких літературних біографій, яку, скажімо, мали ви, сорокарічний Іваничук. Чи є вона, приміром, у сорокарічного Андруховича?

Р. І.: Ви знаєте, я маю дуже гарні стосунки з молодими письменниками і ніколи на них не бурчу, як це люблять робити мої ровесники в Києві, але я їм кажу: «Хлопці, ви задовго бавитеся в літературу. Вам уже сорок років. Я в сорок років написав «Мальви» -- тобто я зробив те, що мав зробити в цьому віці. Я не кажу, що це геніальний твір, але я у своєму рості підійшов до якогось верхнього рубежа.

А вони бавляться далі... Я читаю, шукаю, але не знаходжу великої прози. Є гарна поезія, є гарні новели, а велика проза, яка є обличчям літератури, -- її немає. Я люблю твори Андруховича, але він єдиний, я не можу назвати іншого, хто б писав такі об'ємні ґрунтовні речі, в яких він освоює нові пласти життя -- духовного і земного... Хлопці задовго бавляться. Я їх іноді порівнюю з табуном прекрасних коней, які летять, налазять одне на одного, гризуть гриви, кусаються-б'ються, сміються або кричать, або плачуть -- і не знають, що далі робити. Тепер того стрімкого бігу вперед нема. Тепер коням треба впрягатись у плуг, у борону і тягти того воза, наладованого словом *незалежність*. Треба те слово наповнювати! Якщо духовно ми не наповнимо ті міхи порожні або напівпорожні, то ми ніколи не матимемо досконалої незалежності. Я знаю, що коли я був депутатом Верховної Ради XII скликання, то завжди вискакував на трибуну, коли йшлося про духовну культуру, мову і т. д. Мої однодумці, яких я щиро люблю, казали: «Романе, є важливіші справи, ніж культура!». А я відповідав: «Нема важливіших справ, ніж культура! «Бо з культури формується людина -- ми ж не твар Божа, яка може знайти пасовисько добре і бути ситою і задоволеною. Ми є люди, і ми мусимо передусім зберегти, мати культуру. Бо хліб не вродив нині -- вродить на другий рік. Завод закрився -- на другий рік відкриється. А те, що втрачене культурою, -- ми навіть не будемо знати, що ми втратили, уже потім, коли прийдемо у кращі часи, у наступне тисячоліття, в якому, я переконаний, Україна буде багатою і щасливою». Але втрат ми понесли уже дуже багато -- за час нашої незалежності... Через неувагу, через нашу апатію, через нашу ігнорацію справжньої войовничої, заангажованої національної літератури.

Л. Г.: Чи звернули Ви увагу, Романе Івановичу, що наступ на українську мову, українську культуру з боку прокомуністичних антиукраїнських сил завжди загострюється в часи економічно неблагополучні?

Р. І.: Це робить ворог, це робить імперська російська агентура, це робить п'ята колона і т. д., бо без мови народ не існує, без мови народ стає бидлом і його легко запрягти. Хто є народ без мови?! Зрештою, ми вже маємо один такий народ, який свого плосколобого ката називає «бацька». І в нас іде до того, що скоро наш народ Ткаченка батьком називатиме чи Мартинюка, який є заклятим ворогом Української держави... Ми для того є батьками, є вчителями, щоб, маючи відповідний віковий ценз, виховувати молодих культурних діячів, щоб вони зайняли наше місце і робили те, що належить у молодій державі. Бо агенти імперії, як тільки стає голодніше, висувають питання приєднання до Росії, де набагато голодніше, як у нас. Так, звичайно, ми повинні вийти з економічної кризи, але не повинні відступати: у мене великі претензії до нинішнього складу депутатів, -- чому вони промовчали, коли сьому статтю проголосували? Я можу це сказати М. Косову, П. Мовчану, Д. Павличку, -- чому вони промовчали, чому не кричали так, як сьогодні, «Ганьба!» і «Провокація!». Я слухав, ждав -- чомусь пропустили... Ну не можна цього робити! Наприклад, -- чи з намови, чи з політичної недалекоглядності Президент в інагураційній промові сказав про офіційну мову. До того, -- а я з Донбасу не вилазив, коли був депутатом, була зовсім інша ситуація -- люди почали розмовляти українською, газети відкрились, школи, гімназії українські в Донбасі! І тільки прослизла ця фраза погана, -- як це одразу піддало духу нашим противникам. «Просвіта» завалила листами Президента, він відкликав цю фразу, сказав, що це була помилка, – але виправити це не вдалося. Був зроблений допуст -- поганий. Ось чому наші депутати Верховної Ради повинні бути завжди на сторожі. Бо те, що на папері, стає документом у руках противника, який до того ще й посилається: «Народ так хотів...» А народ нічого такого не хотів!

Л. Г.: Романе Івановичу, пишучи історичні романи і багато написавши з історії Львова, історії Галичини, Ви ніколи не розділяли Україну на дві половини у своїх творах, -- рівно написали і про Східну, й про Західну Україну. Історія українська у Ваших творах почала виходити на паралель з історією біблійною. Я бачу, що Ваші романи, які навіяні біблійною тематикою, без якої найбільші письменники не живуть, -- мають українські реалії...

Р. І: В мене трішки інакше вийшло. Раніше «Смерть Юди» чи «Євангеліє від Томи» неможливо було видати, але коли стало можливо, я зрозумів, що той великий цикл -- тих дванадцять історичних романів, у яких я прослідкував історію України від XV століття до нашого дня, треба накрити так, як накривають церкву чи каплицю -- банею і хрестом. Вічні категорії були -- я їх досліджував -- в усі часи, в усі епохи нашого часу. Але такі вічні категорії, як зрада, сумнів і роздвоєння митця на земну істоту і на неземну істоту, -- я не ставлю себе так високо, але то так є; поет не може бути тільки земним або тільки небесним. Архипенко казав, що митець мусить стояти одною ногою в реальному світі, а другою в ірреальному і тоді буде добрий твір. Бо якщо стати обома ногами в ірреальному світі -- виходить абсурд, коли ж у чисто реальному, то виходить публіцистика і втрачається художність. Ті вічні категорії, про які я кажу, я хотів прослідкувати в іншому матеріалі: як вони звучать в інших книгах -- у вічній Біблії, у тій вічній історії пошуку духовного життя -- екзистенції своєї в духовному витворі... І в мене то вийшло. Я зрозумів, що ті категорії, які я досліджував у матеріалі української історії, вони є придатні для української історії. Але вони звучать як категорії вічні і у зовсім чужих площинах історичних. І в мене вийшла книга «Смерть Юди», якою я накрив, мов банею, всю ту свою хату, яку я будував, свою каплицю... Я не кинувся в інші теми -- я послідовно перейшов від національних тем до загальнолюдських, бо ми, як нація, як народ, належимо всьому світу і є в контексті світовому, тим більше тепер, коли ми стали незалежними і нас світ уже бачить.

Л. Г.: У ваших творах Ви великої ваги надаєте жіночим образам...

Р. І.: Моя Марія Магдалина в «Євангелії від Томи» -- образ жінки, яка великою любов'ю покрила своє земне, нище життя, яке вона, не зі своєї волі, мусила прожити. Вивершення жінки, піднесення жінки із низів духовних до вершини духовної я побачив у ній. І завершив тепер Марію Магдалину в образі Прімавери у «Смерті Юди».

Вона ходить по дну землі, а має велику духовність і, врешті, та духовність розкрита очима Савояра, художника, який не міг знайти сюжету для свого полотна.

Л. Г.: Читаючи Ваш роман і доходячи очима до рядка, де вступала в дію ця Ваша героїня, я невідомо чому буквально чула волоські мотиви -- музику. Відтак думаю, що це не просто літературний образ -- це якась Ваша Вічна Жінка.

Р. І.: ...Вічна жінка зі снів... Ми живемо в Космосі, який чуємо іноді тільки вві сні. То є ірреальний світ, який існує тільки для письменника, який має уяву, збуджену новим задумом. Йому починають снитися дивні сни. Мені теж починає снитися жінка, якої я не бачив ніколи в житті, яка дуже красива, -- мені здається, що вона мала бути моєю долею. Цей сон приходить до мене тоді, коли я в нових пошуках, коли відчуваю оту роздвоєність митця, про яку Вам говорив раніше... Ось Прімавера і стала цією жінкою -- вона змушена співати по кафешантанах, віддаватися за гроші, -- і нарешті вона полюбила. І нарешті її любов відкрила людина, егоїстично закохана у свій талант, і зрозуміла, що таланту без жінки нема. Він тільки з нею може бути талановитий. Я возвищую жінку на найвищий п'єдестал – Матір Божу, Марію Магдалину, Мадонну і ту земну жінку, яка стає рівною їм. Бо хто ми є? Ми є витвір Божий, Господь створив нас по своїй подобі і дав нам мозок, тільки заслони поставив -- щоб ми того не бачили і того. Бог управляє нашим мозком, і я в це вірю. Ми Господні творіння, і жінка -- найвища серед нас, бо вона народжує. Вона мусить бути здорова, мусить бути талановита, бо від неї йде нове покоління, яке будує нове життя. Я завжди ставився до жінок з пієтетом змолоду, і, незважаючи на поважний вік, я далі люблю жінок і ставлю їх на вищий рівень, ніж чоловіків, -- у сфері не практичній, а у сфері духовності.

Ось чому я люблю еротику, але гидую порнографією. Я знаю, що таке любов у житті, я мав любов, і якби її не було, то й не було б усіх тих жінок, змальованих у романах; я завжди шанував це почуття -- це моє, це мій гріх солодкий.

Л. Г.: Але ж і Слово -- це любов. Що таке зрада в слові, що є служіння Словом?

Р. І. : Я слова «зрада» не знаю у своєму житті -- маю на увазі зраду слову, зраду переконань, зраду Батьківщині, -- це є чуже для мене.

Служіння Словом... Може, аж занадто я передавав ваги тому, що пишу. Я знав, що живу в такій страшній системі, де іншої зброї, ніж слово, нема. І я ставив слово замість зброї. Один раз вона була сильніша, другий слабкіша, третій -- зовсім слабенька, але то була моя зброя -- я іншої не мав. Я надавав їй великого значення і в житті літературному, і в житті своєму. Ось це є служіння словом. А служіння слову? Це моє життя -- іншого я не мислю. Так як в повітрі є суміш азоту й кисню, без яких людина не живе, так і для мене немислиме інше життя, де б я не писав. Я іноді сам дивуюся, що так багато написав. Але я то мусив написати. Бо служіння слову є спосіб мого існування. Я не маю іншого інструменту для самовираження, для розмови з людьми. Хіба, можливо, коли був би хліборобом, то так само віддано працював би на землі.

Л. Г.: Романе Івановичу, Ви, либонь єдиний із депутатів Верховної Ради XII скликання, хто, відбувши свій термін, відмовилися знову балотуватись?. Чому?

Р. І.: Я не хотів іти в політику. Але виконав волю людей. Я з-за стола письмового не збирався виходити, і я з-за нього не вийшов, а переніс його сюди, в Київ, і тут продовжував працювати. Я не став повноцінним політиком, але я не перестав бути повноцінним літератором. Я зробив усе, що міг, і чесно працював у парламенті. Але коли була проголошена незалежність, то я пішов за свій робочий стіл, де я знав, що робити. І, по-друге, є такий ще закон. Колись я писав трилогію -- зараз я трилогій не пишу. І коли я переглядаю її зараз, то бачу -- перша частина краща, друга -- слабка, третя -- зовсім слабенька. Отож, людина не мусить робити ту саму роботу -- вона повинна її міняти. Якщо Ви помітили, в мене кожен роман в іншому ключі. А трилогія мусить бути в одному ключі. І видихається людина зовсім. Я чув, що я як політик видихався, -- я своє зробив чесно, але то не моя робота. Моя професія -- перо. Інше -- не моє.

Л. Г.: Романе Івановичу, які у Вас погляди на майбутнє «Просвіти», Спілки письменників України?

Р. І.: Я не маю жодних сумнівів -- партії відходять, а «Просвіта» буде завжди, буде потрібною людям, нам ніколи не буде забагато «Просвіти».

Я вважаю, що Спілка письменників не віджила, -- не вичерпала своїх можливостей.

Л. Г.: Як Ви думаєте, керівники нашої держави читають українську літературу?

Р. І.: Ні, не читають. Хіба що їм підсувають, -- я, наприклад, подарував свою книжку Л. М. Кравчуку. Він сказав: «О, мені подобається, як Ви про мене написали!» Я питаю: «А решта?» «А решту я не мав часу читати...» Я розумію, що президент не має часу читати, але як людина може жити без книжки -- не розумію. Хоч я думаю, що Гавел читає. А він теж президент.

Л. Г.: Чи можете назвати якусь історичну паралель, яка не дає Вам спокою?

Р. І.: Історична паралель напрошується така, що я навіть боюся про неї говорити: УНР і нинішня Україна. Ми робимо помилки -- такі, які робили Грушевський, Винниченко, але їм було тяжче. Вони були першими і воювали. А ми повинні бути розумнішими, хоч паралель 1918--1998 року напрошується... Хоч імперія розпалася, але бути країною третього розряду соромно.

Л. Г.: Який Ваш життєвий девіз?

Р. І.: На небі Бог, а на землі -- Україна і більших святощів для мене нема!.

Розмову вела і записала
Любов ГОЛОТА

ФАКЕЛ БОЖИЙ НА ЛЮДСЬКОГО ДУХА

спинається на ноги, настільки добірно дозовані, що не викличуть жодного переситу в справжніх гурманів від читання, лише естетичну насолоду. Дух середньовічного Львова відтворений настільки майстерно й уміло, що читач, захоплений виром подій, сам стає співучасником цього то веселого, то вельми печального карнавалу... Писалося ж багато чого із натури, з сьогодення.

Які ж бо величні герої творять фабули інших романів Романа Іваничука -- справжні титани духа Іван Франко, Маркіян Шашкевич, Микола Гулак!.. Їхня життєва мудрість, їхній високий геній освячують кожну сторінку, написану людиною з їхнього ж ряду.

«За письмовим столом я найбільше можу зробити. Бо це – моє. Коли сідаєш за стіл, відкриваються канали підсвідомості, – ділиться письменник секретами своєї майстерності і небажання знову йти в політику. – Ті канали відкриваються всього раз, потрібно лише упіймати ту мить. І вона — неповторна. Я ніколи не мав вільного часу й не знаю, коли я встиг написати тих п'ятнадцять романів. І ось нарешті закінчив цикл, який тягнув із XV століття нашої історії. Останнім у циклі буде роман із часів УПА «Рев оленів на розвидні», прототипом якого є моє рідне село... І ось той Храм, який я зводив тридцять років, я вирішив довершити банею і хрестом: триптихом філософських повістей, зібраних в одній книзі «Смерть Юди» (крім однойменної повісті – іще «Євангеліє від Томи» та «Ренегат») – про три категорії, які досліджував, – сумнів, зраду, роздвоєння особистості...»

Важко повірити в те, що письменник, звівши свій Храм, спочине на лаврах, коли, як зізнається він сам, має тепер більше вільного часу: перо в таких руках ніколи не ржавіє. Печальне інше: ще десять років тому видано твори Романа Іваничука в трьох томах. Тож справедливо зазначив на відкритті вечора голова Всеукраїнської «Просвіти» Павло Мовчан, що «слід уже подумати про нове, хоча б десятитомне вибране...». Такі реалії, що вітчизняне книговидання вже на останньому подиху. А твори Романа Іваничука ніколи ж не залежувалися на книжковому прилавку, запрудженому нині примітивом. «Його енергія -- на відвойовування, а не на втрати», — зазначив Павло Мовчан.

Із дружнім щирим словом говорили про письменника його колеги по перу, «бойові» побратими-патріоти Дмитро Павличко, Михайло Косів, Іван Драч, народна артистка України Лариса Кадирова, перекладач і видавець із Німеччини, член Німецької гільдії книгарів Анна-Галя Горбач, землячка й відомий перекладач зі скандинавських та англійської мов Ольга Сенюк та інші...

І до усього сказаного хочеться долучити іще слова самого Романа Іваничука: «...Третє тисячоліття дасть волю народам!».

Володимир ГЕРМАН

РАБИ -- ЦЕ НАЦІЯ, КОТРА НЕ МАЄ СЛОВА

1987--1991-й -- роки діяльності Клубу шанувальників української мови при Спілці письменників України.

Саме тієї трагічної доби українські інтелектуали, і серед них Юрій Мушкетик, Сергій Плачинда, Іван Ющук, Дмитро Чередниченко, Дмитро Павличко, Анатолій Погрібний, Андрій Бурячок, Павло Мовчан, Олесь Лупій, Орест Сливинський, Наталка Поклад, Микола Кагарлицький, усвідомивши страхітливе становище нашої мови, почали бити на сполох. Тоді, навесні 1987 року, і зродився Клуб шанувальників української мови. Спершу його відповідальним секретарем, а згодом і керівником був професор Іван Ющук -- педагог, письменник, перекладач, який керував діяльністю Клубу безперервно, вдало поєднуючи цю почесну громадську функцію з викладацькою справою в Київському педагогічному інституті іноземних мов.

Отже, як воно вперше завирувало, те джерельце Клубу шанувальників української мови? До речі, перше в Україні.

На засіданні Ради СПУ з охорони пам'яток історії та культури під головуванням Сергія Плачинди 23 березня 1987 року було розглянуто перше питання: створення Клубу шанувальників української мови. Власне прелюдією до цього питання стало виголошення листа Івана Ющука, з яким він звернувся до голови Ради Спілки письменників України, -- «Про створення Товариства сприяння культурі української мови». Цю ідею рішуче підтримали письменники Микола Кагарлицький, Степан Пінчук, представник редакції часопису «Соціалістична культура» -- усі в залі були за створення Товариства. Сергій Плачинда запропонував обрати Івана Ющука відповідальним секретарем. Цей тимчасовий статус-кво так і залишився до кінця існування Клубу шанувальників української мови, тобто до травня 1991 року.

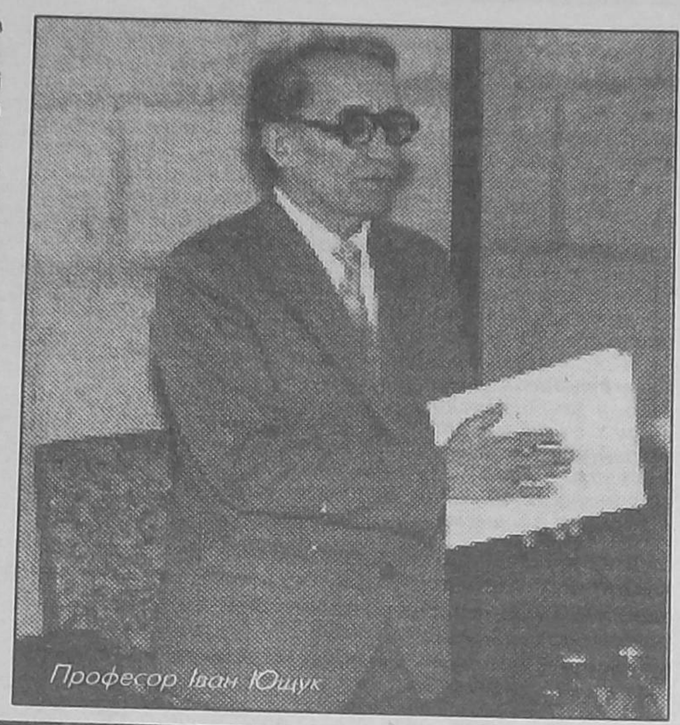
Професор Іван Ющук

Якими ж були перші кроки Клубу шанувальників української мови?

Іван Ющук, окрилений деяким втіленням у життя ідеї створення громадської організації, буквально наступного дня побував в Інституті мовознавства ім. О. Потебні АН України, де мав тривалу розмову з директором цієї поважної установи академіком Віталієм Русанівським. Свідченням, наскільки ідеологічний спрут обкрутив усе наше духовне життя, як він володів нашими душами і на третьому році «перебудови», було те, що відомий український мовознавець В. Русанівський, син репресованого у 30-ті роки декана філологічного факультету Київського університету імені Т. Шевченка Макара Русанівського, не дозволив собі більшого, аніж виступити з доповіддю на тему «Ленін про українську мову». Але історична справедливість таки перемогла -- 23 квітня 1987 року відбувалося чергове засідання президії АН України, тож В. Русанівський був серед числа тих академіків, яким і досі українська мова чинить повний дискомфорт. Правда, того ж дня ентузіасти Клубу шанувальників української мови слухали ґрунтовну доповідь Г. Півторака «Діалекти, племена і етнос Київської Русі».

Ініціатор створення Клубу шанувальників української мови Іван Ющук, виступаючи на першому засіданні, порівнював мову з храмом, який необхідно берегти.

Доповідь Г. Півторака викликала бурхливе обговорення, безліч запитань, навіть суперечок. Але мені особливо запам'ятався виступ київської вчительки, яка із сумом повідала про жалюгідний стан українського шкільництва у нашій столиці. Як важко укомплектувати перший клас дітьми, бо всі прагнуть з відомих причин лише до «руського» класу...

Процитую лаконічний запис із «Щоденника» І. Ющука: «27. 09. 87. Був у секретаря Спілки письменників України Юрія Сердюка. Він розпитував про Клуб шанувальників української мови, бо ним цікавиться ЦК партії. Примчав Є. Лук'яненко з найвищої партійної інстанції, я передав йому теми п'яти досі проведених засідань:

1. «Діалекти, племена і етнос Київської Русі» (Г. Півторак);
2. «Мова художніх творів» (І. Варченко);
3. «Підручники з української мови і літератури для старших класів» (Н. Шинкарук і О. Бандура);
4. «Підручники для молодших класів» (Н. Скрипченко);
5. «Боротьба за утвердження української мови в другій половині XIX ст.» (В. Яременко)».

Здається, партійні наставники не відшукали в темах виступів відповідної контрреволюції і на певний період заспокоїлися.

На одному із засідань нашого Клубу шанувальників української мови постало питання про певні засади діяльності, в основі яких мав бути елемент наукової організації праці. Було вироблено відповідну концепцію і домовлено вивчати стан функціонування української мови від найнижчих ланок освітнього життя до вищих навчальних закладів. Саме тоді й вирішили втілювати цю ідею, вивчаючи стан української мови в дошкільних закладах, школах, профтехучилищах і технікумах, у вищих навчальних закладах, на Українському радіо та Українському телебаченні, в торгівлі, на транспорті, на фабриках і заводах.

Шосте за числом засідання Клубу шанувальників української мови відбулося 22 грудня 1987 року. Тут із аналізом стану функціонування української мови в дошкільних закладах виступив відомий український письменник Борис Тимошенко... Доповідач подав вражаючі цифри: в Україні наявних 22 тисячі 800 дитячих садків, де виховувалося 2 мільйони 600 тисяч дітей, лише 11 тисяч тих садків, тобто менше половини, -- українськомовні, але відвідувало їх тільки 642 тисячі дітей, тобто значно менше половини. Особливих пояснень це не потребувало: дошкільні заклади в сільській місцевості були малокомплектними, їм було далеко до міських дошкільних гігантів великих промислових центрів. Хоча в Одесі та Харкові взагалі не було українських садків, у столиці України із 730 дитячих закладів тільки 201 був із українським мовним режимом. Проте якщо додати сюди заняття з музики та фізкультури, які традиційно проводилися тільки російською мовою, то можна уявити, що означало насправді число 201.

У своїй доповіді Борис Тимошенко вніс низку пропозицій, які базувалися не на колишніх імперських чи пізніших комуністичних формах -- доплати тих фарисейських 30 срібняків за «обрусение», а на засадах високої національної свідомості. Пропонувалося, зокрема, українським письменникам взяти шефство над педагогічними училищами для виховання молодої патріотичної української генерації. Багато цікавих думок під час обговорення висловили викладач Київського державного університету ім. Т. Шевченка Віталій Радчук, викладач української мови та літератури Київського педучилища № 2 Таїсія Бурлака, начальник управління дошкільного виховання Міністерства освіти України Галина Раратюк, учителька української мови та літератури Любов Забашта. Не відаю, чи багатьом це закарбувалось у пам'яті, але повідомлення Любові Забашти варте того, щоб згадати про нього. Йдеться про виступ першого секретаря Київського міськкому компартії України Костянтина Масика на міській нараді парторгів шкіл столиці: «Хай шумлять чи не шумлять, а української мови ніхто не відроджуватиме!». Категорично, безапеляційно, грубо по відношенню до народу, вихідцем із якого був і сам К. Масик. Правда, будучи не таким уже по-комуністичному ортодоксальним, К. Масик після проголошення незалежності України охоче погодився очолити дипломатичну службу України у Фінляндії та за сумісництвом і в інших державах Північної Європи.

Наприкінці січня 1988 року виступ професора М. Жовтобрюха зібрав багатолюдну аудиторію Клубу шанувальників української мови. Йшлося передусім про українське мовознавство, тогочасні правописні баталії. У виступі професора проступала та тривожна думка, що українці на власній землі завжди змушені воювати за утвердження рідної мови. Але наскільки обережними чи заляканими були учасники того зібрання, стало зрозуміло тільки після того, як відомий політв'язень і поет Євген Чередниченко (1914--1994) запропонував підписати листа на ім'я Андрія Громико з проханням розглянути можливості, щоб:

-- вступними у вищих навчальних закладах були дві мови й літератури -- українська та російська;

-- викладання у вищих навчальних закладах поступово перевести на українську мову;

-- забезпечити студентів підручниками, посібниками, методичними розробками українською мовою;

-- в університетах, педагогічних та культосвітніх вищих навчальних закладах викладали як обов'язкові предмети українську мову, літературу та історію України;

-- наукові видання публікувати й українською мовою.

Після ознайомлення з листом, складеним, до речі, Іваном Ющуком, почався справжній гармидер. Мабуть, кожний хотів продемонструвати, якщо б у листі були порушувані ним питання, то підписав би. І коли справа дійшла до підписів, то лише 60 осіб із понад 200 присутніх поставили свої автографи... Метушливі, запальні, обачні, часто обережні українці, навіть активісти Клубу шанувальників української мови, продемонстрували типові риси української ментальності.

Хочеться ще зупинитися на обговоренні стану функціонування української мови на Українському радіо та Українському телебаченні. Доктор філологічних наук, редактор часопису «Слово і час» навів безліч прикладів того, як не потрібно будувати своїх репортажів та інформацій радіожурналістам. Із його виступу випливало, що наші журналісти немовби навмисне обирають для інтерв'ю тих партійних та господарських керівників, які не володіють українською мовою, ігнорують її. Інколи такими репортажами нам, українцям, силкувалися довести, що нашою мовою спілкуються хіба що колгоспники, а в містах -- лише окремі прибиральниці або вчителі української мови та літератури.

Авторові цих рядків на тому ж засіданні довелося аналізувати чистоту української мови дикторів та журналістів Українського телебачення. Мої спостереження за мовою працівників УТ протягом липня--жовтня 1988 року вилились у заклик -- рятувати українську мову.

Шкода, що часто горе-фахівці, випускники російських шкіл, відділень російської філології університетів та інститутів, які зростали в російськомовному родинному середовищі, і досі редагують тексти, які згодом звучать у радіоефірі, з екранів УТ, тобто і далі нав'язують нам норми російської мови. Київські російськомовні недоуки і на радіо, і на телебаченні, і в газетах та часописах користуються російським суржиком.

Діяльність Клубу шанувальників української мови була прикладом того українського неспокою, сигналом, що імперія ось-ось сконає. Зрештою, як і галичани далекого 1873 року творили «Просвіту», щоб піднести свідомість українського народу в Галичині, на Буковині, в Закарпатті, а згодом на Волині та Наддніпрянщині, так і представники київської інтелігенції шукали виходу з комуно-соціалістичної темряви.

Діяльність Клубу шанувальників української мови залишиться світлою сторінкою в українському відродженні кінця 80-х--початку 90-х років, провідну роль у якому відіграли Сергій Плачинда, Микола Кагарлицький, Михайло Шевченко, Іван Ющук, Степан Пінчук, Ганна Ігнатенко, Борис Тимошенко, Світлана Єрмоленко, Андрій Бурячок, Юрій Руденко, Григорій Мусієнко, Юрій Огульчанський, Георгій Мамолат -- усі вони були обрані до складу ради Клубу шанувальників української мови при Спілці письменників України.

Іван ПАСЕМКО,
науковий працівник Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Наш індекс 30617.
Передплачуйте і читайте,
розповсюджуйте
«Слово Просвіти».
Ми — однодумці!**

БОРЩІВ

Продовження. Початок у ч. 7—9

«Містечко це більш схоже на село, ніж на місто», -- так промовисто польський краєзнавець кінця XIX ст. охарактеризував Борщів -- колишнє повітове місто Королівства Галичини, при кордоні Австро-Угорщини з Російською імперією, а нині -- районний центр Тернопільської області України.

Перша згадка про містечко Борщів у писемних джерелах припадає на 1456 рік. Саме тоді серед підписів у шляхетських актах уперше трапляються імена «Михна й Пашка з Борщева». Західне Поділля на той час уже близько століття перебувало під владою Королівства Польського. Власниками більшості тамтешніх містечок, як відомо, були польські магнати та шляхтичі, що часто, аби мати більше прибутку з підвладних їм маєтностей, обдаровували їх маґдебурзьким правом. Протягом XVI ст. Борщевом володів дрібний шляхетський рід Дудинських, а пізніше, в XVII ст., місто дісталося Золотницьким, які й надали Борщеву 1629 р. маґдебурзьке право. Міщани дістали привілей на проведення трьох ярмарків та тижневих торгів, а також на організацію цехів. У містечку було засновано комори для складування вина, яке завозилося в Польщу з півдня, -- «мальвазії та мушкателю»; з цих комор вино перевозили на продаж до Кам'янця-Подільського й Снятина. Крім того, приблизно тоді ж Золотницькі побудували в місті міцний оборонний замок, споруди якого й досі збереглися на околицях міста, поблизу села Височинці. Побудова такого замку в Борщеві не була випадковою: як відомо, Подільське воєводство було протягом XVII--XVIII ст. прикордонним і часто зазнавало шкоди від несподіваних татарських або турецьких нападів. Цілий ряд містечок в околицях Борщева -- Кривче, Кудринці, Скала-Подільська, Окопи -- на той час являв собою саме надійно укріплені оборонні фортеці.

У XVIII ст. містечко дещо зросло, але й тоді воно залишалося типовим для Речі Посполитої невеликим міським поселенням: посередині -- неприступний і гордий шляхетський замок, навколо якого -- скромні ремісничі й селянські житла. До речі, в середині XVIII ст. в Борщеві діяло вже шість цехів -- суконний, шевський, гончарний, ковальський, ткацький та кушнірський. Вироби міських ремісників купували міщани й селяни з навколишніх осель, що приїздили до містечка на ярмарки, які, як і раніше, відбувалися тричі на рік.

Саме тоді по Галичині, Буковині, Закарпаттю прокотилася хвиля опришківських повстань. Народні месники, об'єднуючись у численні загони, зажили між людом казкової слави. Не минула ця хвиля й Борщівщину. Є відомості про те, що 1744 р. дехто з борщівських селян пристав до загонів легендарного Олекси Довбуша, чию «опришківську бартку» знали і Верховина, і Буковина, і Мараморощина. «Довбуш умів панів учити: так їх умів учити, що ніхто більше їх так не навчить... За добро, яке Довбуш робив людям, він мав жити шістсот років», -- оповідають народні перекази.

1772 р., після переходу Галичини до володінь Австрії, Борщів було зараховано до складу Заліщицької округи, перейменованої пізніше на Чортківську. Містечко стало центром одного з п'яти повітів, що входили до цієї округи. Зберіг повітовий статус Борщів і пізніше, після реформування адміністративного поділу Галичини в 1867 р. До Борщівського повіту з 1867 р. належало вісім містечок -- Дзвенигород, Кривче, Королівка, Кудринці, Мельниця-Подільська, Озеряни, Скала-Подільська та Устя-Віскупське -- близько шістдесяти сіл.

У другій половині XIX ст. в Борщеві налічувалося 1438 поляків та «латинників», на потребу яких у місті ще 1763 р. було побудовано костьол в ім'я Святої Трійці, 1190 українців греко-католиків та 998 євреїв. Проводилися, як і раніше, ярмарки, де продавалася й купувалася головним чином худоба. Діяло кілька невеликих фабрик та заводів і дві фабрики одягу, папірня, ґуральня з броварнею, дещо пізніше було відкрито також цегельню й тютюнову фабрику. Однак і це не змогло надати Борщеву вигляду справжнього міста. Відрізняла його з-поміж навколишніх сіл та позаштатних містечок хіба що збудована наприкінці XIX ст. залізнична станція. Такий самий «провінційний» характер мав Борщів і після Першої світової війни, коли Галичина опинилася під владою Польщі -- Другої Речі Посполитої. Навіть герб міста, розроблений на початку XX ст. й затверджений польською адміністрацією 1929 р., мав досить характерну символіку: «У щиті, розколеному срібними й червоними смугами, золотий сніп хліба, нахилений колоссям праворуч». Окрім невеликих фабрик та сільськогосподарських робіт, прибуток

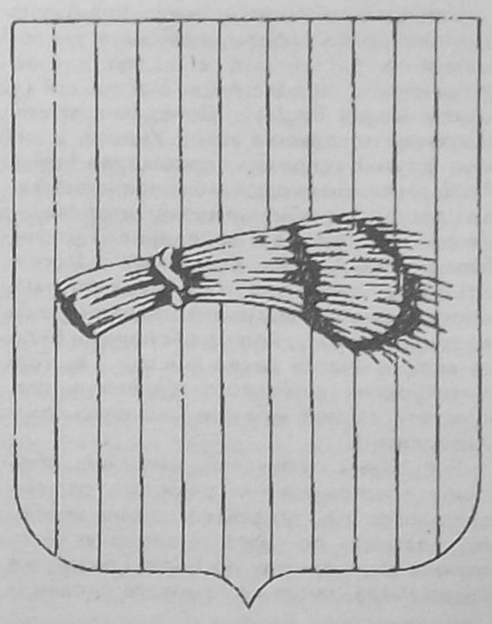

місту давали також відвідини туристів, що приїжджали на Борщівщину оглянути стародавні замки, а особливо -- славнозвісні подільські карстові печери, на які цей край надзвичайно багатий...

«Тихо тепер на Збручі. Вісім-десять кроків по коліна водою -- і польський берег Збруча. Уярмлена Галичина. Український П'ємонт! Тепер -- приборкані, загнуздані креси...» -- сумно міркував письменник Борис Антоненко-Давидович, подорожуючи 1928 р. українським прикордонням і дивлячись на таку близьку й водночас таку далеку землю Борщівщини. Але, немовби схаменувшись, додавав майстер слова: «Одійшла до Босфору, до Царгороду Туреччина, одійдуть колись до своїх етнографічних меж Польща й Румунія. Одійдуть!...». Справдилося віщування митця -- тепер Борщівщина, де ще три чверті століття тому «когут піяв на три держави», є районом Тернопільської області, а місто Борщів -- яскравою перлиною у вінку міст Української держави.

ВЕЛИКИЙ КУЧУРІВ

Буковино, Волощино,
Мамко моя, ненько!
Як на тебе подивлюся --
Гуляє серденько:
Тамті гори, наше море,
Поля золотіють...
Гуцул косу несе в росу,
Волох просто сіє, --

ці поетичні рядки «буковинського соловейка» Юрія Федьковича одразу пригадає кожен, хто раз у житті побував на Буковині, в стародавній «Зеленій Русі». І цю неповторну красу ховають у собі і міста -- Чернівці, Сторожинець, Вижниця, і безліч мальовничих гірських сіл, і невеликі містечка, одним з яких і був колись Великий Кучурів -- нинішнє село в Сторожинецькому районі, між колишніми повітовими центрами Чернівцями та Сторожинцем, над маленькою річкою Кривий Потік.

Як і двоє цих міст, Великий Кучурів веде лік своїй історії з XV ст.: перша документальна згадка про нього датована 1422 роком. Вважається, що засновниками цього поселення були вихідці з села Кучурова (сучасного Малого Кучурова в Заставнівському районі). Саме тоді, в першій половині XV ст., молдавський господар Олександр Добрий, до володінь якого належала Буковина, подарував Великий Кучурів (офіційна молдавська назва села звучала як «Кучурмаре») бояринові Богушу.

Століттям пізніше Великим Кучуровом заволоділи ченці: 1552 р. господар передав село Путнянському монастиреві. З цього часу село зоставалося при маєтностях цього монастиря аж до останньої чверті XVIII ст. Путнянський монастир на той час був найбільшим з усіх православних мо-настирів на Буковині.

1782 р., після переходу Буковини до австрійських володінь, цісар Йосиф II передав монастирські маєтки в державну власність, організувавши «церковно-релігійний фонд», -- зазначала Наталя Полонська-Василенко, -- утримувались монастирі, церкви, середні школи, богословський інститут у Чернівцях, богословський факультет при Чернівецькому університеті, збудували 1860 р. резиденцію митрополита і катедральну церкву в Чернівцях тощо». Серед путнянських маєтностей, переданих до релігійного фонду, був і Великий Кучурів. Село було зараховано до Чернівецького повіту однойменної округи. З кінця XVIII ст. місцева волость почала вживати печатку з зображенням сільськогосподарського знаряддя -- перехрещених двох кіс та граблів.

І справді, найголовнішим видом господарства в селі залишалися традиційні хліборобство та рільництво. Так, на 1856 р. у ньому налічувалося 1298 селян-господарів. Дещо раніше, 1836 р., в Великому Кучурові було відкрито двокласну школу.

І, мабуть, судилася б і далі Великому Кучурову доля звичайнісінького буковинського села, якби 1869 р. в ньому не створили залізничну станцію. Саме тоді в Галичині та Буковині було розгорнуто будівництво залізниці Львів -- Чернівці -- Сучава, що з'єднувала столицю Галичини з головними містами Північної та Південної Буковини. Станція перетворила провінційне село на помітний торгово-промисловий осередок. За даними 1883 р., у Великому Кучурові налічувалося вже 7690 мешканців, переважну більшість яких становили православні українці.

А вже наступного, 1884 р. «велике село» Кучурмаре в Чернівецькому повіті одержало від цісаря Франца-Йосифа і статус торгового містечка (пізніше, на початку XX ст., його було приписано до новоствореного Сторожинецького повіту). Одержало містечко й новий, цілком відмінний від попередньої волосної печатки герб, символіка якого була досить оригінальною й складною: на блакитному тлі -- липове дерево з золотим листям, на яке спирається давньогрецька богиня правого суду Теміда в червоному вбранні та срібному плащі, що тримає в руках оголеного меча й терези; біля підніжжя дерева, на кам'яному постаменті -- срібна урна, символ гостинності й чистоти думок мешканців.

Після Першої світової війни Кучурмаре знову втратило містечковий статус і було, як і раніше, приписано до церковно-релігійного фонду. Нова румунська влада розпочала шалену боротьбу з усіма українськими традиціями, звичаями, обрядами. Доведені до відчаю селяни масово емігрували за кордон, до Канади та Сполучених Штатів Америки, де сподівалися знайти кращу долю...

Але народ вистояв. Вистояв в усьому -- у праці, вдачі, слові. Недарма нині Великий Кучурів вважається одним з найцікавіших фольклорних осередків Буковини: протягом останніх років місцева фольклористка Гарафіна Маковій записала в рідному селі, колишньому містечку, безліч текстів пісень, замовлянь, обрядів, ігор. Ось, наприклад, співанка, що супроводжувала випікання калачів до хрещення дитини:

Мукичка біленька, ситечко дрібненке --
Най росте наш народженник, як дубок,
правенький.
Цю мукичку білу будем просівати --
Най росте наш народженник, як цісар,
багатий...

А ось рядки з колискової пісні:

Гой, летіла сива пава, сіла на калину,
Сива пава колисала маленьку дитину.
Гой, летіла сива пава, з неї перце впало.
Моя потя в колисочці вже собі заспало...

Варто лише прислухатися до цієї багатющої творчої скарбниці, щоб усвідомити, наскільки міцним і незламним є в мешканців селища над Кривим Потоком предківський національний дух. Вони -- нащадки тих, кого з такою любов'ю змалював у своїх поезіях Юрій Федькович:

Там знов сілля, як весілля,
Стоять при долині:
У їх щастя розгостилось,
Мов у своїм дому,
Доля поли закасала
Та мастить хороми...

Володимир ПАНЧЕНКО,
аспірант кафедри архівознавства
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

ЦЕ УКРАЇНСЬКЕ, ЦЕ ІНДІЙСЬКЕ ПРІЗВИЩЕ -- БАҐЛАЙ

Перстень із зображенням Чаплі. V ст. до н. е. Ермітаж

Написати цю статтю мене надихнуло знайомство з молодим індійським дипломатом на ім'я Гопал, але з суто українським прізвищем -- Баґлай (у візитці Gopal Baglay). Донедавна третій секретар посольства Індії в Україні, а нині -- другий секретар посольства Індії в Росії, він виявився ще й моїм «земляком». Бо народився в найлюднішому штаті Індії -- Уттар Прадеш, за населенням утричі більшим за Україну, а навчався в Лакнауському університеті, столичному навчальному закладі цього штату, де років зо тридцять тому, коли ще Ґопала не було на світі, навчався десять місяців і я, тоді п'ятикурсник індійського відділення факультету східних мов при Ташкентському університеті.

Енергійний і приязний, напрочуд простий у спілкуванні, завжди готовий допомогти, він, до всього, виявив неабияку вдатність до мов -- через якихось півроку після приїзду до Києва Ґопал уже вільно читав, писав і розмовляв українською, чим викликав незмінний захват і зрозумілу повагу кожного, хто з ним спілкувався, -- як українців, так і індійців. Не раз його затишна квартира в київському «царському селі» на Старонаводницькій ставала місцем задушевних, завжди очікуваних і незабутніх зустрічей, де гостинні господарі -- Ґопал та його чарівна дружина Біна -- частували гостей екзотичними індійськими ласощами й стравами, де лунали індійські й українські пісні, а надто -- «Несе Галя воду», яка особливо припала до душі молодому подружжю і яку виконували українською та хінді мовами голосисті студентки групи хінді відділення сходознавства з Університету імені Тараса Шевченка.

Молодий дипломат жваво цікавився і моїми розвідками про давні й сучасні зв'язки українського та індійського народів, відчутно допоміг мені з деякою довідковою літературою, особливо санскритськими та хінді словниками. Я і собі, бачачи його непідробний інтерес до нашої країни, час від часу постачав його книжками з української міфології, етнографії, фольклору й історії; серед них була й «Історія Слобідської України» Дмитра Багалія, у прізвищі автора якої Ґопал Баґлай убачав спорідненість і зі своїм прізвищем.

Але це, як кажуть, приповість, а сама повість попереду.

Прізвище Баґлай та похідне від нього -- Баглаєнко досить рясно представлені в «Реєстрі Війська Запорозького 1649 року», який охоплює загалом 16 полків. Баглай Сидір (54; Чигиринський полк, сотня Потоцька); Баглай Іван (220; Уманський полк, сотня Цибулівська); Баглай Процик (445; Прилуцький полк сотня Срібрянська); Баглай Мисько (446; Прилуцький полк, сотня Дівицька); Баглаєнко Андрій (156; Корсунський полк, сотня Ясутина); Баглаєнко Максим (139; Корсунський полк, сотня Демківська); Баглаєнко Федір (440; Прилуцький полк).

Як бачимо, прізвища Баглай та Баглаєнко наявні лише в чотирьох полках. Із 7 прізвищ 3 припадають на Прилуцький полк, 2 -- на Корсунський і по одному -- на Чигиринський і Уманський полки. До цих сімох прізвищ слід, очевидно, віднести прізвище козака Миргородського полку -- Балгаєнко Степан (392; сотня Лубенська-сільська), у якому, певно, сталася перестановка -г л- на -л г- (явище, відоме як індійським, так і слов'янським мовам -- пор. цікавий приклад: хінді тобра -- укр. торба). З чого випливає, що на українському ґрунті можлива й форма прізвища Баглай -- Балгай.

Таким чином, носії прізвищ Баглай, Баглаєнко (Балгаєнко), фіксуються на Правобережжі й Лівобережжі, причому порівну -- по 4. На Правобережжі ці прізвища зосереджуються у трикутнику Корсунь -- Чигирин -- Умань, а на Лівобережжі -- по лінії Миргород -- Прилуки; основна маса прізвищ тут припадає на прилуцький ареал, де засвідчено три з чотирьох прізвищ. У Корсунському ж полку наявні тільки прізвища Баглаєнко, а Баглай, від якого вони утворені, відсутнє. Усі прізвища концентруються на південь, південний схід і схід від Києва; цей ареал можна вважати ареалом найбільшого поширення розглядуваних прізвищ.

Прикметно, що слово баглай відбилося і в українській топонімії та гідронімії. У Волочиському й Старокостянтинівському районах Хмельницької області є населені пункти Баглаї; річка Баглаї тече у водозборі Південного Бугу, що важливо й показово, оскільки саме на Південному Бузі жили дандарії, індійські «кияни», засвідчені античними авторами, про що писалося в «Слові Просвіти» (серпень 1998 р.). Вже саме існування цих назв заперечує тлумачення прізвища Баглай від укр. баглай «ледар», «незграба», «тюхтій» [РВЗ, 527], бо річка або населений пункт так називатися не може.

Зважаючи на вкрай прискіпливе ставлення індійців до своїх імен і прізвищ, до їх ретельної прив'язки одне до одного, природно припустити, що прізвище Баглай у його індійського носія не випадково поєднане з іменем Ґопал. Ґопал (санскр. Ґопала) -- одне з імен Крішни, восьмого втілення сонячного бога Вішну. Це ім'я Крішни теж досить рясно відбите в запорозьких козаків, зокрема, і в полках з прізвищами Баглай і Баглаєнко. Яків Гупал (286; Кальницький полк, сотня Немирівська); Петро, Андрус, Гарасим Гупало (278; Кальницький полк, сотня Терлицька); Олекса Гупало (240; Брацлавський полк, сотня Клебанська); Омелян Гупалов (227; Уманський полк, сотня Романівська); Семен Гупаленко (84; Черкаський полк, сотня Савина); Фесько Гупаленко (388; Миргородський полк, сотня Хорольська); Грунь Гупаленко (417; Полтавський полк, сотня Опушлівська). Сюди ж, очевидно, й прізвище Степан Гупаненко (350; Кропивнянський полк), тим більше що в сусідніх Миргородському й Полтавському полках засвідчені прізвища Гупаленко.

Із топонімів до цього ряду відносяться с. Гупали на Волині, урочище Гупалівщина на Звенигородщині, озеро Гопло в Польщі.

Як бачимо, прізвище Гупал і похідні від нього засвідчені в 7 з 16 полків, усього 10. Найбільше їх у трикутнику Брацлав--Кальник--Умань, разом 6, причому на Кальницький полк їх припадає 4. У цьому трикутнику немає жодного прізвища Гупаленко, з чого можна зробити обережне припущення, що центром поширення прізвищ на Гупал- є ареал Кальника.

Оскільки індійське прізвище Баґлай поєднане з іменем Ґопал, отже, з Крішною, то можна припустити, що й прізвище Баґлай пов'язується з якимись реаліями, стосовними Вішну-Крішни. У цьому плані привертає увагу слово хінді баґла -- «журавель», «чапля», утворене від санскр. бака з тим самим значенням при допомозі суфікса -ла [СРС, 460; ХРС II, 196]. У такому разі, прізвище Баґлай похідне від баґла й пов'язується з журавлем або чаплею. У ряді мов назви для журавля і чаплі збігаються, змішуються, і давні індоєвропейці, на думку вчених, навряд чи особливо розрізняли цих птахів. Назва чапля значно пізніша від назви журавель, і в різних мовах назва її походить або від означення різкого крику, або від своєрідної манери пересуватися на своїх високих лапах.

Таке припущення підтримує те, що в племені Крішни, судячи з фактів, тотемним птахом якраз і був журавель. Канса, дядько Крішни, котрий увесь час намагався звести небожа зі світу, бо йому провістили, що той скине його з трону, мав прізвисько Каланкура -- «Журавель». Той же Канса, аби розправитися з Крішною, підіслав до нього асура в подобі журавля на ім'я Бака, але юний пастушок Крішна легко здолав його, через що й отримав епітет Бакаджіт -- «Переможець Баки». Епітет Бакаджіт мав і Бгіма, один із героїв «Махабгарати», що вбив злого ракшаса Баку («Журавля»), який заважав жерцям-брахманам здійснювати жертвоприносини. Бгіма доводився Крішні двоюрідним братом, оскільки мати Бгіми й батько Крішни -- рідні сестра й брат.

Ім'я Бака, «Журавель» мав Кубера -- бог багатства, хранитель Індриних небесних скарбів, приятель і сусіда Шіви по горі Кайласа в Гімалаях, де обидва мешкали. Кубера, охоронець північної сторони світу, виявляє певну причетність і до слов'ян -- батьком його був мудрець Вішравас. А це ім'я споріднене з Веслав, Віслав, і досі поширеним у деяких слов'янських народів. Жіночу форму його, наприклад, має відома польська поетеса, лауреатка Нобелівської премії Віслава Шимборська.

У «Махабгараті» мудрий брахман Бака Далбг'я славить Юдгіштхіру, старшого брата Бгіми й двоюрідного -- Крішни. Далбг'я тут -- прикметник від дарбга//далбга, слова на означення священної трави з гострими стеблами, різновид нашої осоки, неодмінної при різноманітних жертвоприносинах. Елемент дарбга входить у назву країни -- Відарбга, царем якої був Бгішмака, батько Рукміні, дружини Крішни. Її він відбив у свого двоюрідного брата Шішупали, царя країни Чеді, якому в сутичці за Рукміні відтяв голову своєю божественною чакрою. Ім'я Бгішмака, тотожне українському прізвищу Бушмака, означає «Грізний» і сходить до санскритської основи із значенням «боятися». Таке ж значення й імені Бгіма (хінді -- Бгім), яке дещо несподівано виринає в наші дні як ім'я головного персонажа у фільмі «Білий Бім Чорне вухо». З цією ж основою споріднене ім'я ще одного героя «Махабгарати» -- Бгішма, тотожне українському прізвищу Бушма. Індійський Бгішма був могутнім воїном і полководцем кауравів у їхній війні з пандавами, а пандави і каурави й собі двоюрідні брати.

В індійців є свято й спеціальний термін на означення його, пов'язане з журавлем і богом Вішну. Існує уявлення, що одинадцятого дня світлої половини місяця картік (відповідає жовтню--листопаду) бог Вішну прокидається від сну. П'ять наступних після цього днів, тобто до повня місяця, мають назву бака-панчака, досл. «журавлина п'ятірка». Вважається, що навіть журавель упродовж цих п'яти днів не споживає риби, а тим більше набожна людина мусить ревно дотримуватися посту. Зрозуміло, що за цим стоїть цілий комплекс уявлень і вірувань, пов'язаних із Вішну-Крішною та журавлем.

Буддійська література знає кілька притч, пов'язаних із журавлем. Дві з них так і називаються -- «Бака-джатака» й «Бакабрахма-джатака», тобто «Притча про журавля» і «Притча про Журавля-Брахму». Брахма в індійській міфології -- творець світу, разом із Вішну й Шівою він складає так звану трійцю (трімурті) верховних богів індуїзму. Від неї невіддільний тризуб, у якому Брахма уособлює праве вістря, Вішну -- ліве, а Шіва -- середнє, що, у свою чергу, символізує творення, збереження і нищення світу. Брахма зображається верхи на журавлі або лебеді, вони -- його їздові птахи, як їздовим птахом Вішну є міфічний Ґаруда, цар птахів, а Шіви -- бичок Нандін. Ці ж птахи пов'язуються і з дружиною Брахми -- Сарасваті, причому характерно, що санскрит знає слово сарас -- «журавель», «лебідь». Зважаючи, що компонент -ваті в її імені -- суфікс, тотожний укр. -виця (наприклад, у річкових назвах), то саме її ім'я може означати «Журавлина/Лебедина». У «Ріґведі» Сарасваті -- найшанованіша ріка, їй там присвячено три гімни. Матір'ю її вважається ріка Сіндгу (Сінд, Інд). У неї сім сестер, цебто інших річок, вона -- мати потоків, найкраща з матерів, річок та богинь, називається асурською і божественною. У неї золота колісниця, вона багата кіньми, покровителька співців і поетів, богиня священної мови. У післяведійський період стає богинею красномовства й мудрості, дружиною Брахми, винахідницею санскриту, покровителькою наук і мистецтва. У Києві існує український ансамбль індійського танцю, названий на її честь -- «Сарасваті».

Первісно Сарасваті -- річкова богиня. Вважається, що в основі цього образу -- ріка Сарасваті в північно-західній Індії, якої тепер немає і яка, за уявленнями, зараз тече під землею. Існує думка, що ця назва -- результат перенесення на індійський ґрунт іранського гідроніма, авестійська назва якого -- Харахвайті. Ця ріка нібито була важливим рубежем у міграції аріїв, тобто індійців та іранців, зі своєї прабатьківщини, яку багато хто вбачає в ареалі на північ від Чорного моря. А коли так, то ця ріка первісно могла існувати ще на цій прабатьківщині, тобто вона мусила відбитися і в гідронімії України.

«Махабгарата» знає плем'я сарасвати; назва ця, на думку деяких учених, дана через те, що плем'я жило на берегах Сарасваті. Інші вважають, що воно поклонялося богині Сарасваті, через що й саме плем'я називалося її іменем. У штаті Уттар Прадеш і сьогодні існує брахманська каста сарасватів, у назві яких могли відбитися згадані щойно версії, але міг відбитися і зв'язок із журавлем чи лебедем як тотемним птахом. До речі, сам Ґопал Баґлай брахман і уродженець Уттар Прадешу; тут же міститься і Матхура, місто основних подій між Крішною і Кансою-Журавлем, описаних, зокрема, в «Премсаґарі» («Океані любові») Лаллу джі Лала (XIXст.); цей твір іще 1937 року переклав наш земляк із Золотоноші, відомий індолог академік Олексій Баранников (1890--1952).

Як мовилося, слово хінді баґла походить від санскр. бака -- «журавель», «чапля», розширеного суфксом -ла, який, до речі, наявний у словах «чапля» й «журавель» як -ля та -ль. У санскриті та хінді суфікс -ла утворює прикметники від іменників. Наприклад, мадгу «мед» -- мадгула «медовий/медвяний», «солодкий»; манджу «краса», «врода», «чарівність» -- манджула «гарний», «вродливий», «чарівний». Це слово відбилося в прізвищі козака Кальницького полку -- Грицько Мандзуленко (277; сотня Дашовська); у цій же сотні служив і Федір Рудрименко (одне з імен Шіви -- Рудра). Козак Радко Манджеленко (205) був в Уманському полку. В Індії Манджула -- чоловіче й жіноче ім'я. Героїня «Океану сказань» кашмірського поета Сомадеви (XI ст.) і цариця має ім'я

Манджуліка, тобто «Красуня», «Вродливиця». У Полтавській області є річка Манжейліка (варіанти — Манжелія, Манжалія), права притока Псла. Неподалік — село Манжелія (у Глобинському районі), назва якого вважається тюркською. Слід відзначити, що хінді -дж- переходить у -дз- в маратхській мові, поширеній у штаті Махараштра (Західна Індія), а цей ареал виявляє паралелі з українською топонімією та гідронімією.

Українці знають прізвище Бака; Бака — річка в Криму притока Качі. Там же річка Баклаїр [СГУ, 30]. В Україні є річки Бакова, Баковецька (сюди ж, очевидно, Бокова й Боковенька, притока Бокової) [СГУ, 62]. Санскр. бака має і форму вака, тому сюди долучається річкова назва Вака [СГУ, 80]. Річки Бакай, Бакайка, Бакайчиха фіксуються в басейнах Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу й Азовського моря.

Інше санскритське слово на означення журавля або чаплі — бакота [SED,384]. У сучасних українців побутує прізвище Бакота. Село Бакота, відоме з 1240 року, є в Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області. Таку ж назву має і річка, притока Дністра, у тій же Хмельницькій області, де засвідчено річку й населені пункти Баглаї [СГУ,31]. Село Бакота є також у Волинській області.

Синонімом до баґла є діалектне хінді бакула [ХРС II,197]. У Сумській області, у водозборі Псла, маємо ручай Бакулин [СГУ,31]. Козак Полтавського полку (414; Зінківська сотня) мав прізвище (чи прізвисько) Бакуль. У цій же Зінківській сотні служив козак Федір Журавка. У цьому ж полку, але в іншій сотні був Захарка Журавний (394), у Миргородському — Пилип Журавко (322), у Прилуцькому — Іван Жоравський (454), у Ніжинському — Юхим Журавель і Терешко Журавленко (464, 466), у Чернігівському — Лашко Журавель та Овдій Журавленко (477) тощо. Що стосується козацьких прізвищ Чапля, Чапленко, Чаплинський, то вони в «Реєстрі» засвідчені виключно в Кропивнянському полку — всього 6. Із них прізвищ Чапленко — 4 в одній сотні, Орклїівській, можливо, братів чи близьких родичів (355). Гнатко Чапля — з Демської сотні, Іван Чаплинський — з Пирятинської (351, 361).

Різновидом баґла — «журавель», «чапля» є і буґла, а в Тернопільській області маємо річку Буглівку й село Буглів [СГУ, 73]. Слово баґаль — теж різновид баґла, звідки, очевидно, й українське прізвище Багаленко (Богаленко). Грицько Богаленко служив у Корсунському полку і в тій самій сотні Ясутина, де й козак Андрій Баглаєнко (156); тут, до речі, були й інші козаки з виразними індоарійськими прізвищами — Бальвір, Білденко, Курупа, Онупко.

Принагідно зазначимо, що одним з імен дружини Шіви є Баґала. Дружина Шіви — уособлення жіночої енергії свого чоловіка, а ця енергія має милостиве й грізне начала. Грізне уособлюють 10 іпостасей богині. За популярною версією, вона прибрала цих страхітливих подоб, аби налякати Шіву, коли той не дозволив їй бути присутньою на жертвоприносинах, які здійснював її батько Дакша. Ці втілення мають кожна свою назву, і дев'яте з них Баґала — «Журавель» або Баґалямукхі — «Журавлелика», бо має подобу жінки з журавлиною головою. Цей факт і собі показовий, бо поклоніння Шіві та його дружині рясно засвідчене на терені України. Дружина Шіви найчастіше зветься Махадеві — «Велика богиня» або Деві — «Богиня», тотожна слов'янській Діві. Це відбилося в численних назвах типу Дівка, Дівиця, Дівуха, Дівичка щодо річок, це також Дівочі та Дівич-гори по всій Україні. До речі, козак Мисько Баглай із Прилуцького полку якраз і служив у Дівицькій сотні.

Зважаючи, що санскр. бака має і форму вака, до «журавлиних» прізвищ, певно, слід віднести й прізвище Вакало — козак Андрій Вакало був у Миргородському полку (398; Лохвицька сотня). У Коростишівському районі на Житомирщині є річка Вака, на Кіровоградщині — річка Вакурин. Особливо показовою є річка Журавський Бак у водозборі Дніпра, яка засвідчує слушність пов'язування назв на Бак- в Україні з санскритським бака та хінді баґла// бакла — «журавель», «чапля».

Аналіз показує, що похідні від бака назви найпоширеніші у водозборі Дніпра — їх тут 13. У басейні Дніпра найбільше назв і на Журав-, близько трьох десятків, із них більшість — на означення боліт [СГУ, 199—200, 601]. У басейні Сіверського Дінця таких назв менше — 20 (3 річки й 17 боліт). У басейні Азовського моря їх — 7 і всі вони — болота, у басейні Південного Бугу — 4 і всі вони — річки.

Показово, що часто-густо назви на Бак- сусідять із назвами, пов'язаними зі словами «журавель» або «чапля». Це видно хоча б на прикладах із назвою Бакай (те ж, що і баглай, тільки без суфікса -ла: р. Чапля і р. Бакай у басейні Південного Бугу; р. Бакай і болото Журавка, р. Бакайка і болото Чаплинка, яр Бакай і болото Чаплинка — у басейні Сіверського Дінця; р. Бакай і болото Чаплинка, р. Бака і болото Чаплина — у басейні Дніпра тощо. Тобто «журавлині» назви різноманітного типу, починаючи з найдавніших, охоплюють усю територію України. Це, окрім усього іншого, підтверджує слушність думки, що батьківщиною Аполлона є країна гіперборейська, тобто ареал на північ від Чорного моря, отже, і територія України. Саме звідси кожної весни, закликуваний величальними співами, повертався він на Парнас у колісниці, запряженій журавлями чи білосніжними лебедями. А самі античні джерела вважають, що Аполлон прибув до Греції з півночі, що він — прийшле божество в грецькому пантеоні. Біля Полтави, під культовим зольником виявлено зображення журавлиної чи лебединої зграї. У Давній Греції відомі так звані «журавлині» танці, є вони і в українців, причому це відбивають самі назви їх — «Журавель», «Журавлиний ключ» тощо. І що, мабуть, найважливіше, грецький Аполлон виявляє функціональну й етимологічну тотожність зі слов'янським Купалою та індійським Крішною-Ґопалою, котрий має і південноіндійський різновид свого імені — Ґопалан. А воно винятково близьке фонетично до грецького Аполлон. Що дозволяє зробити висновок: імена Ґопаланта Аполлон — одне й те саме ім'я, існуюче в різних мовних стихіях, похідне зі спільного джерела (детальніше про це див. у статті «Купала, Крішна, Аполлон: тотожність крізь віки», // «Український світ», 1992, №3—6).

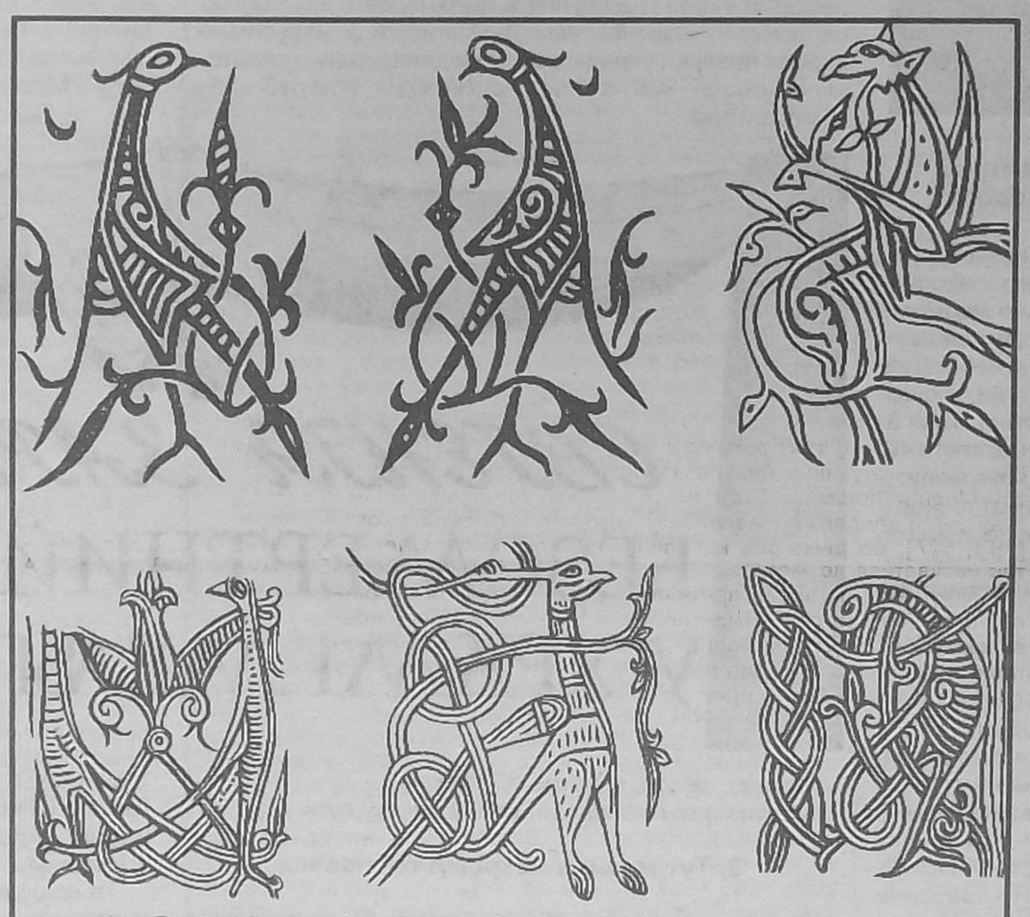

Весняні танці журавлів і грифон (браслет із Києва); знизу — інші зображення журавлів

Існують деякі цікаві давні факти, пов'язані з журавлями. У так званому ольвійському декреті на честь Протогена (III—II ст. до н. е.) згадується місцевість Канкит. Дехто розташовує її на лівому березі Південного Бугу, а відомий дослідник індоаріки в Північному Причорномор'ї О. Трубачов — у районі нижньодніпровських плавнів і річки Конки. І назву Конка, і назву Канкит він пов'язує з давньоіндійським канка — «журавель», «чапля». Таке значення канка справді подає санскрит [SED, 127]. Більше того, ім'я Канка, тобто «Журавель», мав бог Яма, тісно пов'язаний із Шівою, а Яма — божество, причетне до світу померлих (цікава в цьому плані тема журавлів і загиблих воїнів у відомій пісні на слова Расула Гамзатова «Журавлі»).

Ім'я Канка мав і Юдгіштхіра — найстарший із п'яти братів-пандавів, суперників кауравів. Коли пандави перебували у вимушеному вигнанні, то останній, тринадцятий рік його вони, за умовою, мусили прожити невпізнаними, інакше б не отримали назад свого царства. Саме тоді їм усім довелося поміняти свої імена, а Юдгіштхіра прибрав ім'я Канка. Це й симптоматично, бо на боці пандавів виступав Крішна — їхній родич, а в племені Крішни, як відзначає індолог Наталя Гусєва, були сильні тотемні уявлення, пов'язані з журавлями.

О. Трубачов вважає, що Канкит розташовувався в лівобережній частині Нижнього Подніпров'я, а головна дніпровська притока цієї зони плавнів — річка Конка; місцевість довкола неї здавна відома як країна журавлів і чапель. Ще Арістотель писав, що журавлі «зі скіфських рівнин» відлітають на зимівлю до боліт вище Єгипту. Що наклало свій відбиток і на рясноту тутешніх «журавлиних» назв. Дослідник тлумачить назву Канкит як «Прогнані журавлями», посилаючися на слова латинського автора Соліна про те, що «в частині, якою володіли скіфи-орачі, згадують місто Ґеранію (варвари називають його Какитон) звідки, розповідають, пігмеї були вигнані журавлями» [АБ, 119]. А міф про битву журавлів, тобто племені (чи племен), тотемом яких був журавель, з пігмеями, як виявляється, приурочений саме до Надчорномор'я. Цей сюжет знають п'ять індоєвропейських літератур — грецька, латинська, санскритська, перська й давньовірменська. Першою згадує про журавлів, ворожих пігмеям, «Іліада»; пізніші автори переказують Гомера, іноді називаючи журавля «фракійським птахом». Давньовірменська традиція розміщує пігмеїв в Індії, проте О. Трубачов схильний вважати, що в Індію цей сюжет принесли індоарії з попереднього місця проживання — Північного Причорномор'я. Бо тільки тут, у землі скіфів-орачів, окрім легенди про журавлів, відоме й місто Ґерання — «Журавлине», що його скіфи називали Какитон або Канкитон. Ці назви, вважає О. Трубачов, туземний варіант, а Ґерання — грецький переклад їх. Тому обидві назви — і Канкитон, і Ґерання — семантичні двійники. Цікаве те, що в індійській версії варварів-неарійців розбиває птах Ґаруда, їздовий птах Вішну. А міф про напівзвіра-напівптаха, зазначає О. Трубачов, здавна тяжіє до Північного Причорномор'я.

Схоже, сказане про журавля дає змогу пролити світло на деякі українські фразеологізми, досі переконливо не витлумачені. Це, зокрема, баглаї бити, баглаї годувати, баглаям нападати, баглаям вкинутися у значенні «ледарювати», «нічого не робити», «бити байдики», а також — баки забивати, «задурювати/заморочувати голову», «вводити в оману». Баглаї, баки в цих ідіомах, як бачимо, напрочуд перегукуються з хінді баґла та санскр. бака, які, окрім основного значення «журавель», «чапля», мають низку й переносних значень, іноді виразно негативних. Обидва слова, наприклад, можуть означати «шахрай», «піддурювач», «лицедій», бо вважається, що журавель — дуже метикований птах і хитрощами вміє запопасти те, що хоче. Таке уявлення підтримують і дві буддійські притчі, згадувані напочатку. В одній із них журавель улесливою мовою задурює рибам у ставку голови, пообіцявши перенести їх у кращу водойму неподалік, а коли ті повірили (тобто коли журавель забив їм баки), одну по одній поз'їдав їх усіх, поки його самого не перехитрував і не позбавив життя ще пронозистіший рак. Друга притча — про журавля, що годинами непорушно вистоював у воді, чигаючи на здобич. А рибини подумали, що то великий праведник, поринутий у роздуми про нетлінне, поки сам Будда не розкрив їм справжньої суті журавлиного стояння. Подібні риси журавля бачимо в українському фольклорі, зокрема, в казці «Лисиця і журавель» — про вартих одне одного в хитрощах представників тваринного й пташиного світу.

Значення «лицемір», «святенник» у санскриті передається словосполученнями бакачара, бакавратін, бакавріттї, досл. «діючий/чинячий, як журавель» [SED, 234]. У хінді словосполучення баґлабгаґат, досл. «журавлиної віри/поведінки», вживається щодо людини, чиї дії або погляди вдавані, нещирі; це слово означає «хитрун», «спритник», «симулянт» [ХРС II,199]. Ще одне слово хінді — баґлол, досл. «журавлик», має переносне значення «невміюх», «нездара».

Цікаве санскритське словосполучення канкашай, де канка — «журавель». Вираз дослівно означає «сплячий/дрімаючий, як журавель», а насправді — «собака», «пес» [SED,127]. Якщо замість канка підставити баґла//бакла, то матимемо баклашай. Що співзвучне рос. баклуши у фразеологізмі бить баклуши, тотожного укр. баглаї бити. У цьому плані ще цікавий український вираз собак ганяти, тотожний виразові баглаї бити. Ці факти певною мірою перегукуються із значеннями укр. баглай — «ледар», «нероба», «тюхтій» тощо, засвідчуючи однаковість уявлень про журавля в індійців та українців, що й відбилося в низці індійських і українських фразеологізмів. Водночас ці факти засвідчують: всі ці значення вторинні і вони не можуть служити для творення індійського та українського прізвища Баглай, як і гідронімів з топонімами.

Таким чином, індійське прізвище Баґлай, яке має свого українського двійника, сходить до санскритського бакай хінді баґла — «журавель», «чапля». З ним споріднена ціла низка українських прізвищ, таких як Бака, Бакота, Бакотенко, Бакуль, Бакуменко, Баглаєнко, Балгай, Балгаєнко, Багаленко, Вакало та ін. В той же час із санскритським бака та хінді баґла// бакла споріднені й численні гідроніми й топоніми, особливо назви річок, боліт, струмків — Баглаї, Бака, Бакота, Бакова, Баковець, Бакай, Бакайка, Бакайчиха, Бакулин, Бакунька, Баклаїр, Журавський Бак, Бокова, Боковенька, Буглів, Вака, Вакурин, топоніми Баглаї, Бакота, Буглівка тощо. Причому річкова назва Журавський Бак у басейні Дніпра (Нікопольський район на Дніпропетровщині), яка містить компоненти, що пояснюють один одного, підтверджує правильність пов'язування назв на бак- із санскритським бака (хінді — бак) — «журавель», «чапля». Ця «журавлина» гідронімія, топонімія й антропонімія, збережена до сьогодні, охоплює всю Україну, незаперечно засвідчуючи наявність тут і надзвичайно давнього індоарійського мовного пласта.

РВЗ — Реєстр Війська Запорозького 1649 року. — К., 1995.

СГУ — Словник гідронімів України. — К., 1979.

АБ — Античная балканистика. — М., 1987.

СРС — Санскритско-русский словарь. — М., 1978.

ХРС — Хиндй-русский словарь: в 2-х томах. — М., 1972.

SED — Sanskrit-English Dictionary. — Delhi, 1993.

Степан Наливайко

ЄВГЕНІЯ ЗАРИЦЬКА: БЕЗСМЕРТНИЙ СПІВ ЇЇ У ХРАМІ МЕЛЬПОМЕНИ

1. З-під зимних мармурів всесвітньої скорботи до нас вертають їхні голоси

Український Париж для нас, українців, назагал і за великим рахунком, і досі залишається ще terra inkognita -- материком, м'яко кажучи, недосконально відомим. Чимало наших співвітчизників, здебільшого митців, закарбувало свій помітний, яскравий слід на небосхилі французької й у сув'язі з нею світової культури, в душі завше залишаючись українцями. А що Вітчизна наша в часі розквіту й буяння їхнього таланту знемагала вже вкотре, як упродовж століть, під нагаєм вічно змінюваних, але традиційно послідовних у своїй зненависті та жорстокості всесвітніх підпасичів до підкорених, то й імена митців наших якщо не гасли разом із завершенням їхнього життєвого шляху, то зазвичай вписувалися до пантеонів славетних інших народів.

За нашу Соломію Крушельницьку -- цю найяскравішу перлину в діамантовому намисті світового класичного співу, за належність її імені до своєї культури, пригадаймо, й досі ламають списи поляки з італійцями. Гадаю, більших успіхів досягли б наші сусіди-ляхи у змаганні з французами за своїх же, поляків за походженням -- за поета Гійома Аполлінера, з англійцями -- за письменника Джозефа Конрада, з американцями -- за поета, есеїста, письменника, перекладача, філософа нобелянта Чеслава Мілоша чи з індіанцями Америки -- за сина їхнього вождя й польської революціонерки письменника Сат-Ока...

Кияни від народження Вацлав Ніжинський і Серж Лифар узагалі чомусь і досі вважаються за кордоном гордістю лише російського балету, і навіть «Большой энциклопедический словарь» нових часів (1991) скромно й «сором'язливо» називає останнього «выходец из России» (т. 1, с. 720). Натомість наші щирі сусіди-росіяни неохоче визнають нобелянта Йосифа Бродського («русский поэт»; БЭС, т. 1, с. 167) та знаменитого поета й романіста Володимира Набокова американськими письменниками (останній у них поблажливо -- «русско-американский писатель»; БЭС, т. 1, с. 858). А про нобелянта Івана Буніна, який останніх двадцять літ (від 1933 року) прожив у Франції, то й натякати не слід, що він французький письменник «Такие были обстоятельства, что они вынуждены были эммигрировать», -- кажуть вони. Французи ж їм у відповідь: «C'est la vie» -- таке життя...

Ніби нас обставини не замуровували з усіх сторін так, що кращі з кращих мусили пускатися рідного берега в пошуках утраченої вдома Вітчизни (та й чи сьогодні щось змінилося для них на краще на нашій не своїй землі?). Скільки їх, сізіфів пера і пензля, володарів незрівнянних голосів та інших геніальних обдаровань зі щирим українським серцем розвіялося світами!

Про одних у нас нарешті заговорили на повен голос, про других -- довідуємося зі скупих 8--10 рядків наших куцих і досі та нечисленних енциклопедій фрагментарно, треті -- іще чекають, не дочекаються, коли Вітчизна пом'яне їх бодай незлим тихим словом...

Мовчать суворі камені всесвітніх кладовищ, де зчаста за латиною різноязичія зринають до болю знайомі вкраїнські прізвища. За прізвищами -- долі...

Якби ж то камені уміли говорити, скільки б вони могли розповісти нам усього. І той же скорботно-знаменитий цвинтар Пер-Лашез, і Баґе, й інші паризькі (et caetera) меморіальні й провінційно скромні місця печалі, що мовчазно зберігають останки колишньої земної людської присутності... З-під зимних мармурів усесвітньої скорботи й до нас вертають їхні голоси...

2. А спів ввіллявся у небесні хори

Ще Україна снила своєю віками омріяною свободою, заколисувана гучними здравицями на адресу «честі й совісті епохи» та її генеральної лінії -- «єдино вірної й несхибної», ще надривали в Україні компартійні бонзи-скоморохи свої сталеві пупи й голоси, не відаючи, що вже викаркують для себе морок забуття і потойбіччя.

А голоси інші, ангельсько чисті, піднебесні, деінде писали золоті сторінки української, зокрема й пісенної історії -- там, за залізною завісою. Від них світ довідувався про Україну іншу, не молодшу сестру чи пасербицю чиюсь, -- про оту, що на повен зріст стоїть перед престолом Господнім.

Та втрати і на цьому терені були непоправними...

11 жовтня 1979 року французька земля прийняла в своє лоно любляче світ і людей у ньому українське серце. Сумний останній паризький шлях устелився невибляклою осінньою позолотою від української католицької церкви святого Володимира до цвинтаря De Bagheu, її шлях -- співачки міжнародної слави і меццо-сопрано європейських сцен **Євгенії де Новина-Зарицької,** нашої колишньої співвітчизниці...

Завершився тернистий шлях земний, а голос повернувся до Творця; а спів ввіллявся у високі ангельські хори небесної України. Відлуння ж його надовго залишиться на Землі -- співачка встигла записати в зарубіжних фірмах платівки українських народних пісень і романсів українських, арії з опер російських і зарубіжних композиторів.

Земне -- землі, небесне -- небесам.
Окиньмо ж поглядом її земну високу путь.

3. Тут музика незрідка гостювала...

У чисел магія своя. Своя система. Як хочеш, так і тлумач. Усього одного дня не дожила Євгенія Ромуальдівна Зарицька (9. 10. 1910 -- 8. 10. 1979) до свого дня народження. Усього одного року не вистачило їй до власного сімдесятиліття: довга і важка недуга звершила свою невдячну місію. Були, напевне, в часи згасання тривалі дні й ночі та миттєвості і для роздумів, і для ностальгії за незвершеними і втраченими можливостями, і для спогадів, і для плекання відчуття невідворотності непоправного й водночас усвідомлення бодай частково виконаної життєвої програми... Життя ж бо прожито яскраве, здобуто славу й визнання, -- чи й мріялося про таке колись маленькій дівчинці із провінційно-прикордонного галицького містечка Рава Руська... Але мета була, напевне, змалку, а зерно благородних мрій упало в добрий ґрунт -- батьки підтримали й виплекали природний хист і дар доньки...

Майбутня співачка походила з відомої в галицькому музичному середовищі родини: батько її, Ромуальд Зарицький (1868--1932) був знаним музичним і громадським діячем у Перемишлі та Львові, у 1904--1907 роках працював редактором і видавав «Ілюстрований музичний календар». Композитор-аматор, він відомий також як автор музики до драматичної алегорії «Небесні співці» Сильвестра Яричевського (1902), до численних хорів. Натура творча й непогамовна, він виступив одним із засновників і обирався головою товариств Станіславський «Боян» (1896--1901) і Львівський «Боян» (1903--1905)...

Тож у помешканні Зарицьких музика не була випадковою гостею. Світ музикальних ідей, атмосфера високої духовності і національної свідомості заклали в душі юного обдаровання ту основу, яка лише повнилася з роками. Музика і спів, спів і музика -- ці два поняття стали життям, квінтесенцією життєвої філософії.

А ще була філософія як студії: Євгенія Зарицька закінчила філософічний факультет Львівського університету. Чи не дзвони Миколаївської церкви, що поруч із навчальним корпусом, який пам'ятає ще невихололі кроки Франка, не дали приспати музику в душі і піти шляхом життєвих і наукових мудрствувань? А можливо, культурна атмосфера тодішнього Львова, що змагав за своє власне українське обличчя -- при шаленому спротиві польських займанців? А може, саме філософія як наука спонукала піти за покликанням і знайти своє справжнє місце в житті?

Як би там не було, але бажання не просто співу з обдарування, а співу грамотного, витонченого, в кращому розумінні слова професіонального привело Євгенію Зарицьку до навчання з вокалу: благо що в місті Лева була така висококласна школа як Львівська(!) консерваторія. Й учителі були там такі, що й світ би міг позаздрити. Талановитій же дівчині-філософові пощастило подвійно:

4. В Адама Дідура навчатися вважалося за честь

Світової слави бас-баритон Адам Дідур (1874--1946) виступав у найбільших операх Європи і був чи не найгрізнішим конкурентом всесвітньо відомого неперевершеного Шаляпіна. Назагал він вважається польським оперним співаком, режисером і педагогом. За «Спогадами» нашого «героїчного тенора», славетного Михайла Голинського, який приятелював зі знаменитістю, Адам Дідур був сином наймички польського графа та її хлібодавця. «Чоловік наймички заради хліба і спасіння від злих язиків погодився назватись батьком не своєї дитини і дати їй своє прізвище -- Дідур». А граф опікувався сином і згодом оплачував його навчання співу в Мілані. За іншими джерелами («Словник співаків України», с. 89), Адам Дідур був «син Якова Брохвіц-Віктора і Вінценти Ясінської. З 1876 року виховувався в родині українського педагога А. Дідура, який його усиновив».

Та не це важить для нашої розповіді, а передусім те, що володів феноменальним голосом, бездоганною вокальною технікою й чудовою дикцією. Спів його вирізнявся виразністю, яскравістю, потужною силою звучання в поєднанні з прозорістю голосових барв. З незмінним успіхом виступав у кращих залах Італії, Іспанії, Польщі, Росії, Франції, Англії, інших країнах Європи, Північної й Південної Америки, у Єгипті... Сцени Львова, Києва, Одеси, Харкова пам'ятають цей незрівнянний голос... У репертуарі співака були й твори українських композиторів... Після життєвих негод і тріумфів, 1932 року Адам Дідур залишив сцену і поселився у Львові, де жив до 1939 року, будучи художнім керівником Львівської опери. Водночас викладав у Львівській консерваторії. І не випадково доля звела на консерваторських кафедрах талановитого співака й педагога та здібну ученицю Євгенію Зарицьку (1934--1939-й роки її навчання у Львові).

Високий клас Адама Дідура став для неї важливою творчою школою й життєвою віхою:

5. Співачка йшла навчителя високими шляхами

Й шляхи тріумфу їхнього так часто збігалися.

Майстерність співу Євгенія Зарицька удосконалювала в Мілані у професорів Чібадо і Біннеті (1939--1941) та в Австрії (професори В. Шварц і Рейнеот). Дебютувала ще студенткою консерваторії на сцені Львівської опери (1937). Відтак співала в Італії (з 1941) -- на оперних сценах Сієни, Неаполя, Венеції, у знаменитому театрі «Ля Скала» (Мілан)... Знаменитий лондонський «Ковент-Гарден» (1946--1952) під своїм склепінням зберігає напевне й досі голос виняткової краси, рівний у всіх регістрах, своєї солістки в цьому проміжку часу Євгенії Зарицької. Гастрольні шляхи лише підтверджували славу непересічно музикальної та інтелігентної співачки; талант, помножений на працелюбність, примножував успіх. Перед співачкою в її гастрольних турне гостинно відчиняли двері кращі оперні зали Європи: «Ґранд-Опера» в Парижі,

«Моцартеум» у Зальцбургу, римський «Сан-Карло»... Барселона, Амстердам, Брюссель, Алжир, інші міста Європи та світу, де гастролювала, помножували міжнародну славу співачки.

У 1958 році Євгенія Зарицька здійснила гастрольну поїздку містами Америки (Нью-Йорк, Чикаго, Філадельфія...), де теж здобула прихильників, полонивши їх своїм чудовим співом.

Серед виконаних оперних партій особливо вирізняються Марина і Марфа з опер Мусоргського «Борис Годунов» і «Хованщина», Кармен із однойменної опери Бізе, Керубіно з «Весілля Фігаро» Моцарта, Амнеріс й Азучена з опер Верді «Аїда» і «Трубадур»... Як камерна співачка виступала солісткою світових оркестрів під орудою багатьох знаменитих диригентів. Євгенія Зарицька також відома у світі як талановитий інтерпретатор творів Равеля, Гіндеміта, німецьких романтиків -- Шуберта, Шумана, Брамса, Вольфа.

Кілька концертів записала на платівки, зокрема Малєра (під диригуванням ван Беінума), пісні Шопена та Мусоргського, заголовну партію в опері «Княжна Герольдштейн» Оффенбаха.

Як щира українська душа, співачка пристрасно популяризувала українську музику за кордоном -- романси Лисенка, Людкевича, Ревуцького, Барвінського. Набутком колекціонерів стали записи творів цих та інших авторів на платівках...

Останні роки життя (1974--1978) окреслені педагогічною діяльністю в Парижі. Бо ж грішно це -- набутий творчий досвід із собою забирати в небуття: повинні ж підхопити учні безсмертний спів її у храмі Мельпомени...

6. Осінній жовтий лист над тугою мовчання

Письменникам у цьому випадку у світі легше: належність до тієї чи іншої культури визначається для них за критеріями місця народження чи громадянства; на допомогу приходить і мова письма... Для художника можна додати ще стилі й творчу манеру, зразки, що наслідуються... А як бути співакам, коли вони перебувають у своєрідному вигнанні, співають кількома мовами, виконують твори різнонаціональних композиторів, народжуються в одних місцях, живуть в інших, душа метається між пунктами гастрольних турне, а останній їхній притулок зчаста сам Бог призначає деінде... Куди їх приписати, аби душа знайшла вічний спокій. Найкращим принципом, імовірно, буде принцип родової пам'яті: а ким себе передусім відчував митець... Якщо ж слідувати цьому принципові, то Євгенія Зарицька -- свідома українка, один із золотих голосів своєї втраченої вітчизни -- України. З української церкви святого Володимира вершила свою останню земну путь.

Але ж власне французький жовтий лист сльозою скапував із печальних дерев жовтневої пори на свіжий іще ґрунт над тугою мовчання. І ще цвіли повсюдно хризантеми -- й у Парижі, і далеко від нього, в Україні. І до новонасипаного горбика на цвинтарі Баґе лягали букетики французьких хризантем...

...Тож спомин цей нехай букетом запізнілим скромним осінніх наших сумовитих хризантем -- як каяття над мармуром холодним світами розпорошеної слави...

Володимир ГЕРМАН

Євгенія Зарицька — Кармен («Кармен» Ж. Візе)

СПОГАДИ ЯК СПОВІДЬ

Згадується зимовий день якогось-то року в селі В'юнище на Переяславщині (тепер його затопила Канівська калюжа, чи то пак море). Бібліотекар тітка Оксана дає літній читачці книжку і каже: «Ви будете плакать, ви ж така сльозлива...». Та взяла її, щось сказала, а потім: «Та тут останніх сторінок немає». «Нічого, прочитаєте, я вам розкажу», -- заспокоїла бібліотекарка. Ми, хлопчаки, що на канікулах гуляли біля клубу, де й була бібліотека, побачили наступного дня, як до відкриття прийшла та тітка, щоб дізнатися, чим закінчився роман. Не пам'ятаю, чи були в неї заплакані очі, а от книгу не забути -- роман Анатолія Дімарова «Ідол».

Це постало перед очима після прочитання книги мемуарів А. Дімарова*. Читалися і ранні його твори, і три томи «Історій» -- «Сільські історії» (1987), «Містечкові історії» (1987) та «Боги на продаж. Міські історії» (1988). А були ж романи «І будуть люди» та «Біль і гнів», котрі тоді, в сімдесяті, несли слово правди, -- і бачимо величну епопею про життя України в XX столітті. Але хіба можна було написати щиро, так, як знав ти життя, як знав і розумів людей, з якими поруч жив? Та все ж твори А. Дімарова, як зауважено в останній «Історії української літератури XX ст.» (Кн. II, част., 2.-- К., 1995), «це був художній світ, куди шлях олжі був заказаний. Як офіційній, так і літературній» (с. 305). Тому його нещадно «редагували», часто не лише абзаци чи сторінки викидали з творів, а й цілі розділи, як то було з главами «Притча про хліб» -- про голод 33-го року з роману«І будуть люди». А щодо цензурних утисків -- то розмова окрема, найкраще б написали самі цензори дослідження на зразок «Як я знищував українську літературу». Г. Сковорода -- не «український», а «вітчизняний» мислитель, не Київська Русь, а Древня, а П. Шелестові навіть за К. Маркса дісталося, що зацитував «християнська козацька республіка». А хіба так би написав М. Стельмах свої «Чотири броди»? З роману Олеся Гончара «Людина і зброя» всі згадки про голодомор викинули, а він же був на самому Олімпі -- навіть членом ЦК КПРС...

Коли читав автобіографічну книжку А. Дімарова «На коні й під конем» (1973) про дитинство, шкільні і передвоєнні роки письменника, звичайно ж, не знав, які бої вів автор з цензурою. А твір той (чомусь згадувалася «Зачарована Десна» О. Довженка) був на диво щирим, багато що було впізнавано (і в нас так було!), все особисто пережите автором поставало зримо, достеменно. І от зараз, прочитавши «Прожити і розповісти», зрозумів, що то все була **правда**. Але не вся. «Всю правду знає тільки весь народ», -- зауважив колись К. Симонов. Але ж народ -- то всі. Була своя «правда» і в якогось полковника «під градусом», що кинув озброєних цеглинами (!), з однією гвинтівкою на трьох, хлопчаків у психічну атаку -- щоб їх вбили, бо були «під німцем». А цеглина -- кинеш, німець подумає, що граната, злякається, тоді бери його голими руками... Тим часом інші частини обійшли німців і вибили із заводу. Той полковник був роботом, запрограмованим на знищення людей, своїх же, можливо, і земляків. Серед кількох уцілілих залишився і Дімаров. Було в соцреалізмі розрізнення: правда життя і правда художня. Та, певно, вона одна... Заслуга А. Дімарова в тому, що він у цій книзі пише тільки про те, що не ввійшло у написане раніше.

Це жорстокий текст, особливо ж до самого автора. Коли ми зараз наслухались заяв про те, що: «Я у КПРС пішов, щоб розвалювати її зсередини» або ж: «Я став партійцем, щоб робити гарні справи», зізнання письменника, для якого найголовнішим є етичні закони, іноді здаються самобичуванням. Але це не так. Ця книжка про довгий і болісний процес прозріння малого Толі, сина куркуля, репресованого радянською владою, і сільської вчительки. Те, що засіло в дитячу пам'ять, -- то на все життя. І, як зауважив у післямові М. Слабошпицький, розповідь у книзі «послуговується двома вимірами подій -- як воно бачилося тоді і як бачиться сьогодні». Митарства по селах, по школах, життя квартирантами в крихітних кімнатках, напіводягнений, напівузутий -- то доля не лише його, але й багатьох підлітків того часу. Але ідеологічно вони вже були зомбовані. На «Уроці Павлика Морозова», коли піонервожата запитала, хто вчинив би так, як Павлик, юний Толя єдиний підняв руку. І теперішній Анатолій Андрійович згадує, що підслуховував: «...чи не скаже татусь чогось проти радянської влади? На мене наче падала тінь уславленого піонера з Сибіру». Слово «татусь», за щастя і здоров'я якого молився перед сном, -- і ореол Павки над головою...

Віра в ідею і те, що було навколо, розходились, але якось у собі треба було їх примирити. Але як, коли «уроки пильності», так схожі на «уроки ненависті» з «1984» Оруелла, проводились усе частіше. «Як покарати троцькістів?» -- запитує вчителька. І діти вигадували кари: «Розстріляти!», «Повісити!», «Закопати живими в могилу!», «Рубать руки й ноги, щоб подовше мучились!». Дійшло до того, що діти, граючись у судовий процес над троцькістами, повісили свого однокласника.

«І що найнезбагненніше для мене, нинішнього, -- тогочасний Толя Дімаров, який не мав жодного сумніву, що товариш Сталін дав ***особисто*** йому найщасливіше в світі дитинство... Феномен, що його навряд чи спроможні розгадати найвидатніші психологи світу», -- писав автор, намагаючись зрозуміти себе тодішнього.

Але не треба думати, що А. Дімаров «вишкрібає всю чорнуху». Життя ішло, були дитячі забавки, шкільне кохання, а головне -- були книги. Була вже саморобна книжка, на обкладинці якої напис «Анатоль Дімаров», а нижче «Повна збірка творів». «Це була перша і плекаю надію, -- пише автор, -- остання повна збірка творів. (Господи, скільки я за своє життя соцреалістичного гівна понаписував -- і досі беруться щоки вогнем, коли пригадую недолугі ті вишкребки)». То були солов'ї над горами трупів. «І я починав таким же солов'єм, і я, многогрішний, «оспівував» -- караюся, мучусь і каюсь». Рідко хто з теперішніх «майстрів пера» здатен на таку самооцінку, хіба що Д. Павличко з «Покаянними псалмами»...

Двадцять п'ять років тому в книзі замінили назву розділу «Ать-два!» на безбарвне «Як воно в піхоті». Муштра, ідіотизм командирів, підготовка до «боїв на чужій території» -- і війна. Бій, поранення, санбат. Довелося і партизанити. І -- о щастя! робота в газеті «Радянська Україна», в Харкові, потім в іншій, на Волині. Як пише автор, цей розділ можна назвати «Нас називали совєтами» або «Ми були окупантами». Ще й досі невідомо про всі звірства, що їх робили «визволителі». Працював А. Дімаров у газеті «Радянська Волинь». «Чи не були ми своєрідними геббельсами, які вірою і правдою служили нелюдській системі?» -- дошукується відповіді автор спогадів.

Нещодавно (1998) відбулися вибори до Верховної Ради. Як же вони проходили після війни в селі Горохівського району? Взвод автоматників, розсипавшись у цеп, підходить до села. Стволи на вікна хат, але в селі спокійно. За ними іде порожня вантажна машина. Ястребки біля сільради -- вони будуть приводити людей «вибирати». А лейтенант НКВС просвердлив над двома кабінами для голосування дірки і на тих, хто заходив туди, сипали потовчену крейду. А на виході тих, хто був «помічений», забирали в машину. «Попереду гула машина, натовчена дядьками по самісіньку зав'язку, за нею, розсипавшись у цеп, рухались ми, а за нами вже порожні сани». «Дев'яносто дев'ять відсотків», -- результат виборів, а кореспондент почав свій матеріал «Голосують людські серця» із слів: «Село не спить. Всю ніч вогні. Не проспати б...».

Окремішньо треба згадати і про справи суто мистецькі, входження самого автора спогадів у літературу. В цій книжці розсипані про це згадки, але найважливішою є розповідь про нараду молодих письменників 1947 р., яку вів Л. Каганович. Саме тоді був час «добиття і остаточного розвінчання» старої когорти письменників, що уціліли після погромів 30-х років. І саме молодь, юні хунвейбіни, повинні були остаточно завершити цей погром. Правда, і старші один одного не жаліли. Згадує А. Дімаров слова П. Тичини про М. Рильського «Високий дуб! Зелений дуб! А всередині вже і гниленький. То ми його партійною сокиркою...» Та і Олесь Гончар не забув сказати, що в сідлах ми всі летимо від перемоги до перемоги, а Рильський і Сенченко замість сідел повміщались на сідалах. Автор спогадів був зачарований Гончаром: «Прапороносці» мені страшенно подобались, я тоді ще не відчував усієї фальші в цьому романі, -- сам би так писав...». Після наради «спік» (вислів автора) А. Дімаров написав дві повісті «Гості з Волині» та «Весна в моєму селі», з яких «перла газетщина», бо бачив життя «згідно рішень і настанов нашої партії». Так Дімаров став ***членом Спілки*** письменників, але ***письменником*** став значно пізніше.

Життя кожної людини -- то цікавий роман. Коли ж він написаний як сповідь, з численними автокоментарями, а деякі епізоди тяжіють до самосуду -- він ще цікавіший. Як справедливо зауважив М. Слабошпицький, іноді виникає бажання захистити Дімарова від Дімарова. Та він такого захисту не потребує. Але очі із жахом зупиняються на цифрах: «Тираж 1300 пр.». Що тут скажеш?

---

* Дімаров А. Прожити і розповісти. Повість про сімдесят літ. -- Київ, 1997.

Анатолій ШПИТАЛЬ,
кандидат філологічних наук

Прийшла Покрова -- зосталася здорова

Свято Покрови Пресвятої Богородиці припадає на 14 жовтня.

Покрова святкується в Україні не тільки як народно-релігійне свято, а й як національне.

На Запорожжі була церква святої Покрови і запорозькі козаки вважали святу Покрову своєю покровителькою. За переказом, після зруйнування москалями Січі Запорозької в 1775 році козаки, що емігрували за Дунай під ласку турецького султана, взяли з собою і образ Пресвятої Покрови.

Українська Повстанська Армія, що постала в час Другої світової війни як збройна сила проти гітлерівської і більшовицької окупації, свято Покрови обрала собі за день Зброї, віддавшись під опіку святої Матері Богородиці.

З Покрови починали справляти вечорниці та гуляти весілля: *Прийшла Пречиста — несе старостів нечиста; а як прийде Покрова — зареве дівка, як корова.* Дівчата, які збиралися заміж, напередодні Покрови молилися: *Свята мати, Покрівонько, накрий мою голівоньку, як не хусткою, то ганчіркою, аби не зосталася дівкою.*

Господарі примічали погоду, бо кажуть, яка погода на Покрову, такою буде і зима. Якщо в цей день сніг не покрив землю — не покриє в листопаді та грудні. Якщо до цього дня не спаде з вишень листя — на теплу зиму, а звільниться — на сувору. Якщо вітер з півдня низовий — зима буде теплою, з півночі горішній — холодною, із заходу — сніжною; коли ж протягом дня вітер змінюватиме напрямок, то і зима буде нестійкою.

З Покровою пов'язано й чимало прислів'їв: *По Покрові — то і по теплові. Хто лежить до Покрови, той продасть усі корови. Прийшла Покрова — всохла діброва. Минула Покрова — з'їла полудень корова. Покрова покриває траву листям, землю — снігом, воду — льодом, а дівчат — шлюбним вінцем.*

Отож усім нашим читачам кажемо: *З Покровою будьте здорові!*

Покрова -- пора початку осінніх весіль. І хоч як би скрутно не велося, а українські весільні столи вгинаються від страв. Уявімо себе на буковинському весіллі. І допоможе нам у цьому книжка Маргарити Хазан «Буковинська кухня», видана в Чернівцях видавництвом «Букрек» у 1996 році.

Овочевий «Буковинський торт»

Перед приготуванням святкового салату-торта на таріль ставлять «форму» діаметром 20--22 і висотою 8--9 см -- обруч із пергаменту (фольги, від тортниці). Продукти подрібнюють і, не змішуючи, викладають у «форму» шарами товщиною 1--1,5 см.

Буряк запекти із шкіркою в духовці. Почистити від шкірки буряк, сиру моркву, яблука. Натерти соломкою твердий сир («Голландський», «Буковинський» і т. п.), буряк, моркву, яблука. Цибулю ріпчасту дрібно нарізати й ошпарити окропом, щоби відійшла гіркота, посолити. Часник розтовкти. Подрібнити окремо білки і жовтки зварених круто яєць. Ядра грецьких горіхів підсмажити і посікти. На гарний таріль встановити «форму». Всередину її викласти шарами у зазначеному порядку: буряк (без соку), горіхи, трохи часнику, майонез, цибулю, моркву, цибулю, майонез, яблука, сир, горіхи, цибулю, майонез, яєчні жовтки, майонез, білки. За бажанням, сир повністю або частково замінити зеленим консервованим горошком, додати почищений і дрібно порізаний маринований огірок і т. п. Накрити торт плівкою, витримати на холоді 8--12 годин. Обруч забрати. Боки торта змастити майонезом, посипати білком. Прикрасити маслинами, горіхами, зеленню.

Буряк -- 1 шт., морква, яблука, цибуля -- по 2--3 шт., яйця -- 4--5 шт., твердий сир -- 150--200 г, часник -- 3--5 зубців, ядра грецьких горіхів -- 1 скл., майонез -- 1,5--2 скл., сіль, маслини, зелень -- до смаку.

Торт із печінки

Тісто. Печінку промити, вирізати великі кров'яні судини і жовчні протоки, зняти плівку. Свинячу печінку, щоб позбутися гіркоти, нарізати великими шматками, на 1 хв. залити окропом і відразу облити холодною водою. Зволікати з охолодженням не можна, бо печінка позеленіє і стане непридатною. Підготовлену печінку пропустити через м'ясорубку, збити дерев'яною ложкою, поступово додаючи сирі яйця, сіль, мелений чорний перець і борошно, до консистенції густої сметани.

Крем. До майонезу додати розтертий часник, горіхи, дрібно нарізану зелень кропу, петрушки (базиліку, кінзи).

На середню за розміром сковороду з антипригораючим покриттям (на чавунних і алюмінієвих сковородах тісто пригорає) налити трохи олії (без запаху), злегка розігріти, зняти сковороду з вогню, викласти тісто, швидко розрівняти лопаточкою на тонкий (0,5--0,7 см) корж, додати вогню і випікати на середньому вогні 1--2 хв. Перевернути обережно лопаточкою на другий бік і смажити ще 1--2 хв. (Не присмажувати, поверхня повинна бути білуватою.) Готовий корж викласти на пласку тарілку, накрити серветкою. Вогонь зменшити. Якщо потрібно, додати на сковороду олію і таким чином випекти кілька коржів. На гарному тарелі змастити кремом 10--12 теплих коржів, верх і боки торта. Накрити плівкою, поставити в холодильник для того, щоб перейшов, на 10--12 годин. Прикрасити горіхами або натертим яйцем.

Тісто: печінка яловича (теляча) -- 1 кг, яйця -- 3 шт., борошно -- 2 стол. ложки, сіль, перець.

Крем: майонез -- 200 г, часник -- 1 – 3 зубці, горіхи грецькі смажені і посічені -- 1-1,5 скл., зелень -- до смаку.

Торт «Весільний»

Складається з 3--4 частин різного діаметру. Кожна частина -- самостійний торт із коржів одного діаметру. Коржі найчастіше медові чи медово-сметанні або із заварного світлого та кавового тіста (до 1/3 тіста перед борошном додати какао-порошок і розчинну каву -- по 1--2 стол. ложки), розділені шаром сметанного крему з горіхами і чорносливом чи будь-яким іншим кремом. У комбінованих весільних тортах одну частину роблять медово-сметанну, другу -- меншого діаметру-- пухку горіхову, третю -- ще меншого розміру -- бісквітну або листкову. Прикрашають торт квітами та гірляндами з масляного крему, маленькими меренгами, шоколадом, горіхами, фруктами і т. д.

Тісто медове. Яйця з цукром охолодити, збити міксером. Додати мелені горіхи, рідкий (розтоплений і вистиглий) мед, соду з оцтом, борошно і акуратно перемішати тісто знизу догори дерев'яною ложкою. Форму для торта змастити розтопленим жиром (тонким шаром!), посипати борошном. Викласти 3,5--4 стол. ложк. тіста, розрівняти. Пекти 15--20 хв. при температурі 175°С. Дверцята духовки не відкривати, на кухні не хряскати дверима, не стукати посудом, бо бісквіт сяде, погано випечеться, втратить смак і вигляд. Готовність бісквіта перевірити дерев'яною спицею: при проколі випеченого тіста паличка залишиться сухою. Якщо вона волога -- пекти ще 10--15 хв. Вимкнути духовку, відкрити дверцята, не виймаючи, вистуджувати бісквіт 5--10 хв. Вийняти, поставити на стіл (оберігати від протягу), повністю вистудити. Обвести боки бісквіту ножем, розкрити і зняти форму. Бісквіт накрити папером, витримати 12--14 годин, щоби «дозрів» і не кришився при розрізанні. Для торту бісквітні коржі розрізають на 2--4 пласти: корж надрізати з боків ножем, обгорнути суровою ниткою і повільно тягнути нитку за 2 кінці, поки вона не розріже бісквіт.

Для тіста треба: яйця -- 5 шт., цукор -- 1,5 скл., мелені ядра грецьких горіхів -- 1 скл., мед -- 3 ст. ложки, борошно -- 2 скл., сода -- 1 чайн. ложк., оцет -- 1 стол. ложк. Спекти 3 коржі.

Тісто медово-сметанне (з горіхами). Мед розтопити, вистудити, Яйця збити з цукром. Продовжуючи збивати, додати сметану, олію, мед, просіяне з содою борошно. За бажанням, з борошном додати горіхи і прянощі. Вимісити тісто. Розділити на 10--12 коржів. Пекти на змащеному маслом листі в розігрітій духовці на середньому вогні 7--10 хв. до легкого коричневого кольору. Торт має «переходити» кремом 3--8 годин.

Для тіста треба: яйця -- 9 шт., цукор -- 3 скл., сметана, мед, олія оливкова (соняшникова -- без запаху) -- по 9 стол. ложк., борошно -- 6 скл., сода -- 3 чайн. ложк. Горіхи і прянощі -- за бажанням.

Тісто заварне. Масло (вершкове, оливкову олію або маргарин), сіль і воду довести до кипіння в металічній каструльці на повільному вогні. Добре вимішуючи, додати борошно і варити ще 0,5--1 хв. Слідкувати, щоби не було грудочок. Зняти з вогню, вистудити до 60--70°С. Поступово, по 1 шт., додати яйця, збиваючи тісто, поки воно не стане гладким, блискучим, легко відокремлюватиметься від ложки. Якщо заварне тісто вийшло крутим, воно погано підійметься при випічці; якщо рідким -- розповзеться, сяде. Рідке тісто виправляють так: заварюють трохи густого тіста і додають його до рідкого. Якщо тісто круте -- чинять навпаки. Лист змащують тонким шаром масла (вершкового, оливкової олії або маргарину). Надлишок масла спричинить тріщини в нижній частині виробу.

Для тіста треба: масло вершкове (маргарин) --120 г, вода і борошно -- по 1,5 скл., яйця -- 6 шт., дрібка солі.

Крем із збитої сметани (з горіхами). Свіжу густу сметану збити з цукром на холоді (на коленому льоді) до загустіння. Якщо сметана рідка, її треба вилити в полотняний мішечок і підвісити на холоді на 18--24 год. для видалення сироватки. Потім сметану збити, додаючи потроху цукор. Ароматизувати лимонною цедрою (ваніліном, есенцією). До готового крему додати підсмажені ядра грецьких горіхів, обережно перемішати.

Для крему треба: густої сметани -- 0,5 л (рідкої -- у 2 рази більше), цукор або цукрова пудра --1 скл., цедра лимона, горіхи -- до смаку.

Крем заварний. Яйця, цукор, сіль і борошно розтерти набіло. Продовжуючи розтирати, вливати малими порціями гаряче (не кипляче) молоко. На водяній бані (або на невеликому вогні) розтирати безперервно, щоби маса не пристала до дна, не з'явилися грудочки. Так довести до кипіння і варити 2--3 хв. Зняти з вогню, збити міксером. Вистудити, додати малими порціями вершкове масло, ванілін або лимонну цедру. Збити. Зберігати на холоді в закритому посуді.

Для крему треба: 1 яйце, жовтки -- 3 шт., цукор -- 1,5 скл., борошно -- до 1 скл., молоко --1--1,1 л, масло вершкове -- 100--200 г, цедра лимона -- 1--2 чайн. ложк. (або ароматична есенція -- 2--3 краплі).

Крем із манної крупи (з какао). Манну крупу, ванілін, цукор і какао добре зварити на молоці. Вистудити. Вершки охолодити, збити, розмішати з манною сумішшю. Витримати на холоді 20--30 хв.

Для крему треба: крупа манна -- 3 стол. ложк., молоко --2,5 скл., цукор -- 1 скл., какао-порошок -- 2 стол. ложк., ванілін -- дрібка, вершки -- 1 скл.

Крем масляний. Вершкове масло розтерти, збити набіло міксером, поступово додаючи цукор-пудру (або цукровий сироп), ром. Для сиропу зварити цукор у воді, зняти піну, вистудити.

Для крему треба: масло вершкове -- 200 г, цукор-пудра --100--200 г (вода -- до 0,5 скл.), ром (коньяк, вино десертне) -- до 1 стол. ложк. або лимон (сік) -- 0,5 шт., ванілін.

Меренги з горіхами. Посуд для збивання білків знежирити харчовою содою, ретельно вимити. Уважно відокремити білки від жовтків. Білки не охолоджувати. До білків додати весь цукор. Безперервно помішуючи, поставити посуд з білковою масою на край плити, потім на водяну баню. Підігріваючи до 50 – 62°С, збити густу міцну білкову піну. Лист застелити масним папером. З інтервалами 3--5 см викласти половинки ядер грецьких горіхів або почищений мигдаль. Зверху нанести чайною ложкою білкову масу у вигляді спіральки. Спекти, підсушити в духовці.

Для тіста треба: білки -- 4 шт., цукор-пудра -- 1 скл., ванілін (і лимонна кислота) -- на кінчику ножа. За бажанням додати посічені (мелені) ядра грецьких горіхів -- 1 скл. (і какао-порошок -- 2--3 ложки).

Матеріал підготувала Раїса ТАЛАЛАЙ

«Слово Просвіти»
Засновник - Всеукраїнське Товариство "Просвіта" імені Тараса Шевченка
Реєстраційне свідоцтво № 1007 від 16.03.1993 р.

Шеф-редактор Павло Мовчан
Відповідальний редактор Любов Голота
Редколегія: Ярема Гоян, Анатолій Журавський, Анатолій Погрібний, Олександр Пономарів, Іван Ющук

Адреса "Слова Просвіти": 252001, Київ-1, завулок Музейний, 8, Всеукраїнське Товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, тел.228-01-30; E-mail: SLOVO @ PROSVITA. intercom. KIEV.UA
Індекс 30617 Зам. № 033120110 Наклад 3000
Виготовлено з готових фотоформ на комбінаті «Преса України»